

Мавлоно Жалолиддин Румий

**ИЧИНГДАГИ
ИЧИНГДАДИР**

Фалсафий асар

ДИЛШОД ҚИЛИЧНИНГ «ТУРОНДОТ»
хусусий корхонаси

«ЕЗУВЧИ» нашриёти
Тошкент

Мавлоно Жалолиддин Румий.

Ичингдаги ичингдадир: Фалсафий асар//Масъул муҳаррир Н. Комил/.—Т.: Ёзувчи, 1997 й.

ББК 86.38

Масъул муҳаррир: Нажмиддин КОМИЛ

Таржимон: Улугбек АБДУВАҲОБ

ДИЛШОД ҚИЛИЧнинг «ТУРОНДОТ» хусусий корхонаси

Мавлоно Жалолиддин РУМИЙ
«Ичингдаги ичингдадир»

«Ичингдаги ичингдадир» машҳур мутасаввиф Мавлоно Жалолиддин Румийнинг турли мажлисларда билдирган ўтлуг фикрларидан таркиб топган. Сиз ушбу рисолани ўқиб, инсон ва олам, онг ва борлик, инкор ва исбот, хаёл ва амал сингари фалсафий тушунчаларнинг асл моҳиятини англайсиз. Ва, ҳамма нарса Ўзингизда, ҳамма нарса Ўзингиздан эканлигига яна бир бор иймон келтирасиз.

© «Турондот»

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Республикасининг Давлат кутубхонаси.
№ 81—97. x

ТАРЖИМОНДАН

Бу асар инсонни фикрлашга, фикрлаш орқали ўзлигини, ўзлиги орқали Ҳақни — ҳақиқатни тушунишга ундаиди. Асарни бирданига «ютиши» га, «ҳазм қилиши» га шошилманг. Эҳтимол, унинг мутлақо ҳазм бўлмайдиган томонлари ҳам бордир. Чунки баъзан шундай фикрларга дуч келасизки, гўё улар илоҳий амрларга ноийғундек туюлади. Бироқ ҳукм чиқаришга яна шошилманг. Балки бу эндијат аслида зиддијат эмасдири. Билимсизлигимиз ва бошқа кўпгина сабаблар боис мувофиқликни но-мувофиқлик дея қабул этаётгандирилиш. Шу билан бирга, дадил бўлингки, Мавлоно Жалолиддин Румий улуғ авлиё ва олимларнинг олимидир, бироқ Оллоҳ ҳам хатто унинг Пайғамбари ҳам эмас. Шу гапда ҳаммаси айтилди.

Асар ҳақидаги маълумотга келсак, «Ичингдаги ичингдадир» машҳур мутасаввиф Жалолиддин Румийнинг турли мажлисларда айтган сўзларидан таркиб топган. Уларни ўғли Султон Валад ёки муридларидан бири ёзиб олиб, жамлаган ва китоб ҳолига келтирган.

«Ичингдаги ичингдадир» олтмиши битта фаслдан иборат бўлиб, улар ўмайян бир масала ёки бирор муриднинг мажлисада бергац саволига Мавлононинг жавоби билан бошланади. Шунга қўра фаслларнинг ҳар бири бошқа-бошқа мавзуга бағишланган ва ўзича мустақилдир. Бироқ улар Мавлоно Румийнинг тасаввуфий ташунчаларини, дунёқарашини, даврининг бир қанча диний, фалсафий ва ахлоқий ақидаларини, дунё ва инсониятнинг муҳими воқеаларини, низоят, муҳитни ёритиш жиҳатидан бир умумийлик касб этади.

ТАФАҚКУР ХАЗИНАСИ

Жалолиддин Румий ёки Мавлоно Румий (1207—1273) номи билан машҳур бўлган зот дунёнинг улуғ дошишмандларидан бири, беназир шоир ва бетакрор бир мутафаккир, валий инсондир. Уни гоҳ Қант, гоҳ Спиноза, гоҳ Ҳегел каби файласуфлар билан қиёслайдилар. Аммо Мавлоно Румий ҳеч кимга ўхшамайди, у муazzам Шарқ тафаккурининг мўъжизали бир ҳайкалидирким, унда тасаввуф тараққиёти ҳам, илму ҳикмат ва фалсафа ҳам, шеърият ва маънавият ҳам бирлашиб, олий кўринишда намоён бўлади. Унинг олти дафтардан иборат «Маснавий маънавий» номли асарини «форс тилидаги Қуръон» деб тавсиф этадилар. Жалолиддин Румий ўзидан кейинги Шарқ шеърияти, фикрий ва маънавий тараққиётига улкан таъсир ўtkazган ижодкордир. Алишер Навоий уни илоҳий ишқ куйчиси, буюкликнинг кўз илғамас чўққиси деб шарафлайди.

Жалолиддин Румий ҳозирги Афғонистоннинг Балх шаҳрида, султонал уламо лақабини олган улуғ шайх Муҳаммад Баҳоваддин Валад хонадонида дунёга келган. Баҳоваддин Валад Муҳаммад Хоразмшоҳ билан келишолмай, оиласи, муридларини олиб, Балхдан чиқиб

кетади ва Макка сафаридан сўнг, Ироқу Ажам шаҳарларини кезиб, ахийри Туркияниңг Кўния (Коня) шаҳрида қўним топади. Салжуқ султонлари тарафидан иззат-икром билан қабул қилинган Баҳоваддин Валад шу ерда муқим бўлиб қолади. Бу орада лаънати мўғул босқини бошланиб, Мовароуннаҳр ва Хурросон ўт ичидаги қолди, Балхнинг тўрт юз уламоси қатл қилинди.

Жалолиддин ота юртига қайтиб келмади ва ўзини анатолиялик ҳисоблаб, Румий деган таҳаллус олди. Мавлоно Жалолиддин Румийнинг илмий ва адабий мероси ғоят катта. Фазал, маснавий ва руబойларни ўз ичига оладиган «Девони кабир» («Улуғ девон») да уч мингдан ортиқ шеър бор. Фалсафий-сўфиёна мушоҳадалар, руҳият диалектикасини кашф этиб, инсон ақлини лол қолдирадиган теранлик билан ёзилган «Маснавий-маънавий» ҳам бир неча минг байтдан иборат. Бундан ташқари, «Мактубот», «Фиҳи мо фиҳий» («Нимаки унда-дир — унда-дир») номли асарлари ҳам мавжуд.

Румий асарлари жаҳоннинг кўп тилларига таржима қилинган, «Маснавий маънавий» ва «Фиҳи мо фиҳий» нинг усмонли туркча таржималари мавжуд. Иқтидорли ёш олим Удуғбек Абдуваҳоб ташаббус ва ғайрат кўрсатиб, «Фиҳи мо фиҳий»ни туркчадан ўзбекчага таржима қилди. Бу Шарқ тафаккурига ташна ўзбек китобхонларига ноёб бир туҳфадир.

«Фиҳи мо фиҳий» — Жалолиддин Румийнинг илоҳиёт, тасаввуф, ҳаёт ва борлиқ ҳақидаги қайдлари, дўстлари ва суҳбатдошлари даврасида айтган фикрлари, баҳс-мунозараларда пайдо бўлган мулоҳаза — муқояслари тўпламидан ташкил топган бир асардир. Бу китобни «Муиниддин Парвона» китоби ҳам дейишади. Сабаби: унда Амир Парвона номи кўп марта тилга олиб ўтилганидир.

Чунки Муиниддин Парвона Мавлоно Жалолиддин Румийнинг муҳлисларидан бўлиб, Мавлоно билан қилган суҳбатларини ёзиб жамлаган. Бундан ташқари, китобга Румийнинг дўстлари ва шогирдлари Ҳисомиддин

Чалабий, Соҳиб Фахриддин, Амир Бадриддин Гуҳартош, Отабек Сўлтон Алоиддин, Тожиддин Мўътазз Хуросоний, ўғли Султон Валад билан бўлган сұҳбатларда айтган гаплари ҳам киритилган.

«Фиҳи мо фиҳий» содда форс тилида ёзилган асар, улуғ мұаллиф «Маснавий маънавий»даги ҳадис ва оялар, ҳикоят ва тамсилларга ўралган, ўта мураккаб бир фалсафий муҳокамалар асосига қурилган фикрларини бу ерда равшан ва содда қилиб тушунтириб берган. Асарни ўқир экансиз, улуғ ва ноёб бир тафаккур хазинаси устидан чиққандай бўласиз. Саратонда саҳрода толиқиб, ташна қолган одам шарқираган булоқни кўрганда қандай хурсанд бўлса, мусаффо чашма сувидан ичиб қанчалик роҳатланса, маънавиятга ташна одам ҳам Румий асарини ўқиб шундай туганмас ҳузур топади. Бунда жуда кўп масалалар устида баҳс боради: тажрид ва тавҳид, сурат ва маъно, таваккул ва иттиҳод, ғайб асрори ва ладуний илмлари моҳияти ва яна қанчадан қанча муаммолар ёритилади. Энг муҳими шуки, Румий мураккаб сўфиёна мұлоҳазаларни оддий турмуш тафсилотлари билан тушунтириб беради, интиҳосиз қудратга эга инсон ақдлининг, руҳиятининг мўъжизаларини ҳайратомуз бир тарзда намойиш этади. Румий минг йиллар давомида тўпланиб келган Шарқ фалсафаси ва ҳикмати, исломий ҳақиқатларни омухта этолган, тасаввуф ва фалсафани қўшиб, инсон руҳи диалектикасини очган улуғ мутафаккирdir. Унинг қарашларида бирор бир мутаассиблиқ, кўр-кўронада ақидапарастлик намунасини кўрмайсиз. У тийрак ва ҳушёр кўз билан дунёга назар солади, инсонни қандай бўлса, шундай олиб ўрганади, инсон қалби тўридаги энг нозик, энг инжа, энг яширин сирларни ошкор этади, руҳимиз иқлимларидағи ўзимиз сезмаган қонуниятлар, заруриятларни кўрсатиб беради. Шу боис «Фиҳи мо фиҳий»ни ботиний илмлар баённомаси, ўз-ўзини, ўзликни ва илоҳни таниш китоби деб айта оламиз.

Мавлоно Румий одамни тадқиқ этади, унинг табиати

ва интилишларини кузатади, ботиний жилолар ва сурилишлар, қалб силжишларини қидириб топади. Инсоннинг иймон гавҳари, буюклиги баробарида, нуқсонлари — нафси, ҳирси оқибатида келиб чиқадиган ёвузликларни таҳлил этиб, булардан қутулиш, покланиш йўллари, фазилатини баён этади.

Шу тахлит, инсоннинг маънавий камолоти йўллари, маърифатли бўлиш, файзу футуҳга, пайғамбар суннатига содиқ бўлишнинг аҳамияти, муҳимлиги ёритилади. Румийнинг ҳар бир фикри — бир машъала, бир чироқ, шундоққина қалбга қўйиладиган зиёдир. Улуғ мутафаккир инсон камолоти учун муқтадир бир курашчи бўлиб майдонга чиқади, инсон боласини унинг ўзига таништиради, ёмонликдан нафратланиш ва яхшиликдан, илоҳийликдан фахрланишга ўргатади.

Жалолиддин Румийнинг буюклиги яна шундаки, у исломнинг улуғ шоири ва мутафаккири бўлгани ҳолда барча мазҳаблар ва динлардан юқори кўтарила олди, бани башарни бирлаштирувчи ягона илоҳий ғояларни олға суриб, кишиларни бир-бирига яқинлаштирувчи эътиқод ва иймон, ишқ ва сифиниш, поклик ва тавбадан сўз очди: «Иўллар мухталиф, аммо мақсад бир, яъни Оллоҳ ҳузури», дея Улуғ Тангри ҳақиқати олдидаги жами махлуқот баробарлигини исботлади. «Фиҳи мо фиҳий» да руҳ диалектикаси, инсон майллари, тушунча — тасаввурлари, эҳтиёж ва талаблари, изтироб ва қийноқлари, зиддиятлар ва мувофиқликлар, кураш ва ғалаба, йўқлик ва борлиқ, рӯё ва ҳақиқат, жисм ва жон ва ҳоказолар устида билдирилган фикрлар шунчалик чуқур ва шу қадар ёрқинки, бу фикрларни бундан етти юз йил илгари айтилганига ишонқирамай қоласиз, гўё улар бугун айтилгандай. Фалсафани Ҳегел ва Марксдан, Шопенгауэр ва Кантдан, Нитшче ва Фрейддан ўрганган кишилар «Фиҳи мо фиҳий»ни ўқиб, ҳаммаси ўзимизда аллақачон бор экану, ҳаммаси айтилган экану дейишлари табиий. Ҳа, Румий ҳали кашф этилмаган тафаккур хазинаси, бизга етиб келмаган маънолар уммони эди,

«Фиҳи мо фиҳий» шу уммондан бир дарё бўлиб оқиб келади.

Ушбу қимматли манбаъни таржима воситасида кўнгил мулкимизга айлантираётган Улуғбек Абдуваҳоб ва унинг нашр эттирилишига мададкор бўлган дўстларида дилдан раҳмат айтгим келади. Муazzам Шарқнинг илму дониши, маънавиятини қанча кўп ва хўб ўзлаштирасак, фикримиз шунча равshan, руҳимиз шунча бардам бўлаҗак.

Нажмиддин ҚОМИЛ

Бисмиллаҳир-роҳманир роҳийм.

Эй Парвардигор, хайрли ниҳоясига етказгин.

Пайғамбар Саллаллоҳу алайҳи Васаллам буюрадики: Олимларнинг ёмони амирларзи зиёрат қилгани, амирларнинг яхшиси олимларни зиёрат этганидир. Фақирнинг эшигига келган амир нақадар хуш ва амирнинг эшигига борган фақир нақадар ноҳушдир.

Халқ бу ҳадиснинг зоҳирий маъносинигина қабул қилган, яъни бир олим ёмон (олим) бўлмаслик учун амирни йўқламаслиги лозим, амирни бориб кўриш унга муносиб эмас, деб билган. Аслида фикрнинг ҳақиқий маъноси халқ ўйлагандай эмас, балки шундай: Олимларнинг ёмони амирдан ёрдам олгани ва улар воситасида ўз аҳволини яхшилагани, кучга кирганидир. Амирлар менга инъом берадилар, мени иззат-икром қиласидар ва бир яхши жой эҳсон этадилар, деган тушунча билан ва уларнинг қўрқуви остида ўқиган кимса олимларнинг энг ёмонидир. Шу ҳолида бу кимса амирлар тарафидан ислоҳ бўлган, билимсизликлардан биладиган аҳволга келгандир. Олим бўлганда ҳам амирлар қўрқувидан ва (уларга — тарж.) ёмонлик қиласликдан тарбия қўрган бир инсонга айлангандир. Энди у истаса-истамаса, ҳамма вақт бу йўлга уйғун тарзда ҳаракат этмоғи керак бўлади. Хуллас, бу важдан зоҳиран хоҳ у амирни кўргани борсин, хоҳ амир унинг ҳузурига келсин, барибир, у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади.

Олим агар амирлар соясида олим бўлишни ўйламаса, унинг билими ибтидо ва интиҳода Оллоҳ учун қилинган бўлади. Унинг тутган йўли ва қўрсатган фаолияти савоблидир. Чунки яратилиши шундайдир, балиқ сувдан бошқа ерда яшай олмаганидек, у ҳам бундан ўзгасини қилолмайди. Унинг қўлидан келгани шу. Бундай бир олим ҳаракатларини бошқариб йўлга солиб турган нарса ақлдир. Ҳамма ундан қўрқади ва инсонлар баъзан билиб, баъзан билмасдан у таратган нурдан баҳра

оладилар. Хуллас, бундай бир олим амир ҳузурига борса, зоҳиран у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади. Аммо амир олимдан ҳамма вақт юксалишга чорловчи бир қувват-ёрдам олади, олимнинг эса амирга эҳтиёжи йўқ, чунки у бадавлатdir, нур-сочаётган қўёш кабидир. Иши таъмасиз жўмак бермоқ, эҳсон этмоқdir. У тошлардан лаъл ва ёқут қила олади. Таркиби тупроқдан иборат бўлган тоғлардан мис, олтин, кумуш ва темир маъданлар ясади. Тупроқни тозалайди, ёшартиради. Даражатларни турли—туман мевалар билан бойитади. Иш—эрмаги бағишламоқдир, ҳадя қилмоқдир.

Арабнинг «Биз бермоқни ўргандик, олмоқни ўрганиолмадик» мақолидаги сингари олим ҳам беради-ю, бирордан олмайди. Ниҳоят, бундай олимлар ҳақиқатда зиёрат этилган, амирлар эса зиёрат этган бўладилар. Айтилганларга унча уйғун бўлмаса ҳам хаёлимга ушбу оятни тафсир этмоқ фикри келди. Модомики, хаёлимга шундай фикр келган экан, гапирай-да, ундан қутулай. Улуғ Тангри: «Эй Пайғамбар, қўл остингиздаги асиirlарга айтингки: Оллоҳу Акбар кўнглингизда хайр (яхши ниятлар) борлигини билса, сиздан олинганидан ҳам кўпроғини сизга беради. Сизни ёрлақайди, Оллоҳ ёрлақагувчи ва кечиргувчидир», — дейя буюради. Ушбу оятнинг нозил бўлиши сабаби шудир: Мустафо (Тангри марҳамат қилсин) коғирларни қириб ўлдирган, молларини ғанимат (қилич ҳақи ўлароқ душмандан олинган мол, пул, асир ва ҳ. к. — тар.) сифатида олган, бир қанчаларини эса асир қилиб қўл оёқларини боғлаганди. Амакиси Аббос (Худо ундан рози бўлсин) ҳам буларнинг бирни эди. Асиirlар боғланган, ожиз ва тушкун ҳолда йиғлаб сикташар, бутун умидларини пораканда этувчи қилич ва ўлимни кутишарди. Мустафо (Унга салом бўлсин) уларга қараб кулди. Бунга жавобан: «Ана кўрдингми, унда инсонлик (ожизлик-тар.) бор, менда ожизлик йўқ дей сўзида туриб олиши тўғри эмасди. Бизларга қарамоқда ва бизни арқонлар ичida ўз асири сифатида кўриш билан гўё нафсларига енгилган инсонларнинг ўз душманлари устидан ғалаба қозониб, уларни маҳв бўлганларини кўрарак хурсанд бўлгани ва хурсандчиликдан ўйнаглари каби у ҳам севинмоқда, мамнун бўлмоқда, — дедилар.

Мустафо (Оллоҳ марҳамат қилсин) уларнинг кўнгилларидан кечган бу ўйни тушунди ва буюрди: Худо сақласин! Мен бунинг учун кулмаяпман. Балки сир кўзи

Билан бир қавмни жаҳанинамдан, олов ёниб турган қип-қизил ўчоқдан ва жин билан қорайган мўридан арқону занжирлар билан торта-торта зўрлаб жаннатга, ўлим йўқ бир гул боғига олиб кетаётганим ҳолда, уларнинг: «Бизни бу таҳликали жойдан у ишончли гул боғига нега судраяпсан?» дея бақириб баддуо этганингизни кўрганимдан куляпман. Шу билан бирга, сиз ҳозир бундай бир қараашга (нуқтаси назарга) эга бўлмаганингиз туфайли айтганиларимни англамайсиз ва аниқ—тиниқ кўролмайсиз».

Улуғ Оллоҳ буюради: Асиirlарга билдирингки: Сиз аввал аскар тўпладингиз, ўз мардлигингиzu паҳлавонлигингиza, қувват ва қудратингизга тамоман ишондингиз, ўз-ўзингизга: «Биз ундаи қилайлик, мусулмонларни бундай қирайлик, бундай йўқ этайлик» дедингиз. Ўзинтиздан қудратли бир қудрат соҳиби мавжудлигини эса кўролмадингиз. Бундай бўлиши учун қанча ишладингиз, қанча тадбирлар олдингиз, аммо ҳаммаси аксинча бўлди. Энди ҳам қўрқув ичида қолганингиз ҳолда, тавба қилмаяпсиз. Сизда умид йўқ ва тепангизда бир қудрат соҳиби мавжудлигини кўрмаяпсиз. Куч-қудратли ва шавқатли бўлганингиз вақтлар мени кўришингиз лозим. Менга таслим бўлганингизни билингизки, ишларингиз қулашсан. Қўрққан пайтингизда мендан умидингизни узманг. Сизни қўрқувдан қутқармоққа ва хавфсизлигингиz тўла ишонч билан таъминланганини сизга билдиримоққа қудратим етади. «Оллоҳ кечани кундузга киритур ва кундузни кечага киритур».¹ («Ўлимни тирикдан ва тирикни ўликдан чиқаради») ояти каримада буюрилганидек, оқ сигирдан қора сигирни вужудга келтирган, қора сигирдан ҳам оқ сигир пайдо қиласди. Бунинг учун асиirlар бўлган шу ҳолингизда менинг ҳозир ва нозир бўлганимдан умидингизни узмангки, мен ҳам сизнинг қўлингиздан тутай. Чунки «Оллоҳнинг раҳматидан фақат коғир қавмина ноумид бўлур»² дея буюрилгандир. Улуғ Оллоҳ буюрадики: Эй асиirlар! Агар бириичи динингиздан қайтар, қўрқув ва хавотир ичида қолган вақтингизда мени кўрар ва барча ҳолларда мёнга таслим бўлганингизни қабул этсангиз, мен сизни бу

¹ Қуръон, 35-сурә, 13-оят.

² Қуръон, 12-сурә, 87-оят.

Бу ва бошқа барча оятлар Алоуддин Мансурнинг таржимасидан олинди.—тарж.

қўрқувдан қутқараман: таланганди зиён кўрган молларингизнинг ҳаммасини, балки ортиғи билан ва яна-да яхшиларидан сизга қайтариб бераман. Сизни ёрлақайман. Охират саодатига, дунё саодатига яқинлаштираман.

Аббос: «Тавба қилдим, тутган эски йўлимдан қайдим» деди.

Мустафо (Оллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлсин): «Худо, бу айтган гапининг учун далил кўрсатмоғингни истайди» деди.

Байт: Ишқ иддиоси (илгари сурилиб ҳимоя қилинган фикр — тар.) да бўлмоқ қулай, фақат бунинг далили ва шоҳиди бордир.)

Аббос: «Бисмиллоҳ, қандай далил истайсан?».

Пайғамбар: «Қўлингда қолгақ молларни қувватлашилари учун ислом аскарларига тарқат. Агар мусулмон бўлган бўлсанг, ислом ва мусулмонликнинг яхшилигиниқ истамоғинг лозим»— дея буюриши билан у эй Расууллоҳ, менинг нимам қолди ўзи? Ҳаммасини талон-тарож қилдилар, менга эски бир бўйра ҳам қолдирмадилар»— деди. Бунга жавобан Пайғамбар (Оллоҳ салоти бўлсин): «Қўрдингми, тузалмадинг, қандай бўлсанг, ўшандайсан, ўзгармадинг. Мен сенга қанча молинг борлигини ва уни қаерда сақланаётганингни, кимга берганингни, қаерга кўмиб беркитганингни айтайнми?» деб буюриши билан Аббос: «Худо сақласин!» деди. Пайғамбар: «Молингдан шунчасини онангга бермадингми? Шунчасини фалон деворнинг тагига кўммадингми? Ва унга (онангга — тар.): Агар қайтсан менга топширасан, қайтмасам бунчасини фалон иш учун сарфлайсан, бунчасини фалончига берасан, бунчаси эса сенини бўлади»— дея батафсил васият қилмаганимидинг?»— дея буюрди. Аббос буларни эшитиши билан шаҳодат (кўрсаткич) бармоғини кўтарди ва садоқат билан иймон келтирди-да, «Эй Пайғамбар! Ҳақиқатан мен сени ҳам эски маликлар Хоман, Шаддод ва Намрудлар каби фақат дунёвий бир давлатнинг соҳиби деб билардим. Буларни буорган вақтингда мазкур давлатни гизли, илоҳий ва раббоний бир давлат эканлиги англашилди»— деди.

Мустафо (Оллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлсин): «Тўғри гапирдинг: Бу сафар ичингдаги шубҳа зуннорларининг узилганини ҳис қилдим, саси қулоғимга келди. Менинг руҳим ичкарисида гизли бир қулоғим бор. Кимки шубҳа, ширк ва инкор зуннорини парчаласа, мен шу гизли қулоғим билан у сасни эшитаман, чунки узул-

танды чиққан сас менинг руҳ қулогимга етади. Энди сен ҳақиқатан ҳам түғри бўлдинг ва иймон келтирдинг» — деб буюрди.

Мавлоно бунинг тафсирида шундай деди: Мен буни Амир парвонага (унинг ўзи учун) айтдим: «Сен аввал, мусулмонликнинг боши бўлдинг ва «Исломнинг абадийлиги ва мусулмонларнинг кўпайиши учун фикримни, тадбиримни, ҳатто ўзимни фидо қилайн» дединг. Уз фикрингга ишониб, Худони кўрмай қолганинг ва барча нарсани Оллоҳ Таолодан билмаганинг учун, Тангри сенинг бутун саъӣ-ҳаракатларингни исломнинг кучсизланишига сабаб қилди. Сен татар билан бирлашдинг. Ҳолбуки, шу тарзда Шомликлар ва Мисрликларни йўқ қилмоқ ва ислом вилоятларини қириб тугатмоқда ёрдам берган бўлиб чиқяпсан. Натижада, исломнинг мангалигига сабаб бўлган нарса, ушбу вазиятда, унинг заифланишига омил бўлмоқда. Шунинг учун бундай аҳволда юзингни Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳга ўғир. Ўзингни ёмон вазиятдан қутқармоқ ниятида садақа бер. Ундан (Оллоҳдан—тар.) умидингни узма, Оллоҳ сени ундай бир тоатдан бундай бир исёнга тушириб, қўйибди. Сен эса бу тоатни «ўзимдан» деб ўйладинг ва шунинг учун ҳам гуноҳкор бўлдинг. Энди бу гуноҳкорлигинг билан ҳам умидингни узма, ёлбор. У сенинг тоатингдан исён яратгани каби, исёнингдан ҳам тоат яратмоқча қодирдир. Бу сабаб сенга наёдматлиқ ҳиссини туйдиради, яъни мусулмонларнинг кўпайиши учун ғайрат кўрсатмоғингни таъминлайди ва исломнинг қуввати бўла олишинг учун сабаблар яратади. Умидингни узма, чунки коғир бўлганлардан бошқа ҳеч ким Оллоҳ раҳматидан умид узмайди.

Мақсадим унинг (парвонанинг—тар.) буни тушуниши, мушкул аҳволида садақа бериб, Худога ёлбориши эди. Жуда юксак бир ердан ўта тубан бир аҳволга тушиб қолганига қарамай, умидли бўлиши учун унга шу гапларни айтдим.

Улуғ Тангри алдовчиидир. У гўзал шакллар кўрсатиб алдайди. Шакллар орасида ёмонлари ҳам бор. Буни инсоннинг «Менга чиройли бир фикрлар ва яхши бир иш юз очди» дея ўзини ўзи алдаб, ғуурланиши учун қиласди.

Агар ҳар бир кўринган нарса кўрингани каби бўлсайди, жуда ўткир ва зийрак кўзлар соҳиби Пайғамбар: «Нарсани менга бўлгани каби кўрсат» — дея фарёд этмасди. У бу билан шундай демоқчи бўлади: Эй Раббим!

Аслида хунук бўлган нарсани гўзал, гўзал нарсани эса хунук қилиб кўрсатяпсан: бизга ҳамма нарсани қандай бўлса, ўшандай кўрсатгинки, тузоққа тушмайлик ва йўлимизни ҳеч вақт йўқотмайлик.

Энди сенинг фикринг ҳар на қадар гўзал ва порлоқ эса-да, уникидан яхшироқ бўлолмайди. Ўзингдаги ҳар бир фикр ва ҳар бир тасаввурга ишонма, ёлбор-да, қўрқ.

Чунончи, ҳатто қўшинлар юборган шу онимизда ҳам уларга (қўшинларга — тар.) ишонмаслигимиз ва талофотга учраб, қўрқув ва ожизлик домига тушган вақти-мизда эса Оллоҳдан умидимизни узмаслигимиз керак.

Пайғамбар юқоридаги оятни (сўзни) ўз мақсадига мувофиқ равишда айтди. Менинг ҳам айтмоқчи бўлган нарсам шу эди.

ФАСЛ. Биттаси: «Мавлоно ҳеч нарса демаяптилар»— деди. Мен: «Бу одамни менинг хаёлим ҳузуримга келтирди ва менинг хаёлим унга: «Қалайсан, қандай ахволдасан?» дея бир сўз сўйламади. Гапирмасдан хаёлим уни бу ёққа тортди. Агар менинг ҳақиқатим уни сўз айтишидан қайтариб бошқа бир жойга олиб борса, бунга нечун ҳайрон бўлиш керак экан?

Сўз ҳақиқатнинг сояси ва парчасидир. Модомики соя ўзига тортар экан, у ҳолда ҳақиқат янада яхшироқ жазб этади. Сўз баҳонадир. Бир инсонни бошқа бир инсонга тортган нарса сўз эмас, балки иккаловида мавжуд бўлган руҳий бирлиқдан бир парчадир. Агар бир инсон юз минг мўъжиза ва каромат кўрса, аммо унда валий ва набийга уйғун бир бўлак бўлмаса, бирлашмайдилар ва бунинг фойдаси ҳам йўқ. Уни валий ва набийга бофлаган, улар севгисини кўнглида орттирган нарса ўша омухта — ўртоқ парчадир.

Агар бир жисм таркибида оҳанрабо билан муштарак бўлган бир парча бўлмаса, у жисм ҳеч қачон оҳанрабо тарафга кетмайди, яъни тортилмайди. Улар орасидаги бир хиллик гизли бир нарсадир, кўзга кўринмайди.

Инсон хаёлидаги нарса уни ўз орқасидан етаклайди. Масалан, боф хаёли боққа, дўкон хаёли дўконга олиб боради. Фақат бу хаёллар ҳақиқатни яширади. Чунончи, бир нарсанинг хаёли сени ўзига тортиди ва сен у томонга кетмоқдасан. Чунки хаёл сенга у нарсани гўзал қилиб кўрсатган. Бироқ келгач, пушаймон бўласан ва ўзинга ўзинг: «Буни яхши деб ўйлабман, аслида ундаи эмас экан» дейсан. Шунинг учун ҳам хаёллар—ичига

жимдир яширинган чодирларга ўхшайди. Қачонки, хаёллар йўқолиб ҳақиқат юз кўрсатса, пушаймонлик ҳисси ҳам сени тарк этади: сени (ўзига) тортган ҳақиқат сени жазб этган ҳақиқатдан бошқа нарса эмасдир. «У кун яширин нарсалар ошкор бўлади» (Қуръон). Аслида жазб этган нарса биттадир.Faқат кўп кўринади. Ахир кўрмаяпсанми, бир инсоннинг турли туман юзларча орзуси бордир: «Шилпилдоқ истайман, қатлама истайман, ҳолва истайман, қовурилган гўшт истайман, мева истайман, хурмо истайман» дер. Бу айтган нарсаларнинг асли биттга, у ҳам бўлса, очликдир. Очлик ёлғиз бир нарсадир. Инсон овқатнинг биридан еб тўйгач, «бошқасини истамайман!» дейди. Бундан англашиладики, ўн ва юз сонлари йўқ, фақат бир бордир.

«Уларнинг ҳисобини (сонини) кофирлар учун азоб ва мashaққат айладик» (Қуръон) дея буюрилгани каби бу инсонлар қаршисига ҳисобдек оғир бир иш чиқади. Масалан, бунга «Бир», наригиларга эса «юз» дейдилар, яъни валий учун «Бир» ва ҳалқ учун «юз минг» дейдилар. Бу катта гуноҳдир. Валийни Бир, бошқаларни Кўп кўрмоқ кўриш ва англаш йўлини йўқотмоқдир, улкан фитнадир. Чунки сиз уларни кўп, валийни эса бир кўрмоқдасиз. «Уларнинг ҳисобини кофирлар учун азоб ва мashaққат айладик» ояти шунинг учун буюрилди. Қайси юз, қайси эллик ва қайси бири олтмиш? Қўлсиз, ёёқсиз, ақлсиз ва руҳсиз бир тўп инсонлар тилсим ва симом каби қайнаб турибдилар. Энди сен уларга олтмиш, юз ва ёхуд минг, бунга эса бир де. Бу янгиш. Балки улар ҳечдирлар ва бу бир деганинг минг, юз минг ва юзмингларча Бир ҳисобланади. Худди «Бизнинг қавм аҳолиси оз, аммо ҳужум қилинганда кўпаяди» гапидаги каби.

Бир подшоҳ бир одамга юз кишилик маош тайин этганди. Бунинг учун аскарлар подшоҳдан норизо бўлдилар. Подшоҳ ўз-ўзига: «Бир кун келар, сизга кўрсатаман, ўшанда бунинг сабабини тушунасизлар», — дерди. Жанг куни келди. Аскарларнинг ҳаммаси қочди, ёлғиз у кишигина жанг қилди. Подшоҳ: «Мана шунинг учун мен бу одамга кўп пул бердим», — деди.

Инсон ўзининг фарқлаш хоссасини ҳар турли ғараздан тозалашиби ва диндан ёрдам қидириши лозимдир. Дин эгасини танийди. Faқат сен умрингни фарқ этиш хоссасидан маҳрум бўлган кимсалар билан кечирганинг учун билмайсанки, унинг яхшини ёмондан фарқ этиш

васфи заифлашган ва энди динни, яъни инсоннинг ҳамроҳини таний олмайди.

Сен танани боқдинг, аммо унда фарқлаш хоссаси йўқдир. Фарқ этиш бир сифат. Ахир кўрмаяпсанми, жиннинг қўл-оёғи бор, фақат фарқлаш хусусияти йўқ. Фарқлаш сендаги латиф бир маънодир ва сен кечаю кундуз ундан маҳрум бўлган нарсани (яъни танани — тар.) боқишига ҳаракат этмоқдасан. Унинг бу билан тирик эканлигини баҳона қилмоқдасан, ҳолбуки, бу ҳам у билан тирикдир. Бу қандай ишки, сен фарқлашдан тамоман маҳрум бўлгани боқдинг, вояга етказдинг ва вақтни вужудингни едириб-ичириш билан ўтказдинг-да, у латиф маънога; яъни фарқ этиш қудратига парвосиз бўлдинг! Сенинг тахмин қилганингдек, бу (тана) у (маъно — тар.) билан тирикдир, у бу билан эмас. Ў — нур, яъни латиф маъно бергувчи, кўз, қулоқ ва бошқа дерзалардан, агар булар бўлмаса, яна бошқа тирқишлардан ўзини кўрсатгувчи. Бу худди: «Қуёшни чироқ билан кўраяпман» деб, қуёш қаршисига чироқ келтириб қўйишга ўҳшайди. Аслида, чироқ бўлмаса ҳам қуёш ўзини сенга кўрсатаверади. Чироққа нима ҳожат? Оллоҳдан умидни узмаслик керак. Умид — ишонч йўлининг боши. Йўлда юрмасанг ҳам доимо йўлнинг бошини кўзла. «Нотўри ишлар қилдим» дема, тўғрилиқни тут. Ўшанда ҳеч қандай эгрилик қолмайди. Тўғрилиқ Мусонинг ҳассаси кабидир, эгрилик эса сеҳргарларнинг сеҳрига ўҳшайди. Тўғрилиқ ўртага чиқиши билан уларнинг ҳаммасини ютади. Агар бир ёмонлик қилган бўлсанг, ўзингга ўзинг қилгандирсан. Сенинг ёмонлигинг ўзгага қандай таъсир қиласди.

ШЕЪР: (Қара, анави тоғ бошига қўниб учган қуш тоғнинг нимасини орттириди ва нимасини камайтириди?)

Сен тўғри бўлсанг, уларнинг ҳеч қайсиси қолмайди. Эҳтиёт бўл, умид узма!

Шоҳларга яқин юрмоқ шу нуқтаи назардан таҳликали эмас, яъни хоҳ бугун, хоҳ эртага бўлсин, кетажак бош барибир кетади. Ушбу жиҳатдан эса хавфли: Шоҳларнинг нафси кучайиб бир аждарҳо сингари бўлади. Уларга яқин бўлиб, дўстлигини ҳимоя қилиб, молларини қабул қилган кимса мутлақо уларнинг раъийига кўра гап айтади. Ранжимасин дея, уларнинг номақбул ўй — тушунчаларини ёқтиради ва гапларини қайтаролмайдилар. Шунинг учун ҳам ҳамма вақт бир хавф мавжуддир. Чунки уларнинг (подшоҳларнинг) тарафи оли-

наркан, асл тараф сенга ёт — бегона бўлиб қолади ва бунинг динга зарари бордир. Сен у тарафни ҳимоя қилганингда, азиз бўлган бу тараф сендан юз ўгиради ва сен дунё аҳли билан қанчалик чиқишисанг, унинг сенга шунчалик ғазаби келади. «Оллоҳ золимларга ёрдам берган кимсага ўша золимни бало қилиб қўяди». (Ҳадис.) Сенинг у томонга қараб кетишингнинг оқибати ҳам шундай. Чунки, модомики, сен у тарафни ҳимоя этаркансан, натижада уни сенинг бошингга бало қилажакдир.

Денгизга бориб, ундан фақатгина бир кўза сув олмоқ билан қаноатланиш — ачинарли. Денгиздан олиш мумкин бўлган дур — жавоҳирлар ва бошқа қанчадан-қанча нарсалар бўла туриб, биргина сув олишнинг нима қиммати бор? Ақлли инсонлар бу билан қандай қилиб мақтандилар ва нима деган одам бўладилар?

Оlam — бир кўпик. Авлиёлар билимлари — денгиз. Денгизнинг дури қаерда?

Бу олам хас-хашак билан тўлган кўпикдир, фақат бу кўпик денгизнинг чайқалишидан, ўйноқлашидан ва кўпириб қайнашидан покланади, софланади, гўзаллашади.

Хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва ҳоказо нарсалар одамлар ҳирсини қитиқлайди. Буларнинг ҳаммаси дунё завқидир. Модомики (у) безатилган бўлса, унда ҳақиқий гўзаллик ва яхшилик йўқдир, бу гўзаллик унда мубаққатдир ва ўзга бир ердан келган, демакдир. Дунё олтин қопламали сохта пул кабидир. Яъни қийматсиз кўпик бўлган дунё қалбидир (сохта, ёлғончидир — тарж.), аҳамиятсиз ва қадрсиздир. Унинг уст қисмини биз олтин билан сувадик. Мана шунинг учун ҳам инсонларни хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва бошқа нарсалар ўзига тортади, дея буюрилган.

Инсон Тангрининг устурлабидир (телескопидир — тар.) Фақат бу устурлабни биладиган мунажжим лозим. Деҳқон ёки баққолнинг устурлаби бўлгани билан уни ишлатолмагандан кейин нима фойдаси бор? Улар устурлабда кўринган фалаклар аҳволидан, ҳаракатларидан, буржларнинг ўзгаришлари-ю, таъсирларидан... нимани ҳам тушунардилар? Кўринадики, устурлаб мунажжим учун фойдалидир. Чунки «Ўзини билган Худосини ҳам билади» (Ҳадис.) Шу нуқта назардан, устурлаб фалакнинг қандай кўзгуси бўлса, инсон вужуди ҳам Оллоҳнинг шундай устурлабидир. Чунки Қуръонда ин-

сон тўғрисида: «Биз Одам ўғилларини азиз қилдик» деда буюрган.

Улуғ Оллоҳ инсонни билимли, илмли ва олим қилиб яратгани учун инсон ўз борлигининг устурлабида вақти-вақти билан Тангри тажаллисини ва беназир гўзаллиги-ни порлоқ бир ҳолда кўради. Бу Жамол мазкур кўзгуни ҳеч қачон тарқ этмайди.

Азиз ва Жалил бўлган Тангрининг ҳикмат, маърифат ва каромат кийимларини кийдириб қўйган қуллари бордир. Халқнинг буларни кўра оладиган ўткир кўзлари йўқ бўлса ҳам, Оллоҳ Таоло уларни қизғанади. Улар ҳам ўзларини худди Мутанаббининг: «Хотинлар ипак кийимларни безанмоқ учун эмас, балки ўз гўзалликларини қўримоқ учун кийдилар» деганидек (ҳикмат, маърифат ва каромат кийимлари билан) ўрайдилар.

ФАСЛ. (Биттаси): «Кеча-кундуз қалбим ва жоним сизнинг ёнингизда, хиэмatingизда,Faқат Мўғулларнинг иши-ю ташвиши сабаб сизни зиёрат этишга келолмаяпман», деди. У: «Бу ишлар ҳам Ҳаққа тегишлидир. Чунки булар мусулмонлик ишончини таъминламоқда. Сиз улар кўнгилларини тинчлантириш ва бир қанча мусулмонларни ҳузур-ла хотиржам тоат-ибодат қилиши учун ўзингизни мол ва жонингиз билан фидо қилдингиз. Бу ҳам хайрли ишдир. Оллоҳу Акбар сизга шундай бир хайрли иш қилмоқ орзусини бергандир. Бунга жавобан қизиқишингизнинг ортиши — Тангрининг сизга бўлган иноятидан дарак. Агар орзуингиз заифлашадиган ёхуд озаядиган бўлса, бу сизни Оллоҳ иноятидан маҳрум бўлаётганингизга бир ишорат, демакдир. Зеро, бу — Улуғ Оллоҳ бундай буюк ва хайрли ишни одамнинг воситасида қилинишини, унинг савоб ишлашини ва дараҷаси юксалишини истамаяпти, демак. Бу — иссиқ бир ҳаммомга ўхшайди. Ҳаммом иссиқлиги печкада ҳосил бўлади. Ўтин ва тезак кўринишдан ҳар на қадар хунукда жирканч бўлса ҳам, ҳаммомчи учун иноят ҳисобланади. Чунки улар туфайли ҳаммомчининг ҳаммоми исийди ва шу тариқа ҳалқа хизмат қиласиди. Шу пайт аҳроб келди, (Мавлоно) узр сўради ва: «Агар сиз учун ўрнимдан турмаётган, сиз билан гаплашмаётган ва ҳолаҳволингизни сўрамаётган бўлсан, бунинг сабаби сизни ҳурмат қилганимдир. Чунки ҳар бир нарсанинг ҳурмати ўша замонга мувофиқ бўлади. Намоз қилаётib ота-онани, aka-уқани, опа-сингилни сўраб-суриштироқ, шу йўсин эътибор қилмоқ тўғри эмас. Намоз вақтида дўстлар

ва қариндош-уруғларга илтифот кўрсатмаслик, аслида, энг яхши илтифот ва кўнгил олишдир. Чунки сен улар сабаб ибодатдан, чуқур диний ҳолатдан айрилмайсан, ҳузур-ҳаловатингни бузмайсан ва бу билан улар ҳам гуноҳга ботмаган бўладилар. Мана шунинг учун ҳам инсонни гуноҳга ботирган, азобга гирифтор қилган балодан чекинмоқ илтифот ва кўнгил олмоқдир. Чунки уларга жазо берувчи нарсадан қочилгандир» — дея буюди.

Улардан бири: «Оллоҳга намоздан-да яқинроқ бўлган нарса борми?» деб сўради. У: «Ҳамнамоз бордир, аммо намоз фақатгина суратдан иборат эмас. Бу намознинг қолипидир. Ахир намознинг боши ва сўнгги мълуму мавжуддир. Ибтидоси ва интиҳоси бўлган ҳамма нарса қолипидир. Такбир—намознинг аввали, салом эса охиридир. Худди шундай, Шаҳодат ҳам фақат тил билан айтилган нарса эмас. Унинг ҳам боши ва охири мавжуд. Боши ва охири бўлган ҳамма нарса сурат ва қолипдан иборат бўлади. Унинг руҳи бекиёс ва бениҳоядир, аввал-охири йўқдир. Бу намозэни набийлар топган ва уни майдонга келтирган. Набий: «Менинг Оллоҳ билан шундай бир вақтларим бўладики, унга на Тангри томонидан жўнатилган бир Пайғамбар ва на Тангрига энг яқин бўлган бир фаришта сифади» (Ҳадис) дея буюради. Демак, намознинг моҳияти фақат ётиб-туришдан иборат бўлмай, балки истиғроқ, яъни ўзидан кечиш эканлигини билдик. Чунки барча суратлар ичкари киролмай, ташқарида қоладилар, ҳатто Жаброилдай пурҳикмат малак ҳам у ерга сифмайди.

Олимлар султони, оламнинг қутуби бўлган Мавлоно Боҳо—ул Ҳақ Ваъд—Дин (Оллоҳ унинг улуғ руҳини муборак айласин) ҳақида шундай бир ҳикоя ривоят қилинади: Бир куни асҳоби уни истиғроқ ҳолида учратдилар. Намоз вақти яқинлашгани учун муридлардан баъзилари «Намоз вақти бўлди» деди. Мавлоно эътибор бермади. Муридлар намозга қўзғолдилар. Фақат улардан иккитаси шайхларига эргашиб, намозга турмадилар. Намоз қилаётганлардан Хоҗагий исмли бир мурид қалб юзи орқали намоз ўқиётганларнинг орқалари билан, шайх ва икки муриднинг эса юзлари билан қиблага йўналиб ўтирганларини кўрди. Чунки шайх «мен» ва «биз» даъвосидан воз кечди ва унинг «мен»лиги фано топди. Борлиғидан ҳеч нима қолмади. «Ўлишдан аввал ўлингиз» (ҳадис) ҳикмати Оллоҳ нурида ҳалок бўлди. Энди

унинг ўзи Оллоҳнинг нури бўлди. Ҳар ким орқасини Оллоҳ нурига ва юзини деворга ўгирса, у орқасини мутлақо қиблага ўгирган бўлади. Чунки у аллақачон қибланинг жони бўлгандир. Ахир инсонлар қибласини Пайғамбар қилмаганми ва у оламнинг қиблагоҳи бўлмаганмиди. У ҳолда Пайғамбарнинг ўзи қибла бўлса, янада мувофиқ бўлади. Чунки қибла унинг учун қибла бўлгандир.

Мустафо (Оллоҳнинг салот ва саломи бўлсин) бир дўстини «Сени чақирдим, нега келмадинг» дея койиди. У: «Намоз қилаётгандим» деди. Шунда Пайғамбар: «Яхши, аммо мен сени чақирмадимми?» дейиши билан у: «Мен бир бечораман» деб жавоб берди.

Пайғамбар унга буюрдики: «Қудратли бўлган вақтингда ҳам ўзингни ожиз ҳис этган пайтингдагидек бечора кўрмоғинг — яхши. Чунки сенинг қувват ва қудратинг устида бир қудрат бордир». Сен барча ҳолларда Ҳаққа маҳкумсан. Икки бўлак эмассанки, баъзан чорасиз, баъзан қудратли бўлсанг. Унинг қудратига боқ ва ўзингни ҳар вақт қўлсиз, оёқсиз ҳамда бечора кўр. Заиф одамларни қўя турайлик, ҳатто арслону қоплон, тимсоҳу ва ҳоказолар ҳам унинг қаршисида ҳечdir ва Тангридан қўрқиб титрайдилар. Ерлар, кўклар... ҳамма ҳаммаси ожиздир. Уларнинг барчаси (ташри) унинг ҳукмига аспирдирлар. У буюк подшоҳдирки, зиёси ойу қуёшнинг нурига ўхшамайди. Унинг знёсини алмаштириб бўлмайди ва у магар, пардасиз ҳолида юз очса, на кўк, на ёр, на қуёш ва на ой қолади.

Ҳикоя: Бир шоҳ дарвешлардан бирига: «Тангрининг ҳузурида Тангри тажалласи ва яқинлигига мусассар бўлганинг онда мени хотирла!» деди. Дарвеш: «У ҳузурда гўзаллик қуёшининг нури борлигимга тегиши билан мен ҳатто ўзимни ҳам эслай олмайману, сени қандай эслай?» жавобини берди. Аммо Оллоҳу Акбар бир қулини танлаб олиб, уни ўз борлиғида йўқ этса ва бунинг этагини тутиб, ўз эҳтиёжини тилаган ҳар бир кишининг орзуини Тангри рўёбга чиқаргуси. Бунда Оллоҳ ҳузурида уни ёд этишлари шарт эмас.

ФАСЛ. Биттаси: «Бу ерда бир нарсани унутибман» деди. Мавлоно буюрдики: Дунёда бир нарса бор — унугтилмас. Агар ҳамма нарсани унугтиб, уни унугтасанг, қўрқмаса ҳам бўлади. Масалан, бир подшоҳ муайян иш учун сени қишлоқقا жўнатди. Сен тайинланган ишни қилмай, бошқа юз турли ишни адо этсанг ҳам, ҳеч нар-

са бажармаган бўласан. Шунинг учун инсон бу дунёга бир иш учун келган: ғоя удир, агар уни қилмаса, ҳеч бир иш қилмаган ҳисобланади.

«Биз омонатни кўкларга, ерга ва тоғларга тақлиф этдик. Улар омонатни ўз зиммаларига олишдан чекинди-лар, унга хиёнатдан қўрқиб, андиша қилдилар. Инсон уни ўз гарданига олди, чунки у жуда золим ва жоҳил-дир».¹

Кўклар ва ер ўз зиммаларига олслмаган ишни инсон олди. Унинг қўлидан келаётган ишларга боқиб, қиши ҳайратланади: Тошларни лаъл ва ёқут, тоғларни олтин ва кумуш конларига айлантиради. Ер юзидағи ўсим-ликларни ҳаракатга келтириб тирилтиради ва Адан жаннати ҳолига келтиради. Ер ҳам уруғни ўз бағрига олади, ҳосил беради, айбларни беркитади ва яна тушунтириш қийин бўлган юзмингларча ғалати нарсаларни қабул қиласди, майдонга келтиради. Худди шундай тоғлар ҳам турли-туман маъданлар беради. Шунга ўхашаш барча ишларни адo этганлари ҳолда, қўлларидан бир иш келмайди. Бу иш эса ёлғиз инсон томонидагина амалга оширилади. Шунинг учун ҳам Оллоҳ: «Биз ҳақиқатан одам ўғилларини шарафлантирдик» дея буюради. Аммо ўша иш на кўкларнинг, на тоғларнинг ва на ернинг эмас, балки фақат инсоннинггина қўлидан келганига кўра инсон жуда ёмон ва билимсиздир. Агар сен: «Қўлимдан шунча иш келяпти, бироқ у ишни қилолмаяпман» десанг, бунинг ҳеч қандай қиммати йўқ. Чунки инсонни бошқа ишлар учун яратмади. Бу шунга ўхшайди: Сен шоҳлар хазиналарида бўладиган қимматбаҳо пўлатдан тайёрланган ҳинд қиличини «Мен бу қиличини бекор ётмаслиги учун турли ишларда ишлатаман» дея келтириб, ош пичоғи ўрнида гўшт тўғрасанг ёҳуд олтин идишда шолғом пиширсанг, ё жавҳар билан безатилган пичоқни мих ўрнида қоқиб; унга ошқовоқ оссанг... увол бўлмасми, одамлар кулмасми? Ҳолбуки, қовоқнинг иши бир пуллик тахта ёки темир бир мих билан ҳам битади. Шунга юз динорлик пичоқни ишлатиш ақл иши эмаску! Улуғ Тангри сенга жуда улкан қиймат бергандир. «Оллоҳ мўминларнинг жонлари ва молларини ўз йўлида вақф этишлари муқобилида уларга жаннат бергандир».²

¹ Куръон, 33-сурә, 72-оят.

² Куръон, 9-сурә, 112-оят.

Шеър: (Сен қийматинг ва тушунчанг билан икки оламга бадалсан. Аммо нима қилайинки, ўз баҳонгни билмаётисан).

Ўзингни арzonга сотма, чунки қийматинг юксакдир. Улуғ Тангри буюради: Мен сизни, вақтингизни, нафсингизни, молларингизни сотиб олдим. Агар сиз буларни мен учун ҳаржласангиз, менга берсангиз, бунинг муқобили ўлимсиз жаннатdir. Менинг олдимдаги сенинг аҳамиятинг шудир. Агар ўзингни жаҳаннам эвазига сотсанг, ўзингга зулм қилган бўласан. Худди юз динорлик пичоқни деворга қоқиб, унга қовоқ осган одамдек.

Сен: «Ўзимни юксак ишларга бераяпман. Фиқҳ, ҳикмат, фалакиёт, тиб ва бошқа илмларни ўрганияпман» дея баҳоналар кўрсатасан. Аслида, буларнинг барчаси ўзинг учундир: фиқҳ қўлингдаги ионни бирор тортуб олмаслиги, сени ўлдирмаслиги, устингдаги қийимингни ечиб олмаслиги ва соғ-саломат бўлишинг учундир. Фалакиёт соҳасидаги билиминг эса фалак аҳволидан хабардор бўлиш ва шунга қараб иш тушинг учундир. Ўлаб кўрсанг, аслинг сен бўлиб, булар сенинг ойдинлигингдир, нури — зиёингдир. Нурнинг бу қадар тафсилоти, ажойибликлари, ҳоллари ва ғаройиб оламлари бўлар экан, боқчи, асос бўлган сенинг қандай ҳолларинг бўлиши керак? Сенинг зиёингда юксалишлар, тушишлар, баҳтли ва баҳтсиз ҳоллар бўлиши баробарида, назар солчи, асос бўлган сенинг нурлар оламингда қандай кўтарилишу пасайишлар, омаду омадсизликлар, зафару фойдалар бордир? Масалан, фалон рӯҳнинг шундай хусусияти бор, ундан бундай ҳоллар кўринади ва пистон ишга ярайди, дейишади. «Мен Тангри айтгандан кечолмайман, У мени едиради ва ичиради»— деб буюрилганидек сенинг учун овқат емоқ ва ухламоқдан бошқа яна бир озиқ бордир. Сен бу дунёда шу озиқни унутгансан, ўзгаси билан машғулсан. Вужудингни кеча-кундуз моддий озиқ билан боқасан. Бўлса-бўлмаса, бу вужуд сенинг отингдир. Дунё — от охури. Отнинг еми унинг эгасининг емиши бўлолмайди. Унинг ўз емиши, неъматлари бор. Аммо ҳайвонлик туйғуси сени енггани учун ва сен отлар охурларида, отларнинг бош тарафида қолганинг учун бақо оламининг подшоҳлари ва амирлари қаторидан жой ололмайсан. Қалбинг музaffer вужуднинг ҳукмига бўйсунади ва сен ҳам унинг асири бўлиб қолгансан. Худди шунинг каби: Мажнун Лайли юртига бормоқ истаганидан ҳуши жойида бўлган пайтлар отини у томонга ҳай-

дар эди, аммо хаёли Лайлига кетганда, ўзи ва туяни унутарди. Шунда туя қишлоқдаги бўталофини эслаб, орқага қайрилади. Қишлоққа келишлари билан Мажнун ҳам ўзига келади ва биладики, икки куплик йўли беҳуда кетибди. Шу тарзда уч ой давомида йўлда қолади. Ниҳоят, «Бу туя бошимнинг балоси» деб ундан ишиб, пиёда йўлга тушади.

Байт: (Тевамнинг орзуси орқада, менини эса олдинда. Биз ўз йўлларимиз туфайли айрилдик).

Дедиларки: Саид Бурҳониддин Мұхаққиқ сўзлаётганда, биттаси кёлди ва: «Фалончидан сенинг мадҳингни эшийтдим» деди. У: «Кўрайлик-чи, ул зот қандай одам экан? Мени таниб мақтай оладиган аҳволдамикан? Мени агар сўзларимдан таниган бўлса; танимаган демакдир. Чунки бу сас, бу оғиз, бу лаб... ўтқинчи, буларнинг ҳаммаси белгилардир. Ишларим орқали таниган бўлса, яна шундайдир. Аммо зотимни таниган бўлса, у ҳолда, мени танибди. Фақат ыундагина у мени мақтай олади. ва мақтовини менга тегишли эканини биламан»,—деди.

Бунга ўхшаган бир ҳикоя бор. Ривоят қиласиларки, бир подшоҳ ўғлини ҳунармандлар тўпига қўшиб қўйибди. Улар болага турли билимлардан, жумладан илму нујкумдән дарс беришибди. Шоҳ ўғли бутунлай аҳмоқ бўлгани ҳолда, ўзига ўргатилган нарсаларни яхши эгаллаб олибди. Қунлардан бир кун подшоҳ уни имтиҳон қиласмоқ учун ҳовучига узугини беркитиб, ўғлига «Бунда не бор?» деди. Бола: «Кўлингдаги думалоқ, сариқ ва ичи бўш нарсадир» дегач, ҳукмдор ҳайратда қолиб: «Аломатларини тўғри айтдинг, исмини айт» деб буюради. Ўғил: «Ғалвир бўлса керак» деб жавоб беради. Подшоҳ: «Мени ҳайрон этиб, олган таҳсилинг шарофати билан аломатларни аниқ айтдинг-у, лекин ғалвиригинг ҳовучга сифмаслигига қандай қилиб ақлинг етмади?»—деди.

Худди шундай, замонимиз олимлари ҳам қиласи қирқ ёрадилар, ўзларига боғлиқ бўлмаган нарсаларни жуда яхши биладилар, аммо ўта муҳим, ўзлари учун қолган барча нарсалардан янада яқин бўлганни, яъни ўзларини билмайдилар. Ҳамма нарсадан яқин бўлган борлиқ бу—уларнинг менлиги. Улар бирор бир иш тўғрисида бу—тўғри, бу—хато бў—ҳалол, буниси—ҳаром деб ҳукм чиқаришади-ю, ўз моҳиятларининг ҳалол ё ҳаром эканлигини билмаслар. Шундай экан, шоҳ ўғли айтган ҳалиги аломатлар белгилардир, оловга ташлаганда, уларнинг ҳеч бири қолмас. Бундай аломатларнинг ҳам-

масидан қутулмоқ зотга хосдир. Инсонга берилган иш, сўз ва ҳоказоларнинг барчаси аломатдир. Уларнинг жавҳар билан алоқаси йўқ. Улар йўқ бўлгандан кейин қолган нарса жавҳардир. Биз назарда тутган олимлар аломати шундайдир. Улар белгиларини тўғри топиб сўйлайдилар-у, лекин ғалвирни ҳовучга сиради деб туриб оладилар. Чунки асосий нарсадан уларнинг хабари йўқ. Мен қушман, булбулман, тўтиман. Агар менга бошқа хил сас чиқар десалар, буни қилолмайман. Чунки менинг тилим шундай ва бундан ўзгасини сўйлай олмайман. Қуш сасларини ўрганган кимса қуш бўлмагани ҳолда, қушларнинг душмани, овчисидир. Ўзини қуш, дея ўйлашлари учун улар каби овоз чиқаради, ҳуштак чалади. Инсонга булардан бошқача сас чиқар, десалар, ҳам, у буни қила олади. Чунки сас уники эмасдир, ясамадир. Ҳалқнинг кийимлигини (материал) ўғирлаган ўғри ҳар уйдан бир кийимлик кўрсатишни ҳам ўрганиб олгандир.

ФАСЛ. Отабек: «Бу не лутф! Мавлоно ташриф буюрди. Тўғриси, кутмаган эдим. Ҳатто бундай шарафга муносиб бўлиш хаёлимдан ҳам ўтмаганди. Менинг кечакундуз қаршисида қўл қовуштириб, муридлари орасида бўлишим лозим экан ва мен шунга ҳам ҳануз лойик эмасман, бу қандай лутф!» (деди). Бунга жавобан Мавлоно буюрди: Бу сизнинг хизматингизнинг улуғлигидандир. Даражангиз азиз, буюк ва муҳимдир. Сиз ҳам юксак ишлар билан машғул бўлйшингизга қарамай, ҳимматингиз баланд бўлганидан ўзингизни қусурли кўраяпсиз. Ўз ишларингиздан қониқмай, ўзингиз учун яна бир қанча нарсаларни зарур ҳисоблаяпсиз. Бизнинг кўнглимиц доим маънан сизнинг ҳимматингиз ёнида бўлиши билан баробар суратан ҳам шарафланмоқ истадик. Чунки бу суратнинг ҳам улуғ бир эътибори бордир. Эътибор не демак? У ҳатто ўзлик ва маъно билан тенг. Миясиз калланинг иши ҳеч нарсага ярамагани каби қобиқсиз мева ҳам етишмайди. Чунончи, бир данакни қобиқсиз ҳолда ерга эксанг, кўкармас. Қобиғи билан эўққанинг вақтда унади ва улкан бир дарахтга айланади. Шу нуқтан назардан вужуднинг ҳам буюк бир асли, хизмати бордир. Бундай бўлиши табиийдир. Усиз бир иш майдонга келмайди. Худди шу асл маънодир. Аммо бу — ўзи ҳам маъноли, маънони ҳам билган, англаган кишилар учун шундоқдир.

«Икки ракат намоз дунё ва ундаги нарсалардан

хайрлидир». Бу сўз ҳамма учун эмас. Бу шундай кишилар учунки, уларга дунё моли қўлида бўлса ҳам иккикат намозни қилмаслик ўша молни қўлидан чиқаргандан оғирроқ туюлади.

Бир дарвешга подшоҳ: «Эй зоҳид!» деди. У эса: «Зоҳид сенсан» деб жавоб қайтарди. Шоҳ: Мен қандай зоҳид бўлайин. Бутун дунё меникидир», — деди. Бунга жавобан: «Йўқ, аксинча. Кўраяпсанки, бутун дунё, охират ва жамики мол-мулклар меникидир. Оламни мен олдим. Сен эса фақатгина бир луқма ва бир хирқа билан қаноат этдинг», — деди дарвеш.

«Юзингни қай тарафга бурсанг, Оллоҳ у ердадир».¹ У ҳамма жойда мавжуд. Чеҳрадир, доимиийдир, ўлмасдир. Ошиқлар ушбу чеҳрага ўзларини фидо қилиб, эвазига ҳеч нарса истамаслар. Бошқалар эса ҳайвон сингаридирлар.

Буюрдики: Сигирлар ҳам неъматларга лойиқдирлар ва оғилхонада бўлганлари ҳолда, оғил эгаси ҳушлаган нарсалардир. Агар соҳиб хоҳласа, ўз молини шоҳнинг оғилинга олиб бориб қўяди, ибтидода бўлганидек, йўқликдан борлиққа келтиради. Борлиқ (вужуд) оғилидан жамоа оғилига, жонсиз борлиқлар оғилидан ўсимлик дунёсига, ундан ҳайвонлика, ҳайвонликдан инсонлика, инсонликдан малаклика ва шу сўнгиз тарзда илгарилатади. У сенга буларни бир-биридан устун оғиллар борлигини қабул ва эътироф этмоғинг учун кўрсатгандир.

Қуръонда: «Сиз, албатта, бир ҳолдан иккинчи бир ҳолга келасиз. Шундай экан, уларга нечун иймон келтирмайдилар»² деб амр этилганидек, буни сендан олдиндаги табақаларга иономоғинг ва уларни қабулламоғинг учун намойиш қилди. Буларнинг барчаси бир нарса, дея инкор этмоғинг учун эмас.

Устод билим ва ҳунарини одамларнинг ўзларига ишониши учун ҳамда ҳали кўрсатмаган бир қанча маърифатлари ва илмлари борлигига ҳам ўзгаларни иқрор қилиш учун кўрсатади. Худди шундай, шоҳ ҳам ҳадялар — тўйлар беради, айбларни кечиради, фуқаро кўнглини олади. У буларни ўзига доимо умид билан боқишлиари ва яна нималардир кутиб яшашлари учун қилади, йўқса, шоҳнинг берадигани шундан иборат деб, илинж-

¹ Қуръон, 2-сурा, 109-оят.

² Қуръон, 84-сурা, 19—20-оят.

ларини узишлари учун эмас. Агар у фуқаронинг шундай дейишини билса; мутлақо лутф ва инъом қилмасди.

Зоҳид охарни (бошқасини, ғайрни — тарж.) кўрган кишиидир, дунё аҳли бўлса, охирни (сўнгни) кўради. Факат Оллоҳнинг хос қуллари ва орифлар на охарни, на охирни кўрарлар. Улар назарлари аввалга тушади ва ҳар ишнинг аввалини биладилар. Масалан, буғдой экилса, буғдой битишидан (ўсишидан) воқифдирлар. Булар нодир кишилардир. Бошқалар ўртамиёна бўлганликлари учун назарлари сўнгда. Улар оғилда қолганлари учун ҳайвондирлар.

Дард доимо инсонга йўл очади. Дунёдаги ҳар иш учун инсон юрагида иштиёқ, ҳавас ва дард бўлиши лозим. Акс ҳолда, инсон бу ишни қилмас. Дардсиз ва заҳматсиз иш ҳам унга муяссар бўлмас. Дунё ва охират, тижорат ва шоҳлик, илм ва бошқа ишларда бўлсин, барчасида аҳвол шундоқ. Чунончи, Марям туғиши оғрифи бўлматунча, баҳт дараҳтига яқинлашмади. Қуръонда «Туғиши санчиғи уни бир хурмо дараҳти тўнкасига суюниш учун йўллади» дея буюрилғанидек Марямни дараҳтга дард яқинлаштириди ва қуруқ дараҳт мева берар бир ҳолга келди.

Вужуд ҳам Марям кабидир. Ҳар биримизнинг Исо-миз бор, Бизда ҳам ўшандай дард пайдо бўлса, Исимиз туғилади. Агар дард бўлмаса, Исо ҳам ўз келган йўлидан қайтиб кетади, биз ҳам ундан фойдаланмоқдан маҳрум бўламиш.

Шеър: (Жон ичкарида оч, табиат эса ташқарисидан сарват (бойлик) ва сомон ичида. Шайтон еб-ичишдан ошқозон касалига дучор бўлган, Жамшид нонушта ҳам қилмаган. Энди сенинг Масиҳинг ёр юзида, (шу ерда экансан) дардингга даво иста. Масиҳ кўкка чиқиши билан даво ҳам қўлдан кетади).

ФАСЛ. Сўз — идрок қилишда сўзга муҳтож бўлганлар учундир. Сўзсиз идрок этганинг сўзга қандай эҳтиёжи қолади? Идрок эта билган учун кўкларнинг, ернинг ҳаммаси сўздир. Ҳафиғ бир сасни эшитганга бақириб-чақиришнинг нима ҳожати бор? Дунё ҳам Қуръондаги «Бўл» (унинг амри бўл демак эди. У ҳамон бўлди)¹ сўзидан бино бўлгандир.

Ҳикоя: Арабча гаплашадиган бир шоир бир турқ подшоҳи ҳузурига келди. Ҳукмдор форс тилини ҳам билмас-

¹ Қуръон, 36-сурә, 82-оят.

ди. Шоир унинг шаънига жуда гўзал бир шеър ёзиб келтирганди. Шоҳ таҳтда, қолган амиру вазирлар ўз ўринларида ўтирас эдилар. Шоир қўзғолди ва шеърини ўқиб берди. Шунда ҳукмдор шеър мазмунига уйғун равишда ҳаракатлар қилиб турди. У ердагилар «Шоҳимиз шунча йилдир, биздан арабча билганини яширган экан, агар ўтган давр мобайнида оғзимиздан арабча ёмон гап чиққан бўлса, ҳолимизгавой!», дедилар. Кейин ҳукмдорнинг хос қулларидан бирига «Шоҳ арабча биладими, ўқми? Билмаса, нечун муносиб бўлган ўринларда мувофиқ ҳаракатлар қилди? Бизга хабарини бер» — деб, унга қимматли нарсалардан бердилар.

Кунлардан бир кун хос қул бу масалани ечиш фурсатини топди. Ов пайтида шоҳ жуда мамнун эди. Шундан фойдаланиб, ҳукмдордан ётиғи билан сўраган эди, подшоҳ шундай деди: «Худо ҳаққи, мен арабча билмайман. Аммо унинг бу шеърни ёзиш мақсадини билганим учун, шоир мени мақтамоқчи бўлганини, шеър биръ восита, эканини англаганим учун илтифот кўрсатдим. Мақсад бўлмаганда шеър ҳам ёзилмасди». Шунинг учун мақсадга қарайдиган бўлса, иккилилка ўрин қолмайди. Иккилик тафарроутда (бўлинганлик, айрилганликда — тарж.). Асос бирдир.

Худди шундай, шайхлар ҳам агар кўринишдан турли-туман, ишлари ва сўзлари фарқли — фарқли бўлсада, мақсад эътиборлари билан бирдир—Тангрини талаб қилмоқдир. Масалан, бир саройда шамол эсса, гиламнинг четини кўтаради, хас-ҳашакни осмонга учиради, ҳозвуз сувини ҳалқа-ҳалқа этади, дарахтни, унинг шохларию баргларини ўйнатади. Бу бир-бирига ўхшамаган ҳоллар мақсад, асос ва ҳақиқат нуқтаи назаридан бирдир. Чунки ҳаммасининг ҳаракати бир шамолландир.

Биттаси: «Биз нуқсонлимиз!» деди. Бошқаси эса: Киншида «қандай ҳолдаман, нималар қиласяпман», дея ўз ўзини тергаш туйғусининг уйгониши дўстлик ва иноят далилидир. Чунки «Севги бор жойда ситам ҳам бўлади». Бегоналарга эмас, дўстларга ситам қилинади. Аммо ситамда ҳам ситам бор. Ситам, ундан мутаассир бўлганга, ўзи учун унинг яхшилик ва севги эканлигини билганга қилинади. Шу билан бирга, хеч таъсир қилмайдигани борки, бу севги аломати эмас. Масалан, гиламни чангдан тозаламоқ учун калтаклашади. Ақллилар бунга танбех бериш, демаслар. Аммо бир севган кишисини ёхуд боласини урсалар, бунга ситам дерлар. Севгининг исбо-

ти мана шундай жойларда майдонга келади. Шунинг учун, модомики, сен ўзингда бир дард ёки пушаймонлик ҳис этаркансан, билгилки, бу сенга Оллоҳнинг инояти ва севгисидан бир далилдир. Агар сен оға-иннингда бир қусур кўрсанг, бу сендаги нуқсоннинг аксидан иборатдир. Одам ҳам худди шундай ойнадир. «Мўмин мўминнинг ойнасидир» (Ҳадис). Сен ўша қускурни ўзингдан узоқлаштири. Чунки ундан ҳосил бўлган сендаги изтироб — ўзингдан чиқсан ғамдир. Ундан хафа бўлганинг замон ўзингдан ҳам инжийсан.

Дедики: Бир филни суғормоқ учун сув бўйига келтирдилар. У ўз аксини сувда кўриб ҳуркиди. Лекин у бошиқасидан қўрқдим деб ўйлар, ўзидан чўчиганини эса билмасди.

Инсон ўз каллигидан ва чипқонидан ирганмас. У ярали қўлини бемалол овқатга узатади, ялади. Бундан унинг кўнгли айнимайди. Аммо бирорвоннинг қўлида кичик бир чипқон ёхуд яра кўрса, бас, овқат ейишдан тўхтайди, жирканади.

Инсондаги ёмон феъллар ҳам каллар ва чипқонларга ўхшайди. Ўзинда бўлганида ҳеч иргацмайди, ўзгада бўлсачи, жирканади, нафрат этади. Сён ундан ҳуркканинг дек, у ҳам сендан чўчиса, инжиса, уни хуш кўр. Сенинг хафа бўлишинг унинг айбидир. Чунки уни кўришинг сабабли таъбинг тирриқ бўляпти. Шу билан бирга, у ҳам (сени) худди шундай кўради. Пайғамбар алайҳиссалом «Мўмин мўминнинг ойнасидир» (ҳадис) деб буюради. Бу коғир коғирнинг ойнаси бўлолмайди, дегани эмас. Унинг ойнаси бор эди, фақат у бундан ғофилдир.

Сиқилиб, қайғуриб ирмоқ бўйида ўтирган подшоҳ кайфиятидан чўчиган амиру мулоғимлар ҳукмдор масхара-бозига ул-бул ваъда қилишиб: «Шоҳни кулдир!»— дейишди. Масхарабознинг ҳукмдорни кулдирин учун қилган барча саъӣ-ҳаракатлари зое кетди. Ниҳоят, чидай олмай: «Сувда нимани кўраяпсиз?» деб сўради. Шоҳ: «Бир номуссизни» дегач, масхарабоз: «Эй шоҳи жаҳон, бу қулингиз ҳам кўр эмас» деб жавоб берди. Дарҳақи-кат, бу — шундоқ, яъни сен бир нарсани кўриб жирканганинг замон бошқалар ҳам кўр эмаски, сенинг кўрганингни кўрмаса.

Унинг ёнига икки «Мен» сиғмайди. Чунки сен ҳам: «Мен» деяпсан, У ҳам: «Мен». Ё сен ўл, ё У ўлсинки, иккилик қолмасин. Аммо Унинг ўлиши мумкин эмас. Бу

на зоҳирда ва на зеҳнда мумкин бўлади. «Чунки у ўлмаган бир тирикдир».¹

У шундай лутфкордирки, имкон бўлганда эди, сен учун ўларди. Бироқ модомики, Унинг ўлими имконсиз экан, у ҳолда, иккиликнинг йўқ бўлиши учун ва Унинг сенда тажалли этмоғи учун сен ўл.

Иккита тирик қушни бир-бирига боғлаб қўйсанг, улар бир хил қуш бўлишларига ва икки қанотлари тўрт бўлишига қарамай учолмаслар. Чунки иккилик мавжуддир. Ҳолбуки, қушларнинг биттаси ўлик бўлса, учади. Зеро, иккилик йўқдир. Қуёшда у лутф бордирки, кўршапалакнинг олдида ўлади, бироқ бунга имкон бўлмаганидан: «Эй бойқуш! Менинг лутфим ҳар кимга етиб борган, сенга ҳам эҳсон қилмоқчиман. Сен ўл. Чунки бунга имкон бор. Шундай қилсанг, менинг улуғлигим зиёсидан насибангни оласан. Бойқушликдан чиқиб, Яқинлик Қофининг Анқоси² бўлажаксан» дейди.

Ўзини дўст учун фидо қилмоқ қудрати Оллоҳ қулларидан бирида бор эди. У Тангридан дўст-сўради. Лекин Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳ унинг истагини қабул этмади ва бандага «Сенинг уни кўришингни хоҳламайман» деган овоз келди. Аммо Тангри қули ёлбориб сўрашдан тўхтамади: «Оллоҳим, менда унинг орзусини майдонга келтирдинг ва бу истак мендан кетмаяпти». Ниҳоят, унга: «Агар унинг сенга кўринишини истасанг, бошингни фидо эт. Сен йўқ бўл, бу дунёни тарқ айла!» — деди да, дўсти учун бошини қурбон қилди. Шундан кейинги на мақсади ҳосил бўлди.

Бутун дунё умрига бир куни teng қулнинг лутфи шундай бўлгач, бундай лутфни яратган Оллоҳнинг лутфи бўлмасми? Бу сенга имконсиз кўринади, лекин унинг фано бўлмоғи мумкин эмас, бас, ҳеч бўлмаса, сен фано бўл, йўқ бўл!

Ёқимсиз кимсаларнинг бири келиб улуғ кишиларнинг бош тарафига ўтирди. Бунга жавобан Мавлоно деди: Булар учун чироқнинг устида ё тагида ўтиришнинг ҳеч фарқи йўқ. Чироқ эса ўзи учун баландда бўлишини истамайди. Борди-ю, истаса, бундан бошқаларнинг фой-

¹ Қуръон, 25-сурә, 58-оят.

² Яқинлик Қофининг Анқоси — тасаввуфда инсоний комиллик (тарж.)

даланишини кўзлайди. Кимсалар эса унинг зиёсидан завқ оладилар. Чироқ хоҳ пастда. хоҳ баландда бўлсин, барибир ўша чироқдир. Абадий қуёшдир. Улуғ зотлар юксаклик, мақом ва мавқе истасалар, демакки, халқ-нинг уларни кўра оладиган кўзлари йўқдир. Уларниң мақсадлари бундай моддий ва дунёвий тузоқ билан аҳлини овламоқдир. Шу тарзда, улар бундай юксакликларни уҳровий (охиратга тегишли — тарж.) юксакликка йўл топмоқ учун истайдилар. Масалан, Мустафо (Оллоҳ раҳмати бўлсин) Макка ва бошқа жойларни ўз эҳтиёжи йўлида забт этгани йўқ, балки ҳар кимга ҳаёт бағишламоқ, улар қалбини нурлантироқ учун фатҳ этган.

«Бу қўл бермоққа ўрганган, олмоққа эмас» (Хадис), — дея буюрилгани каби улар халққа бериш мақсадида уни (халқни) алдайдилар. Йўқса, улардан бир нарса ундириш учун эмас.

Баъзилари заволли қушларни сотмоқ ва ёҳуд емоқ учун тузоқ қўядилар. Бунга ҳийла дейишади. Аммо подшоҳ ўз жавҳарларидан хабарсиз, қийматсиз ва тажрибасиз бир қирғини тутади. Бундан мақсад қушни билағига ўргатмоқ, унга тарбия бериб шарафлантироқдир. Аммо бунга ҳийла дейилмайди. Зоҳирсан бу иш макрға ўҳшаса ҳам, аслида эса тўғрилик ва эҳсондир. Тошни лаъл ҳолига келтирмоқ ўлиқ бир тухумни инсон айламоқ билан баравар. Ақл эгалари буни шундай биладилар. Агар қирғий ўзини нега тутганларини билсайди, тузоққа ҳожат қолмасди. Унинг ўзи тузоқни изларди, киши билагига учиб бориб қўнарди.

Халқ улуғлар айтган сўзларнинг зоҳиригагина назар солиб: «Биз бундай гапларни кўп эшилдик, ичимишу ташимиз улар билан тўла!» дейди. Улар айтадиларки: Қалбларимиз қулфлидир. «Йўқ, Оллоҳ уларни кофирликлари сабабли лаънатга дучор қилди, улар жуда оз иймон келтиришади»¹, — оятида амр этилгани сингари кофирлар: «Бизнинг қалбларимиз бундай сўзларнинг ғилофидир ва биз улардан лиммо-лим тўлганмиз», — дейишади. Оллоҳу акбар уларга жавоб сифатида буюрадики: Асло! Улар булар билан эмас, балки хаёл, васваса, шубҳа ва ширк билан, ҳатто лаънат билан тўладир. Чунки «Оллоҳ уларни кофирликлари сабабли лаъ-

¹ Қуръон, 2-сурा, 88-оят.

натга дурчор қилди».¹ Кошки, улар бундай алжирамасалар эди. Ҳеч бўлмаса, ҳақиқатни қабул қилмоққа лойиқ бўлсаларди, афсуски, шунга ҳам лойиқ эмаслар.

Улуғ Оллоҳ кофириларнинг қулоқлари, кўзлари ва қалбларини бошқа бир ранг кўришлари учун муҳрлагандир. Шунинг учун ҳам улар ҳақида «Оллоҳ уларнинг юрагига муҳр урди, уларнинг қулоқлари ва кўзлари пардалидир»² дея амр этилади. Уларнинг қалблари, яқин кишилари, улар билан мақтангандар бутун умрлари давомида бу ҳикматнинг бўйини ҳам ололмагандирлар. Оллоҳ ҳикмати бир кўза кабидирки, баъзиларга суви билан кўрсатилди. Улар сувдан қониб-қониб ичдилар. Лекин бошқаларга сувсиз кўза берилдики, улар қандай қилиб шукр қиласидар. Оллоҳдан сув тўла кўзани олган киши шукронга айтиши лозим.

Улуғ Тангри Одамни тупроқ ва сувдан яратганида «Уни қирқ кунда тамомлади» (Ҳадис), унинг қолипини барпо қилди. Одам шу кўйи ер юзида қирқ кун қолди. Паънат бўлсин Иблисгаки, ерга тушди ва унинг қолипига кириб, томирларида айланди, кузатди ва қон-ла тўла томирни, ёғни, тўрт хилтини кўриб: «Оҳ, менинг аршининг пойида кўрганим ва пайдо бўлиши керак бўлган Иблиснинг шу эканлиги ғалати эмасми? Шояд бу бўлмаса! Иблис агар бор бўлса, мутлақо шудир», — деди ва чиқиб кетди.

ФАСЛ. Отабекнинг ўғли келди. Мавлоно буюрадики: Сенинг отанг доимо Худо билан банд эди. Унинг иймони ғолиб келганди, бу—сўзидан маълум эди. Бир кун Отабек дедики: Рум кофирилари «Татарга қиз бериб, динни бирлаштирайлик, янги дин — мусулмонлик йўқ бўлсин» дейишяпти. Мен: «Дин қачон бир бўлибдики, энди бир бўлсин. Ҳар доим икки учта дин бўлган ва улар ўртасида урущлар, қон тўкишлар бўлган» дедим. Буни эшитиб, Мавлоно буюрдики: Сиз қандай қилиб динни бир қиласиз? Бу фақат қиёматда мумкин. Бу ер дунёдир ва шунинг учун ҳам диннинг бир бўлиши мумкин эмас. Чунки бу ерда уларнинг турли-туман истаги ва тилаги бордир. Дин дунёда бирлашолмайди, фақат қиёматда бир бўлади. Қиёматда уларнинг ҳаммаси бирлашади, бир қулоқ, бир тил ҳолига келади.

Инсонда бир қанча нарсалар мавжуд. Масалан, сич-

¹ Куръон, 2-сурा, 88-оят.

² Куръон, 2-сурा, 8-оят.

қон, қуш... Қуш қафасни юқорига тортса, сичқон тубанга судрайди. Инсон улар каби яна мингларча йиртқич ҳайвонлар топилади. Қуш қушилигини, сичқон сичқонлигини ташлаб, бирлашсалар, муддао ҳосил бўлади. Чунки бу нарса на юқори ва на тубандир. Йисталган нарса ҳосил бўлгач, юқори ҳам, тубан ҳам қолмас.

Агар киши бирор нарсасини йўқотса, ўнгни, сўлни, орқани, олдини... ҳамма жойни излайди. Агар қидирганини топса, на ўнгни ва на чапни излайди. Буларнинг барчаси бир бўлади. Қиёмат куни назарлар бирлашади, тиллар, қулоқлар, туйгулар бир бўлади. Масалан, ўн кишининг муштарак бир боғи ёки дўкони бўлса, улар қайғуси, сўзи бир бўлади, бир нарса билан машғул бўладилар. Чунки истаган нарсалари — бир.

Қиёмат кунида ҳамманинг иши Оллоҳга тушади. Яъни барча Оллоҳ билан банд бўлади ва унда бирлашади. Худди шундай, дунёда ҳамма бир иш билан шуғулланади. Ким аёл севгиси билан, ким мол тўпламоқ, ким илм олмоқ билан банд. Улар буларнинг баридан завқ олади, хушланади. Улар: «Менинг дармоним, саодатим ва ҳузурим шундадир», — дейди ҳамда унга инонади. Бу Оллоҳнинг бир раҳматидир. Чунки инсон севган нарсасига интилади, уни қидиради, аммо тополмай орқага қайтади. Бироз фурсатдан кейин ўзига ўзи: «Бу завқ ва раҳмат изланишга арзийди, лекин мен қидирмадим, бошқатдан ишга киришай»— дейди ва уннайди. Аммо яна тополмайди. Бу ҳол Оллоҳ раҳмати пардасиз равишда юз кўрсатгунга қадар давом этади. Раҳмат юз очгандан кейин киши тутган йўли янгилиш эканини англайди. Бироқ Оллоҳнинг шундай қуллари борки, улар қиёматдан авал асл ғояга етадилар. Улар ҳозирдан охирни кўрадилар.

Али (Худо ундан рози бўлсин): «Парда кўтарилса ҳам менинг хабарим ортмаяти», — деди. Яъни филофни ўртадан олсалар ва қиёмат кўринса ҳам менинг хабарим бўлмаяти, демакди. Бу шунга ўхшайди: Фарз қилайлики, қоронғу кечада бир уйда кўпчилик намоз қилди. Аммо кундуз бўлиши билан улар қиблани аниқлашиб, юзларини ўша томонга бурадилар. Шунда кечаси ҳам қиблага қараб намоз ўқиган киши юзини бурадими? Йўқ, албатта. Аксинча, қолганлар юзларини унга томон ўғиришади. Кечаси юзларини унга қаратиб, ўзгалардан юз ўғирган эсалар, у ҳолда, улар учун қиёмат кўринган ва ҳозир бўлгандир.

«Ҳеч қандай нарса йўқки, унинг хазиналари бизнинг олдимиизда бўлмасин. Биз уни фақат муайян миқдорда юборамиз»,¹ — дея амр қилинганидек, сўзнинг ниҳояси йўқ. Бироқ талабгорнинг талаби миқдорида инади. Ҳикмат ҳам ёмғирга ўхшайди ва у ўз маъданида сўнгсиздир. Фақат эҳтиёжга кўра ёғади. Улар ҳар бир мавсумнинг муҳтожлик даражасига қараб, оз ёхуд кўп бўлади. Унинг манбаси битмас-туганмасдир. Масалан, аттор шакар ёки дорини қофозга ўрайди. Лекин шакар қофозга ўралгандан иборат эмас. Шакар ва дори хазиналари сонсиз-саноқсиздир, сўнгсиздир. Ниҳоясизлик, сўнгсизлик қофозга қандай сигади?

Куръон Муҳаммадга (Оллоҳнинг саломи ва салоти бўлсин) нечук калима-калима инади, сура-сура тушмайди, дея ғийбат қилишарди. Бунга жавобан. Мустафо: «Бу нодонлар нима дейишяпти? Ахир, ҳаммаси бирдан тушса, мен эриб йўқ бўлиб кетардим», — деди. Чунки у оздан кўпни, бир нарсадан бир қанча нарсаларни, бир сатрдан бир дафтардаги (маъно) ни англай оларди.

Масалац, дейлик шундай: бир қанча одамлар орасида бир воқеа гапирилмоқда. Улардан бири ана шу воқеага гувоҳ бўлгани учун бир сўзданоқ ўша вазиятни тушунади. Колгаилар эса ҳикоянинг эшиитганлари қадарини англайдилар. Вазиятдан хабардоў бўлган ҳалиги ёлғиз кишигина ҳикоя билан боғлиқ яна жуда кўп нарсаларни билади.

Яна эски мавзуга қайтайлик: Аттор дўконига боришинг билан, у ерда шакарнинг жуда кўп әканини кўрасан. Бироқ аттор сенинг пулингга яраша шакар бёради. Ёки шакар сўраб келганингда, қопнингга қарайдилар ва шунга кўра ўлчайдилар. Аммо одам шакар олишга тужақаторларида (кўп қоплар олиб) келса, бошқа ўлчов асбобларини чиқаришга буюрадилар. Худди шундай, одам борки, денгизларга қонмас, одам бўладики, бир томчи сув билан кифояланади, ортиқчаси унга зарар келтиради. Бу фақат маъно оламида, яъни илм ва ҳикматда эмас, балки ҳамма нарсада шундай. Дунёдаги мол-мулклар, олтинлар қимматбаҳо тошлар конлари сўнгсиз ўлчовдадир. Бироқ улар инсонга баҳоси миқдорида келади. Ортиқчасини эса кўтаролмай, ақлдан озади. Ошиқлардан Мажнун, Фарҳод кабиларни кўрмаяпсанми? Уларга таҳаммулларининг (сабрларининг-тар) устида шаҳват бе-

¹ Куръон, 15-сурा, 21-оят.

рилгани учун бир аёлнинг ишқида тоғу чўлларга чиқиб кетдилар. Фиръавинга қарасангчи, ортиқча мол-мулкка эга бўлгани учун худоликка даъво қилди. Яхши ёки ёмон ҳеч қандай нарса йўқки, унинг бизда ва бизнинг ҳазинамиизда сўнгсиз дафиналари бўлмасин, аммо биз таҳаммул нисбатида юборамиз»,¹ — дея буюрилгани сингари ишга яроқлиси ҳам шудир.

Ҳа, бу одамнинг ишончи бор, лекин у ишончнинг нима эканлигини билмайди. Нонга инонган, аммо нега инонишини билмаган бола ҳам шундай. Масалан, сувсизликдан қуриган дараҳт сувсизликнинг нима эканлигини билмайди.

Бир одам келди. Дедики: Қаерда эдинг? Жуда соғингандик, нега узоққа кетдинг? У: «Тасодифан шундай бўлди», — деди. Биз худди шу тасодифнинг бўлмаслигини дуо қилаётгандик. Айрилиқни майдонга келтирган тасодиф бўлмаслиги керак бўлган тасодифдир. Ҳа, ҳаммаси Оллоҳдан ва Унга кўра ҳаммаси яхшидир. Тўғри, ҳаммаси Оллоҳ наздида мукаммалдир, яхшидир, аммо бизнинг назаримизда бундай эмас. Чунки ифлослик, намозсизлик, намоз, куфр, ислом, ширк ва тавҳид Оллоҳ наздида яхши. Бизнингча эса ўғрилик, ахлоқсизлик, куфр ва ширк ёмон, тавҳид, намоз ва ҳайрат яхшидир. (Аммо буларнинг барчаси ҳақ наздида яхши). Чунончи, ўлкасида зиндан, осмон, хилат (зарбоф тўн—тар.) молмулк, раият, тўй, ноғора ва байроқ бўлган бир подшоҳ учун буларнинг ҳаммаси яхши. Зарбоф тўн салтанат камоли учун қандай бир аломат бўлса, дор оғочига тортмоқ, ўлдирмоқ ва зиндан ҳам шундай бир омилдир. Шоҳ назарида буларнинг ҳаммаси камолдир. Бироқ ҳалқ наздида зарбоф тўн билан дор оғочи қандай қилиб бир нарса бўлсин?

ФАСЛ. Бири: «Намоздан афзалроқ нима бор?» деб сўради.

1. Айтганимиздек, намознинг жони (руҳи) ўқилган намоздан яхшироқдир.

2. Иймон намоздан устундир. Чунки намоз кўнда беш маҳал, иймон эса ҳамма вақт фарздир. Намоз узрли сабаб билан қолдирилиб, фурсат бўлиши билан адо этилиши мумкин. Иймон учун ҳеч қандай узрли сабаб билан бузилиб, кейинроқ бажариш рухсати йўқ. Намозсиз

¹ Қуръон, 15-сурә, 21-оят.

иймоннинг фойдаси бўлади. Бироқ иймонсиз намознинг фойдаси йўқ. Худди мунофиқларнинг намози сингари.

Намоз ҳар динда турлича, иймон эса ўзгармайди. Аҳволи, қибласи ва бу каби нарсалари ҳам ўзгармайди. Бу фарқли жиҳатлар ҳақида айтилган сўз келиб чиқаётгандан маънони тингловчи талаб қиласидан даражада зоҳир бўлади. Тингловчи хамир қораётган киши олдиаги унга ўхшайди. Сўз эса сувга. Унга муайян бир меъёрда сув қўшилади.

Шъер: (Кўзим ўзга бировга боқаяпти, мен нима қилай? Ўз-ўзингдан шикоят этки, кўзимнинг нури сенсан.)

Кўзим бошқага қарайпти, яъни сендан ўзга бир тингловчини қидиряпман. Мен не этай? Унинг зиёси сен. Кўзим нурининг сенинг каби юз минг дона (мисли) бўлиши учун сенинг ўзинг билан бўлмаслигинг ва ўзингдан қутимофинг лозим.

Ҳикоя: Жуда озғин, буришган, кичкина бир одам бор эди. Бошқалар наздида у хақир бир чумчуқа ўхшарди. Бу одам шу қадар бечораҳол ва хунук эдики, ҳар қандай бошқа хунук киши уни кўриши билан Тангрига шукр айтарди. Шунга қарамай, бу одам катта гапиради. Шоҳ девонида ходим эди. Аммо доимо ўша ердаги бир вазирнинг жонига тегарди. Бир кун вазир: «Эй девон аҳли! Мен бу одамнинг қаддини кўтардим, боқдим, ўсттирдим. У бизнинг нонимиз ва неъматларимиз билан одам бўлди. Бироқ нонкўрлик қилиб менга ёмон сўзлар айтмоқдал!» — деди. Хунук одам вазирнинг юзига сачради: «Эй девон аҳли, давлатнинг улуғлари, аркони! Вазир ҳақ гапни гапиряпти: унинг нони ва неъматини еб ўсганим учун шундай ҳақир ва кулгили бўлдим. Агар бошқа бир зотнинг нони суви билан ўссайдим, юзим, бўйим, қадрим бундан яхшироқ бўларди. У мени тупроқдан олиб турғазди. «Биз сизга яқин бўлган азобнираво кўрляпмиз. У кун ҳар инсон қўлининг нима қилганини кўради ва ишонмаган: кошки, тупроқ бўлсайдим, дер¹ оятида буюрилгани каби қани энди ўзга бир зот мени тупроқдан олиб турғазган бўлсайди. Ўшанда бунчалик кулгили бўлмасдим», — деди.

Оллоҳ одами томонидан етиширилган бир муриднинг руҳи топ-тоза бўлиб, бузғунчи ва иккюзламачи кимса томонидан етиширилған киши мана шу хунук одам янглиғ ожиз, ҳақир ва қайфули бўлажак. У доимо тара-

¹ Қуръон, 78-сурә, 40-оят.

дудланиб яшайди, туйғулари нуқсонли, ўзи эса яхши ишламайди.

Оллоҳ мўминларнинг ёридир. Уларни зулматдан ёруғликка чиқаради. Коғирларнинг ёрдамчиси Тоғуттир. Уларни ёруғликдан зулматга киритади. Булар оловдаги кимсалардирки, доимо ўнинг ичидаги қолурлар.

Тоза сув ичидаги ҳар нарсани кўрсатгани каби инсон руҳи табиати билан бирга билим ва кўзга кўринмаган барча нарсаларни кўрсатади. Ости ва устидаги барча нарсаларга бир нарса қўшмай, айрмай кўрсатиш хусусияти сувнинг яратилишида мавжуд. Бироқ сувга тупроқ ёки бошқа ранг аралашса, бу хусусият йўқолади.

Улуг Оллоҳ набий ва валий зотлар жўнатди. Улар ана шу улкан, тоза сувларга ўхшайди. Оллоҳнинг бундан мақсади ҳар бир ифлос, кичик сувнинг ўткинчи рангидан ва киридан қутилиши, қутилгандан кейин эса ўзини покиза кўриши билан: «Мен илгари шундай тоза эканман!» дея хотирлаши, кирланган, ифлос рангини фоний эканлигини билишидир. Қуръонда: «Соғломликдан кейин бузадилар. Оллоҳ битишмоқни амр этган нарсани парчалайдилар»¹ дейилади. Набийлар билан валийлар уларга эски ҳолларини эсларига солади. Унинг жавҳарига янги нарса қўшмаслар. Энди у улкан сувни таниб: «Мен унданман, уникиман» — деган ҳар бир кирланган сув унга аралашгандир. Улкан сувни танимаган, ўзидан айри кўрган ва уни бошқа жинсдан, дея билган ифлос сув денгизга қоришимаслик учун бундай ранглар ва кирликларга сифинди. Қуръонда: «Бир сурा нозил бўлиши билан улар бир-бирларига боқадилар ва: «Ажабо, бизни бир кўрган борми?» дейдилар ва кейин кетадилар. Улар тушунмайдиларки, бир қавмдан бўлганлари учун Оллоҳ ҳам улар қалбларини қайтариб қўйди»² оятида буюрилганидек, катта сув кичик сувнинг жинсидандир. Унинг нафсидан, унинг жавҳаридандир. Буни инкор этиш сувнинг нафсидан эмас. Бироқ сувнинг ёмон бир ўртоғи борки, унинг акси сувга уради. У Кичик сувнинг Катта сувдан (ёҳуд денгиздан) ҳуркиши ўз нафсидан ёки ўша ёмон ўртоқнинг аксидан келаётганини билмайди. Бу ҳам икки нарсани бир-бирига фавқулодда қоришганлигидан майдонга келади. Масалан, тупроқ еган бир одам: «Менинг бу тупроққа бўлган майлум табиатимданми, йўқса,

¹ Қуръон, 2-сурा, 25-оят.

² Қуръон, 9-сурा, 128-оят.

табиатим билан қўшилган бир касалликданми?» дея бунинг сабабини аниқ билмайди. Даъвони исбот қилиш учун келтирилган ҳар байт, ҳар ҳадис ва оят икки шоҳид кабидир. Бу иккала шоҳид ҳар даъво учун гувоҳлик қилади.

ФАСЛ. Унга: «У сизни кўришни истамоқда ва кошқи Худовандигорни¹ кўрсам, демоқда» дедик. Мавлоно бўюрдики: У бу соатда ҳақиқатан ҳам Худовандигорни кўролмайди. Чунки унинг: «Худовандигорни кўрайин!» дея орзу қилиши Худовандигорни кўришига моне бўлган бир парда. Бу соатда уни пардасиз, ниқобсиз кўриб бўлмайди.

Худди шундай, инсон ҳалқнинг ота-онасига, ёр-бирадаларига ҳамда ерлар ва кўкларга, боғлар ва тоғларга, қўшиқларга, билимларга, ишларга, овқатга, шаробга ва ҳоказоларга бўлган орзу, севги ва шафқатининг ҳаммаси, аслида Тангрини севмоқ ва билмоқ эканини билади. Буларнинг барчаси ниқоб (парда) дир. Одамлар бу дунёдан кўчиб, Шоҳни ниқобсиз кўришлари билан буларнинг ҳаммасини пардалардан иборатлиги ва истаганларининг барчаси аслида, бир нарса эканлигини кўрар ва англарлар. Шу тарзда, уларнинг бутун қийинчиликлари ҳал этилади ва ичларидаги ҳар турли сўроқлар ва мушкулотларнинг жавобини оладилар. Истаган, орзу қилган нарсаларини рўйи рост кўрадилар. Оллоҳ ҳар бир саволга алоҳид-алоҳида тушунтириш бермайди, балки ягона жавоб билан бутун сўроқларни бартараф этади. Шу равишда барча мушкуллар ҳал бўлади. Масалан, қиши келиши билан ҳамма одамлар иссиқ кийимларга ўранадилар, дарахтлар ҳам совук урмаслик учун бори йўғини ичига олиб сақлайди. Баҳорининг келиши уларнинг бутун сўроқларига жавоб бўлади. Тангри бу пардаларни бир савобга таяниб яратмишdir. Агар Оллоҳ жамоли ниқобсиз кўринса, биз унга қарашга таҳаммул (тоқат) этолмаймиз ва ундан насибамизни олодмаймиз. Биз ана шу ниқоблар воситаси билан ёрдам кўраяпмиз, яхшини ёмондан айиряпмиз, исиняпмиз. Дарахтлар ва боғлар ҳам унинг шарофати билан мева соҳиби бўлмоқдалар. Олтин, кумуш, лаъл ва ёқут маъданлари ҳам унинг таъсири билан майдонга чиқади. Воситалар билан бизга шунча фойда келтирган қуёш яна бироз яқинлашадиган бўлса, фойда бериш у ёқда турсин, ҳам-

¹ Худовандигор — Мавлононинг лақаби.

маёқни куйдириб йўқ этади. Улуғ Тангри ҳам тоқقا парда ортидан тажалли этади, шунинг учун тоғ ям-яшил бўлади, гулларга тўлади, безанади. Ҳолбуки, пардасиз тажалли этса, тоғ ост-уст бўлади. Шунга кўра, Оллоҳ амр этдики: «Эй Мусо! Мен сени мумтоз қилдим. Сенга берганимни ол ва мұяссар бўлган неъматингга шукр қилганлардан бўл».¹

Бири: «Қишида ҳам ўша қуёш мавжуд эмасми?» — деб сўради. Мавлоно жавоб берди: Бизнинг бу ердаги мақсадимиз бир мисол бермоқдир. У ерда на түя ва на қўй бор. Ақл уни жаҳд билан англай олмайди, шу билан бирга жаҳд қилишдан воз кечмайди ҳам. Агар воз кечса, ақл ҳисобланмайди. Ақл англаш ва тушуниш қобилиятига молик бўлмаганига қарамай, Тангрини кечакундуз англаш ва сингдиришда мушоҳада қилишдан, ғайраг кўрсатишдан музтариб бўлган ва беқарор қолган нарсадир. Ақл — парвона, севгили эса шам кабидир. Парвона ўзини шамга уриши билан ёнади; бироқ ҳақиқий парвона ёнгунча шам зиёсида урса-ю, лекин ёнмаса, демак, бу шам шам эмасдир. Худди шундай, халқ билан қизиқмаган, аксинча, ундан нолиган, унинг учун жонини куйдирмаган инсон—инсон эмасдир. У ҳақни англаб, ҳис этса ҳам, у тушуниб, идрок этган Ҳақ—Ҳақ эмас. Инсон ишламоқдан, ғайрат кўрсатмоқдан қочмаган, Оллоҳ улуғлиги атрофида тинимсиз, ҳузурсиз айланган кишидир. Ҳақ эса инсонни ёқади, йўқ қиласи ва У ҳеч бир ақлга сиғмайди, ҳеч бир ақл билан англашилмайди.

ФАСЛ. Парвона дедики: Худовандигор менга юзини кўрсатмасдан олдин Мавлоно Баҳоуддин узр сўради ва Мавлоно: «Бизнинг зиёратимизга келмасин ва роҳатсиз бўлмасин. Чунки бизнинг бир қанча ҳолларимиз бордир. Бир ҳолда гаплашамиз, бошқа бир ҳолда сукут сақлаймиз, бир ҳолда одамлар билан қизиқсан, яна бир ҳолда ёлғиз қоламиз, бир ҳолда эса ҳайрат ва истироқ ичра яшаймиз. Ҳошо! (Худо сақласин! — тарж.) Амир шундай ҳолларнинг бирида эканимизда келса, биз ундан ҳол-аҳвол сўрай олмаймиз, ҳолимиз имкон бермайди. Шунинг учун дўстлар билан гурунглашишга, уларга фойдамиз тегишга ҳолимиз бўлган пайт ўзимиз бориб,

¹ Қуръон, 171-сурә, 143-оят.

уларни йўқлашимиз яна-да хайрлироқдир, деб қарор берди» — деди.

Мавлоно Баҳоуддинга Амир: «Мавлоно мен билан машғул бўлсин, мен билан гаплашсин, деб келмаяпман. Балки мушарраф бўлиб қуллари ва муридлари қаторидан жой олиш учун келяпман. Чунончи, бир куни Мавлоно машғул эди, менга юзини кўрсатмади. Кечгача мени куттиргандан кейин мени ҳайдади. Мавлоно буни менга мусулмонлар ва яхши одамлар эшигимга келганиларида, уларни куттириб, сўнgra тезда изларига қайтарсам, худди ана шундай оғир бир ҳаракат бўлишини билишим учун қилди. Бошқаларга нисбатан бундай қилмаслигим учун унинг аламини торттириди. У мени шу билан тарбия этди», — дея жавоб берди. Бунга жавобан Мавлоно буюрди: Йўқ, сизни куттиргандан кейин хайдашимиз, сизга нисбатан бўлган иноятимиздан эди. Ҳикоя қилишардики: Улуг Оллоҳ «Эй менинг қулим! Сенинг эҳтиёжинг ва тилагингни тездагина адо этардим. Бироқ сенинг ёлборишинг ва ноланг менга ёқди. Мен уларни кўпроқ эшитишм учун истагингни кечроқ бажараман» — дея амр этди. Масалан, бир одамнинг уйи эшигига икки фақир келди. Уларнинг бири ёқимли ва хушрўй, иккинчиси эса хунук ва севимсиз эди. Уй эгаси хизматчисига: «Анави хунугига бир бурда нон бер ва у тезда кетсин, севимлисига эса «Ҳали нон пиширмадик. Кутуб туринг, дегин», депти.

Одамлар: Биз бу дунё уйида бирга эдик дейишлари ва бир-бирлари билан гўзал бир тарзда келишиб, боғланышлари керак. Инсон дўстини тез йўқотади. Чунончи, киши биттаси билан дўст тутинади, дўст унинг кўзига Юсуф бўлиб кўринади. Шунга қарамай, ўзининг бир тубан ҳаракати билан сенинг назарингдан қолади, Юсуф каби бўлган юзи қора бўлади. Эртага яна бир сабаб билан бу зот бошқа кимсага айланса, сен унинг зотини яхши билмаганинг учун уни қандай қилиб танийсан? Хулласи калом, инсонда ўткинчи бўлган яхши ва ёмон сифатлардан ошиб, унинг ўзлигига бормоқ ва уни обдон танимоқ лозим. Одамларнинг бир-бирларига берган васфлари уларнинг аслий васфлари эмасдир. Бир ҳикоя айтиб беришганди: Бир одам: «Мен фалончини яхши биламан, унинг бутун сифатларини сизга айтиб бераман» — деди. Унга: «Эшитайликчи!» дедилар. Шунда ул киши: «У менинг чўпоним эди, иккита қора ҳўкизи ҳам бўларди» — деб жавоб берди. Худди шундай, халқ ҳам: «Фа-

лон дўстни кўрдик, уни таниймиз» дейди. Дарҳақиқат, уларнинг одамлар тўғрисида берган таърифлари ҳалиги зотининг бирор ҳақида: «Уни танийман, иккита қора ҳўкизи бор» дея бирорни сифатлаганига ўхшайди. Ҳолбுки, бу тавсиф кишининг аломати бўлолмайди ва бу аломат ҳеч бир ишга ярамайди. Одамнинг яхши ва ёмонлигини бир четга қўйиб, унинг шахсиятининг аслига эътибор бермоқ керакки, кўрамиз ул зотнинг қандай ўзлиги ва жавҳари бордир. Кўрмоқ ва билмоқ мана шунақа бўлади.

Мен ҳалқнинг: «Авлиёлар ва ошиқлар макони бўлмаган, сурати номавжуд, ҳеч бир хусусиятсиз оламга қандай ошиқ бўладилар, ундан ёрдам ва дастак оладилар, унинг таъсири остида қоладилар?» — дейишларига ҳайронман. Бирорни севиб қолган киши ундан кўмак, севинч ва ташвиш, билим ва тушунча олгани ҳолда, бундан ҳайратланмайдилару «Авлиё ва ошиқлар қандай қилиб олами ло маконга ошиқ бўладилар ва ундан ёрдам кўрадилар?» — дея ҳайрон бўладилар.

Бир файласуф бу маънавиятни инкор қиласди. Бир кун у касалга чалинди. Қўл-оёқдан қолди. Ниҳоят, руҳоний бир ҳаким уни йўқлади ва «Нима истайсан?» деб сўради. Файласуф: «Софлиқ», деб жавоб берди. Руҳоний ҳаким эса: «Софлиқнинг шаклини, васфларини, қандай эканини тушунтирки, мен топиб келтирай», деди. Файласуф: «Унинг хусусияти, шаклу шамойили йўқ», — дегач, ҳаким: «Модомики, у хусусиятсиз бир нарса экан, қандай қилиб уни талаб қиласан? Яхшиси, сен уни менга тушунтир, нима ўзи соғлиқ?» деб қистади. Касал шундай жавоб берди: «Шуни биламанки, соғлиқ келиши билан қувватга кираман, тўлишаман, рангим ҳам қизариб, ўзим ёш ва нашъали бўламан». Ҳакимнинг: «Мен сендан соғлиқнинг ўзини, зотини сўраяпман» деган хитобига бетоб: «Билмайман, у хусусиятсиз» деди. Ҳаким: «Агар мусулмон бўлиб, мазҳабингдан қайтсанг, сени даволайман, сенга соғлиқ баҳш этаман, — деди.

Мустафодан (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлсин) «Бу маънолар хусусиятсиз (хоссасиз) бўлишлари билан бирга, суратлари воситасида улардан фойдаланмоқ мумкинми?» дея сўрашганида, ул зот: «Мана ер билан осмоннинг сурати. Бу сурат воситасида сен у куллий маънодан фикр ол, фойдалан» — дея буюрди.

Фалакнинг айланиши билан коинот узра тасарруфни, булутларнинг роса вақтида ёмғир ёғдиришини ва ёзу

қиши замонлари алмashiшини кўраяпсан. Буларнинг ҳам-
маси бир ҳикмат ва савобга таянади. Жонсиз бўлган
булут вақтида ёмғир ёғдиришни қаердан билсин? Ўсим-
ликка қара, бир ўрнига ўнни бераётган тупроққа боқ!
Буларни бир зот қилаяпти. Сен худди ана шу аслликни
кўр. Бу олам воситасида мазкур ишларни бажарганни
талаб эт ва ундан ёрдам сўра. Инсон суратидан унинг
маъносини қандай англаётган бўлсанг, олам сурати во-
ситаси ёрдамида Унинг маъносидан ҳам хабардор бўл.

Пайғамбар сархуш бўлиб, ўзидан кетган пайтларида:
«Оллоҳ айтди», — дерди. Зоҳиран унинг тили шундай
сўйлар эди. Аслида у (тил—тарж.) орада йўқ эди, сўз-
ларни Тангрининг ўзи сўйларди. Чунки у (пайғамбар —
тарж.) авваллари бундай сўзларни билмас эди. Энди у
қачонки, бу сўзларни айтиши билан ўзининг илгариги
эмаслигини англар ва буларнинг барчаси Оллоҳнинг та-
сарруфидан иборат эканлигини биларди.

Мустафо (С. А. В.) ўзининг вужудга келишидан минг
йиллар олдин яшаган ва ўлиб кетган инсонлардан, пай-
ғамбарлардан, охир замонгacha дунёning нима бўлиши-
дан, арш ва курсидан хабар берганди. Унинг бўрлиги
ўтмишга тегишли эди, муҳаққақи, бу хабарларни кейин
вужудга келган борлиги бермаётган эди. Кейин пайдо
бўлган (ҳодис) нарса эскидан мавжуд бўлгандан (қа-
димдан) қандай хабар бера олади? Кўринадики, булар-
ни у (пайғамбар — тарж.) сўйламаган, балки Оллоҳ
сўйлагандир. Чунки Қуръон «У орзу билан ҳам сўз сўз-
ламайди. Сўзи ваҳийдан бошқа нарса эмас»,¹ дея буюрган.

Оллоҳ ҳар қандай сас ва ҳарфдан покиза. Унинг сў-
зи сас ва ҳарфдан ташқариладир. Фақат сўзини ўзи ис-
таган ҳар ҳарф, ҳар сас ва ҳар тилдан чиқаради. Маса-
лан, йўллар устида ва карvonсаройларда ҳар бир ҳовуз
бошида тошдан одам ёки қуш ясад қўйганлар. Уларнинг
оғзидан сув чиқиб, ҳовузга қуйилади. Ақлли одамлар-
нинг ҳаммаси сувнинг тош одам ёҳуд тош қуш оғзидан
чиқмаётганини, балки бошқа ёқдан келаётганини била-
дилар.

Инсонни танимоқчи бўлсанг, уни гапга сол: сўзидан
унинг ким эканлигини билиб оласан. Чунончи, бирор
киссавур бўлсаю унга: «Инсоннинг сўзидан билишади»
дэйишса, у миршаб таниб қолмаслиги учун ҳеч гапир-

¹ Қуръон, 53-сурा, 3—4-оят.

майди. Қуйидаги ҳикоя ҳам шунга ўхшайди: Қичкина бир бола чўлда онасига: «Она, тунда менга шайтондек қўрқинчли шарпа кўриняпти, қўрқяпман», деди. Она боласига: «Қўрқма, шарпа кўзингга кўриниши билан унга қараб жасорат билан отилки, бунинг хаёл эканини биласан» деди. Шунда бола: «Оҳ, онажоним, агар у шарпага ҳам онаси шундай насиҳат қиласан бўлса, мен нима қиласан? Агар унга: «Гапирма, кўринмайсан!» деган бўлса, мен уни қандай танийман?» деди. Она: «Унинг олдида гапирма, ўзингни унга от ва кут, балки оғзидан бирор сўз чиқар. Агар унинг оғзидан ҳеч сўз чиқмаса, истар-истамас сенинг оғзингдан бир сўз чиқади. Ёки сенинг қалбингда бир тушунча ёҳуд сўз пайдо бўлади. Худди ана шу тушунча ёки сўз орқали унинг (шарпанинг — тарж.) аҳволидан хабардор бўласан. Чунки у сенда бир фикр туғилишига сабаб бўлгандир. Сенинг ичингда вужудга келган ўша сўз ва фикр унинг тушунча ва аҳволининг аксиdir» деб жавоб берди.

Шайх Мұҳаммад Сарроziй (Оллоҳ раҳмат қиласин) муридлари даврасида ўтирганди. Муридлардан бирининг кўнгли калла кабоби тусади. Шайх: «Дарҳол бунига калла кабоби келтиринг», — деди. Бошқалар: «Унинг кабобни истаганини қаердан билдиңгиз?» деб сўради-лар. Шунда шайх: «Ўттиз йилдир мен учун керак бўлгани нарса қолмаган. Мен лозим нарсаларнинг барчасидан ўзимни тозалаганман, поклаганман. Ниҳоят, мен ойна каби тоза ва порлоқ бўлдим. Энди эса менинг кўнглим калла кабобини истади ва бу менга тегишли эмас эди, балки фалончи истаги менинг ойнамда акс этарди. Чунки ойнанинг ўзи соф ва шаклсизdir. Унда бирор шакл кўринса, демакки, бу ўзганинг шаклиdir», — деди.

Бир азиз киши мақсаднинг ҳосил бўлиши учун чилла ўтирди. Унга: «Бундай бир юксак орзу чилла билан ҳосил бўлмайди. Ундан чиқ, улуғ бир зотнинг назари сенга тушсин ва шу тарзда орзунгга етишасан» дея ғойибдан бир овоз келди. У: «Ўлуғ зотни қаердан топайин», — дейиши билан «Масжиддан» деган сас келди. Азиз киши: «Кўп одамлар орасидан уни қандай танийман» — дегач, сас: «Боравер, у сени танийди. Сени танишининг белгиси — қўлингдаги кўзанинг тушиши ва сенинг ўзингдан кечишингдир. Шу вақтда унинг сенга қарраганини тушунасан», — деди. Азиз ўшандай қилди. Кўзани тўлдириди ва масжиддаги жамоатга сув тарқата бошлади. У одамларга сув берниб юаркан, илкисдан

ўзида бир ҳол пайдо бўлганини билди ва «оҳ» дея йиқилди. Кўза қўлидан тушди. Сарҳуш ҳолда масжиднинг бир бурчагида қолди. Ҳамма кетиб бўлганди. Ўзига келганда, кўрдики, у ерда қолган одам унинг бир ўзи, улуғ зот ҳам йўқ эди. Аммо мақсадига эришганди.

Оллоҳнинг шундай қуллари борки, Тангри уларни қизғангани ва жуда буюк бўлганлари туфайли кўринмайдилар, бироқ улар толибларни (ҳақиқатни излаганларни) мақсадларига етиштирадилар. Худди шундай, буюк подшоҳлар ҳам нодир ва нозик бўладилар.

Биз унга дедикки: Сизнинг ёнингизга келишяптими? У: «Бизнинг ёнимиз ҳам, олдимиз ҳам қолмади. Зотан анчадан бери йўқ эди. Агар келишаётган бўлса, ўша ионилган, тасаввур этилган мавҳум борлиққа келишмоқда». Ислога (Оллоҳнинг саломи бўлсин) «Сенинг уйингта келаяпмиз» дедилар. У: Бизнинг бу дунёда ўйимиз қаерда ва қачон ўйимиз бўлган?» — дея жавоб берди.

ҲИҚОЯ: Ривоят қиладиларки, Исо алайҳиссалом қирда кезиб юрарди. Шу пайт шиддатли ёмғир ёға бошлади ва у бир қорақулоқнинг ўясига кириб, ёмғирнинг тинишини қутди. Ваҳий келдики: Қорақулоқнинг ўясидан чиқ, чунки болалари сен туфайли тинчланолмаётир. Исо: «Эй Оллоҳим! Қорақулоқнинг бу дунёда жон сақлайдиган жойи бор, меники эса йўқ. (Ҳадис). Қорақулоқ болаларининг ўяси бўлгани ҳолда, Марям ўғлининг на бошпанаси, на уйи ва на мақоми бор» деб фарёд этди. Худовандигор буюрдики: Қорақулоқ болалари уйининг мавжудлиги уларни ташқарига сурис ташлашга сабаб бўлолмайди. Сенинг эса бундай бир уйдан кетганинг бор. Уйинг бўлмаса ҳам, ундан кетмоқнинг лутфи ва сенга тегишли бўлган шундай мукофотга сазовор бўлмоқ шарафи сени ташқарида қолдирмоқда. Бу эса юз мингларча еру кўкка, дунё ва охиратга, аршу курсига бадалдир, балки яна ҳам кўпроқдир, улардан афзалроқдир. Шундай экан нечун қўрқасан?

Буюрдики: Амир келди ва биз унга тездагина кўринолмадик. Бундан у хафа бўлмаслиги лозим. Чунки ушбу зиёратдан мәқсад — бизнинг нафсимизни юксалтироқми ёки ўзини? Агар нафсимизни юксалтироқ рази билан келган бўлса, янада кўпроқ ўтириб, кутмоқ керак. Шу йўсинда бизларни янада азиз тутган бўлади. Агар унинг мақсади савоб қозонмоқ эса, кутгани ва кутиб заҳмат чеккани учун савоби яна ортади. Шунинг

учун ҳам, амир нима ният билан келган бўлса ҳам, мақсади ортиғи билан ҳосил бўлганидан севинмоғи керак.

ФАСЛ. «Бу қалблар бир-бирларини кўрмоқдалар» сўзи ҳар кимнинг дилида мавжуд бўлган бир нарсадир. Мазкур ҳикоя улар учун кашф қилинмаган. Йўқса: «Модомики, қалб шоҳидлик бермоқда, сўзга не ҳожат, сўзниң шоҳидлигига эҳтиёж бормиди?» дейишармиди?

Амир Ноиб: «Тўғри, қалб шоҳидлик беради, бироқ кўнгилнинг ўзига хос завқланиши бор, шу билан бирга, қулоқ, кўз ва тилнинг ҳам алоҳида хушланиш хусусияти бор. Шунга кўра, фойдаларидан истифода этмоқ учун уларнинг ҳар бирига эҳтиёж мавжуддир», — деди. Мавлоно буюрдики: Агар кўнгил истиғроқ (ғарқ бўлиш, толиш—тарж.) ҳолида эса, ҳамма нарса у билан маҳв бўлади ва тилга эҳтиёж қолмайди. Лайли раҳмоний эмас, балки жисмоний ва нафсий эди. Тупроқ ва сувдан майдонга келганди. Фақат унинг ишқида шундай бир истиғроқ мавжуд бўлганидан Мажнунни шу қадар ром этди ва ботирдики, энди Лайлини кўриш учун кўзга, сўзини эшиитмоқ учун сасга муҳтож эмасди. Ахир, Лайлини ўзидан айро кўрмас эди-да...

Шеър: (Сенниң ҳаёлинг менинг кўзимдадир. Исминг тилимда, зикринг дилимдадир. Шундай экан, қаерга мактуб ёзай?)

Жисмоний бўлган бир кимсада шундай бир қудрат бормики, ўзини бундан ортиқ кўрсин ҳамда кўриш, эшитиш, ҳидлаш, таъм билиш ва ҳоказо барча туйғулари унда ғарқ бўлсин? Шу шарзда унинг аъзолари ҳам бошқа лаззат изламасин. Лаззатларнинг ҳаммасини бир ерга тўпласин ва тайёр ҳолда кўрсин. Агар айтилган аъзолардан бирин қандай завқ олса, қолган аъзоларнинг барчаси шу завқ ва лаззатга ғарқ бўладилар ҳамда ўзга бир лаззат истамаслар. Агар туйғулардан биронтаси бундан бошқа лаззат истаса, демак, бу—ҳалиги ягона аъзонинг тамомила бошқа лаззат олганидан ёхуд ундан мутлақо баҳраманд бўлолмаганидан долалат беради. Ҳар ҳолда, у (туйғу) лаззатга ғарқ бўлмаганидан қолган туйғулар бошқа лаззат қидиради ва турли-туманликни хоҳлайди. Ҳар бир туйғу бошқа-бошқа лаззат олмоқчи бўлади. Инсондаги туйғулар маъно нуқтани назаридан ягона ва жаъм, кўринишидан эса айри-айридир. Бир аъзода истиғроқ ҳосил бўлиши билан бошқа туйғулар ҳам унга ғарқ бўладилар. Масалан, пашша учгандаги бутун аъзолари — қанотлари, боши ҳаракат этади.

Аммо асалга ботиб қолганда эса, унинг барча аъзолари — парчалари бирлашади ва ҳаракат этолмай қолади. Истироқ шундай ҳолдирки, бу ҳолда бўлган киши шу орада йўқ бўлади ва унинг ҳеч бир ҳаракати ғайрати, иши ўзидан майдонга келмайди. У бутунлай сувга ботиб, йўқ бўлган бўлади. Ундан кўрилган ҳар бир ҳаракат ва иш ўзиники бўлмай, сувга тегишлидир. Агар ҳануз қўл-оёғини ўён бу ён уриб турса, ёхуд «Вой, ботдим!» дея бақириб-чақиrsa, бу ҳолга истироқ дейилмас. «Мен Ҳақман» (Анал—Ҳақ) дейишни одамлар буюклини даъво қилиш ҳисоблайдилар. «Мен Ҳақнинг қулиман» деган киши икки борлиқни — ўз ва Тангри борлигини истиботлаган бўлади. Ҳолбуки, «Мен Ҳақман» деган ўз борлигини йўқ қилгани учун «Анал Ҳақ» демоқда. Яъни Мен йўқман, барчаси Удир. Тангридан бошқа борлиқ йўқдир. Мен мутлақо йўқликман, ҳечман. Бу сўзда камтарлик кўпроқ эмасми? Аммо халқ бунинг маъносини тушунмаяпти. Агар инсон Оллоҳга фақат Оллоҳ ризоси учун қуллик қиласа, унинг қуллиги аёндир. Оллоҳ учун бўлса-да, ўзини, ўз ишини ва Тангрини кўради. Бундай киши сувга ғарқ бўлган бўлолмайди. Сувга ғарқ бўлган зот ҳаракатсиз кишидир, унинг ҳаракати сувнинг ҳаракати ҳисобланади. Мана шундагина у чинакамига суга ботган бўлади.

Арслон жайронни қувди. Улар иккита борлиқ эди. Аммо арслон ўлжасига етиб, уни панжаларига орасига олганда, жайроннинг ҳуши бошидан учди: борлиғи йўқ бўлди: ўзини йўқотди. Бу онда ёлғиз арслоннинг борлиғи мавжуддир. Жайроннинг борлиғи эса йўқ бўлгандир.

Истироқ Улуғ Тангрининг авлиёни ўзидан қўрқитиш ва бу қўрқувнинг Ҳақдан, ишончнинг Ҳақдан, севинч ва ҳуррамликнинг Ҳақдан, овқат ва уйқунинг Ҳақдан эканлигини унга кашф қилдирмоғидир.

Оллоҳу акбар унга кўзи очиқлигида, бедорлигига маҳсус бир шакл кўрсатади: бу ё арслон, ё қоплон ва ё олов шаклидир. Тангри буларни унга бу оламдан эмас, балки ғайб оламининг шакллари эканлигини билдириш учун кўрсатади. Худди шундай, ўз суратини ҳам улуғ гўзаллик ичра-боғлар, бўстонлар, наҳрлар, ҳурлар, қўшиқлар, озиқ-овқатлар, шароблар, хилатлар, Буроқлар, шаҳарлар, уйлар ва бошқа турли-туман ажойибликлар ҳолида намойиш этади. Авлиё буларнинг ҳақиқатан ҳам, ушбу оламдан эмаслигини билади. Тангри буларни унинг кўзига кўрсатиб, тасаввур эттиради ва шу тарзда қўр-

қувнинг Оллоҳдан бўлганлиги ҳақиқати ҳосил бўлади. Ишонч Тангридандир. Бутун ором ва мушоҳадалар Ундандир. Худди шунинг учун ҳам авлиёнинг (Оллоҳдан—тарж.) қўрқувни халқнинг қўрқувига ўхшамайди. Чунки буларнинг барчасидан кўринган нарса Оллоҳdir, бироқ буни қайд қилиб бўлмас. Ҳаммасини ўзидан ҳосил бўлганини Тангри унга (авлиёга—тарж.) очиқ-ойдин кўрсатган. Файлусуф ҳам бундан хабардор. Бироқ у далил орқали билади. Далил доимий эмас, ундан туғилган гўззаликнинг, завқнинг умри ҳам қисқадир. Сен (файлусуфга—тарж.) далил кўрсатгунингча, у ўзини мамнун ва покиза ҳис этади. Далилни намойиш қилганингдан кейин эса, унинг аҳволи ўзгаради, бироз олдинги ҳарорат ва мамнунликдан асар ҳам қолмайди. Масалан, киши далил орқали бир уйнинг қурувчиси бўлганлигини англайди. Яна бир далил билан эса уйни қурган устанинг кўзлари кўр эмас, очиқ бўлганлигини, қувватли бўлиб, ожиз бўлмаганини, йўқ эмас, бор, ўлик эмас, тирик бўлганлигини ва бу уй қурилмасдан аввал (қурувчининг—тарж.) мавжуд эканлигининг шоҳиди бўлади. Бироқ буларни билгани ҳолда, далил давомли бўлмагани учун тездагина ҳаммасини унутади. Лекин орифлар уй қурувчисини таниганлари, унга хизмат қилганлари ва уни айнал—яқин ила кўрганлари учун, у билан еб-ичганлари, муносабатда бўлганларидан у (уста) (орифларнинг—тарж.) кўз ўнгиларидан кетмас, тасаввурларидан ўйқолмас. Шунинг учун ҳам бундай киши Ҳаққа яқин бўлади. Энди унинг учун гуноҳ гуноҳ ҳисобланмайди, айб айб санаётмайди. Чунки у Оллоҳда йўқ бўлмишдир.

Бир подшоҳ қулларига: «Меҳмон келяпти, қўлингизга қадаҳ олинг» дея буюрди ва ўзига энг яқин бўлган қулига ҳам: «Бир қадаҳ ол!»—амрини берди. Бу қул шоҳнинг юзини кўриши билан ўзидан кечди, боши айланди ва қадаҳ қўлидан тушиб, синди. Аҳволни кўрган ўзга қуллар: «Демак, шундай қилса бўлар экан» деб, билганлари ҳолда, қадаҳларни ерга отдиilar. Шоҳ: «Нега бундай қилдингиз?»—дея уларни койиди. Улар: «Энг яқинингиз бўлган қул ҳам шундай қилди-ку!»,—дедиilar. Хукмдор: «Эй аҳмоқлар! Буни мен қилдим, у қилмади»,— деб жавоб қайтарди. Қилинган бу ҳаракатларнинг ҳаммаси зоҳирان гуноҳ эди. Бироқ ўша биргина қулнинг ҳаракати тоат эди. Бу ҳаракат ҳатто бутун гуноҳлару савоблардан афзалроқ эди. Мақсад — ўша қул, қолган қуллар эса шоҳнинг буйруғи эди. Шунинг

учун ҳам барча қуллар шоҳнинг ўша қулиниңг буйруқлари саналарди. Чунки бу қул шоҳнинг ўзири, қуллик унда суратдан бошқа нарса әмас ва у подшоҳнинг гўзалиги билан тўладир.

Улуғ Тангри: «Сен бўлмасайдинг, фалакларни яратмасдим» дея амр этади. Яъни фалакларни ўзим учун яратдим, бошқача айтганда, «Мен Ҳақман!» демакдир.

Улуғларнинг сўzlари агар юз турли бўлса ҳам, модомики, Ҳақ ва йўл таҳходир, демак, сўз ҳам иккита булолмайди. Иккита сўз зоҳирان ҳар на қадар бир-бирига мос ва уйғун кўринса-да, маъно нуқтаи назаридан (улар) бирдир. Айрилиқ-кўринишда. Маъно эътибори билан уларнинг ҳаммаси бирлашгандир. Масалан, бир амир чодир тикишни буюрса, (хизматкорларининг) бири ип тайёрлайди, бошқаси мих қоқади, бири бўз тўқиса, яна бири тикади... Бу ҳаракатнинг барчаси кўринишдан турли-туман ва бошқа-бошқа ишлар бўлса ҳам маъно жиҳатидан бирдир. Чунки уларнинг ҳаммаси бир иш қилмоқдалар, демакдир. Дунёга ҳам диққат билан қарасанг, шу ҳолни кўрасан. Ҳамма нарса Тангрига қуллигини бажо келтиради. Оллоҳга қарши чиқсан фосиҳу шайтон. Унга итоат қилган солиҳу малак... барчасининг Тангрига қуллик вазифасини адо этаётганликлари кўринади. Масалан, бир подшоҳ ўз қуллари орасидан қайси бири саботли-ю қай бири саботсиз, қайси вафодору қай бири вафосиз, сўзида турган киму турмаган ким эканлигини билиш учун турли воситалар билан уларни синамоқчи бўлди. Бунинг учун, яъни сабрлини сабрсиздан фарқламоқ учун васвасали ва ҳаяжонли кимсага эҳтиёж бордир. Агар (булар) бўлмаса, унинг сабри қандай билинади? Тангри саботлидан саботсизни айирмоқ учун бир шамол юборди. Бу билан пашшани боғдан, дараҳтлардан узоқлаштиromoқ истиди. Шу тарзда пашша қетиб, собит бўлганлар қолди.

Бир малик одамларидан қайси бири хонну, қай бири содиқ эканини синаб билмоқ учун жориясига: «Ўзингга оро бер ва қулларимнинг олдига бор!» — дея буюрди. Кўринишдан жориянинг бу ҳаракати гуноҳга ўхшаса ҳам аслида бундай әмас, чунки у шоҳнинг буйруғини адо этаётти, холос.

Тангрининг бу кишилари Тангрига қулликнинг ёки ёмон даражада бажараётганликларини, Оллоҳнинг тоати билан машғулликларини далилсиз, ҳатто пардасиз кўрдилар. Бу хусусда Қуръонда: «Етти осмон, ер ва

улардаги бор жонзот (Оллоҳни) поклар. Мавжуд бўлган барча нарса ҳамду сано айтиш билан У зотни поклар. Лекин сизлар (эй инсонлар), уларнинг тасбеҳ айтишларини — поклашларини англамассизлар. Дарҳақиқат У ҳалийм ва мағрифатли бўлган зотдир».¹ дея амр этилган. Шунинг учун уларга бу дунё қиёмат ҳисобланади. Чунки қиёматнинг маъноси ҳар кимнинг Тангрига қуликни адо этиши ва ўзга иш билан машғул бўлишидан иборатдир. Улар бу маънони «Парда кўтарила-да, билимим ортмас» сўзида бўлгани каби шу оламда кўрмоқдалар.

«Олим» калимасининг маъноси лугатда орифдан устун ва маъноли демакдир. Чунки Тангрига Олим дейилади. Бироқ ориф демоқ жоиз эмас. Ориф деганда олдин билмай, кейин ўрганган деган маъно тушунилади ва шунинг учун бу Оллоҳга цисбатан айтилмаслиги керак. Шунга қарамай, урф-одат нуқтаи назаридан (сўзнинг) ишлатилишига кўра маъноси кўпdir. Чунки ориф урф-одат керагида оламни далилсиз ҳолда кўзи билан кўрган ва кузатгандир. Олимнинг (эса) юз зоҳиддан афзал эканини гапиришади. Чунки зоҳид илм билан зоҳид бўлган. Илмсиз зуҳд бўлмайди.

Зуҳд нимадир? Дунёдан юз ўғирмоқ, тоат ва охиратга таважжух (юзланиш — тарж.) этмоқдир. Бунинг учун инсон дунёни, унинг чиркинлигини, вафосизлигини ва охират гўзаллигини, унинг доимий ва боқий эканлигини билиши керак. Чунончи, «Нима қилай, қандай тоат билан машғул бўлай?» дея жаҳд этиш ҳам бошдан оёқ илмдир. Шундай экан, илмсиз зуҳд бўлмайди. Шу эътибор-ла, зоҳид ҳам олим, ҳам зоҳиддир. Ва «Бир олим юз зоҳиддан афзалдир» фикри айни ҳақиқатдир.

Бу илм ва зуҳддан бошқа яна бир илм бордирки, Тангрининг зотига тегишлидир. Мазкур иккинчи илм зуҳд ва илмнинг самарасидир. Бунга соҳиб бўлган олим юз зоҳиддан эмас, балки юз минг зоҳиддан ҳам устундир. Оллоҳ буни истаганига (бандасига — тарж.) беради. Бу шунга ўштайди. Масалан, бир одам битта кўчат ўтқазди ва у катта бўлиб мева берди. Шу мевали ёлғиз дарахт мева бермаган юзта дарахтдан яхшироқдир. Яна бир мисол: Каъбага етган бир ҳожи Каъба сари отланган, бироқ ҳали етиб келмаган ва йўлларда ҳаракатланаётган, Каъбага муюссар бўлишлари гумон бўлган ҳо-

¹ Қуръон, 17-сурә, 44-оят.

жилардан афзалроқдир. Чунки Қаъба жамолига мушарраф бўлишлик ҳақиқатан ҳам ўша биргина ҳожига насиб этмиш. Бир ҳақиқат юз дона шубҳадан авлодир.

Амин-и Ноиб: «Эришмаганинг ҳам умиди бор» деди. Мавлоно буюрдики: Умидли билан эришган ўртасида қўрқув ила ишонч орасидаги қадар фарқ мавжуд. Бу тафовутни сўйлашга нима ҳожат бор? Уни ҳамма билади. Баҳс мавзуси бўлган нарса ишончдир. Ишончдан ишончга ҳам фарқ бор. Чунончи, Мұхаммаднинг (Оллоҳ нинг салом ва салоти бўлсин) ўзга набилардан устунлиги ишонч билан боғлиқдир. Чунки барча пайғамбарлар ишончда событ, қўрқувдан эса озод эдилар. Бироқ Қуръонда:» (Эй Мұхаммад), Парвардигорингизнинг раҳмати (бўлмиш пайғамбарлик) ни ўшалар тақсимлайдиларми? (Йўқ, асло ундоқ эмас!) Уларнинг ҳаёти — дунёдаги майшат-тирикчиликларини ҳам уларнинг ўрталарида Биз Ўзимиз тақсимлаганимиз ва баъзилари баъзиларини қўл остига олиб (ишлатиш) учун айримларини айримларидан баланд даража — мартабаларга кўтариб қўйғанмиз. Парвардигорингизнинг раҳмати — пайғамбарлик эса улар тўплайдиган нарса (мол-дунё) ларидан яхшироқдир»,¹ дея амр қилинганидек, ишончда ҳам бир қанча даражалар бор. Аммо қўрқув ва унинг даражалари тўғрисида бир аломат кўрсатиш мумкину ишонч даражаларининг аломати йўқдир. Одамлар Оллоҳ йўлида нимани фидо қилмоқдалар дея қўрқув оламига назар солинса, ким жонини, ким молини, ким жисмини бағишлагани, бирорнинг рўза тутгани ва яна бошқасининг тутмагани маълум бўлади. Кимдир ўн ракат, кимдир юз ракат намоз ўқийди. Шунга кўра, буларнинг манзилларини тасаввур қилиш мумкин. Уларни кўрсатса ҳам бўлади. Бу гўё Қўнёдан Қайсаригача бўлган масофада Қаймаз, Ўбрўқ ва Султон каби манзилларнинг маълум бўлишига ўхшайди. Бироқ Антаядан Искандариягача бўлган узунликдаги денгиз йўлида эса манзиллар аломати йўқдир. Буни фақат кема дарғалари биладилар, аммо қора халқقا ҳеч нарса айтмайдилар. Айтган билан улар тушунмайдилар.

Амир: «Бундай айтишнинг ҳам муайян фойдаси бордир. Улар озгинасини билсалар ҳам, англайдилар ва тахмин этадилар», — деди. Мавлоно буюрдики: Фараз қиласайликки, бир одам кундуз бўлишини кутиб, кечаси

¹ Қуръон, 43-сурә, 32-оят.

мижжа қоқмади. Қундузга қандай борилишини билмаса ҳам, у барибир ниятига етишади. Ёхуд кечаси карвоннинг орқасига қўшилган киши қаердан ўтганини, қаерга борганини ва қандай йўл босганини билмаса ҳам, тонг отиши билан ушбу ҳаракатнинг самарасини кўради. Чунки у муайян манзилга келган бўлади. Ниҳоят, кимда ким Оллоҳ учун икки кўзини беркитса, унинг чеккан заҳмати беҳуда кетмагай ва «Бас, ким (ҳаёти—дунёдалик пайтида) зарра мисқоличалик яхшилик қилса, (қиёмат, кунида ўшани кўрур)».¹ Фақат инсоннинг ичи қоронғу ва пардали бўлгани учун қанча илгарилаганини ҳозир кўрламаса ҳам, охирида мутлақо англайди. «Дунё охиратнинг даласидир» (Ҳадис), — дея буюрилганидай, инсон бу ерда (дунёда — тарж.) нима экса, у ерда (охиратда — тарж.) ўшани ўради.

Исо алайҳиссалом кўп куларди, Яхё алайҳиссалом эса кўп йиғларди. Яхё Ислом: «Сен Тангрининг нозик ҳийлаларидан узоқ бўлганинг учун куляйсанми?» — деди. Бунга жавобан Исо: «Сен (эса) Тангрининг инжа, латиф ва ажойиб лутфларидан хабаринг бўлмагани учун йиғлајсанми?» деди. Ҳодисадан воқиф бир авлиё Оллоҳдан: «Булардан қай бирининг мақоми юксакроқдир?» деб сўрагач, «Менга нисбатан яхши ниятда бўлгани афзалроқдир» (Қудсий ҳадис) жавобини олди. «Мен қулим хаёл қилган жойдаман» (Қудсий ҳадис), яъни мен бандамнинг тахмини бор ердаман. Ҳар бир қулимнинг ичидан менинг бир хаёлим ва суратим бордир. У мени қандай таҳайюл этса, мен ўша хаёлдаман. Эй менинг қулларим! Хаёлларингизни поклангизки, у ер менинг мақомим ва еримдир, демакдир. Мен Тангри бор бўлган шу хаёлнинг бандасиман. Ҳақ мавжуд бўлмаган ҳақиқатдан сиқиламан.

Энди сен ўзингни сина ва кулмоқ, йиғламоқ, рўза ва намоз, ёлғизлик, биргалик... ҳамда бунга ўхаш нарсаларнинг қай бири сенга фойдали? Қайси йўлдан борсанг, аҳволинг тезроқ яхшиланади? Ўйлаб кўр ва сенинг илгарилашингни қайси иш таъмин этса, сен ўшани қил. Муфтилар ҳар қанча фатво берсалар ҳам сен олимнинг фатвосига қулоқ ос. Сенинг ичинда бир маъно бор. Сен уни кўрсағинки, уйғун бўлганини танлаб олсин. Масалан, хастанинг олдига келган ҳаким ишни, аввало, касалнинг ич ҳакимидан сўрашдан бошлайди. Сенинг

¹ Қуръон, 99-сурә, 7-оят.

ичингдаги ич ҳаким мизожингдир. У нарсани ё қабул этади ёки йўқ. Шунинг учун ҳам, ташқаридан келган ҳаким ундан: «Фалон нарсани еганда, ўзингни қандай ҳис қилдинг?» — каби сўроққа жавоб олади. Ва шунга кўра ташҳис қўяди. Бунга асос бўлган нарса ўша ич ҳаким — инсон мизожидир. Мабодо, бу ҳакимнинг фаолияти бузилса, шакарни аччиқ, сиркани ширин, дейди. Шунинг учун бетоб ўз мизожига (ич ҳакимига) ёрдам бериш ва уни аввалги ҳолатига келтириш учун чет ҳакимга муҳтож бўлади. Кейинроқ эса у яна ўзини ўз ҳакимига кўрсатади ва ундан йўл-йўриқ олади. Худди шундай, инсоннинг ҳам муайян маънавий бир мизожи мавжуддирки, агар у заифлашса, ички туйгуларнинг айтган ва кўрган нарсалари аксинча бўлади. Авалиёлар мана шу мизожнинг яхшиланиши ва қувват олиши учун ёрдам қилган ҳакимлардир. Чунки ҳатто Пайғамбар алайҳиссалом ҳам: «Нарсаларни менга бўлгани каби кўрсат» (Ҳадис), — дея Тангрига ёлборганди.

Инсон буюк бир мўъжиза ва унинг ичидаги ҳамма нарса ёзилган. Бироқ зулмат ва пардалар борки, улар ёзувларни ўқишга имкон бермайди. Зулмат ва пардалар, турли-туман машғулотлар инсоннинг дунё ишлари борасида олган тадбирлари ва кўнгилнинг сўнгсиз орзуларидир. Зулмат ва пардаларнинг бўлишига қарамай, инсон ичидаги бир нарсани ўқий олади. Энди қара, ўртадан пардалару қоронғуликлар кўтарилса, у нималарни билиб олмайди, дейсан. Ахир тикувчилик, маъморчилик, дурадгорлик, заргарлик, мунахжимлик, ҳакимлик ва яна саноқсиз санъатлар ҳам инсондан, унинг ичидан юзага чиққан, тошдан ё кесакдан ҳосил бўлмаган. Инсонга ўликни мозорга кўмишни қарға ўргатганини айтишади. Ҳайвон инсонни бир парчаси эмасми? Бундай бўйса, парча бутунига қандай ўргата олади. Масалан, одам чап қўли билан ёзмоқчи бўлади. Қаламни олади, қалби қувватли бўлишига қарамай, ёзаркан, қўли титрайди, аммо қалб амри билан барибир давом этади.

Баъзилар: «Амир келганда, Мавлоно буюк ва муҳим фикрлар айтади», — дедилар. Мавлоно буюрдики: Амир келганда, менинг сўзим бўлинмайди, чунки у сўз аҳлидир ва ҳамиша сўзни ўзига тортади. Сўз ҳам ундан айрилишни хоҳламайди. Масалан, дарахтлар қишида япроқ ёзиб, мева бермаса, уларни меҳнат қилмаянти, дема. Улар ҳамма вақт ишлайдилар. Бироқ қиши йиғиши, ёз эса сарфлаш пайтидир. Ҳамма ҳаржланганни кўради,

тўпланганни эмас. Чунончи, бир одам зиёфат бериб, сарф-ҳаражат қилса, қолганлар буни кўради. Лекин шу зиёфат учун оз-оздан йиққанини ҳеч ким пайқамаган. Асос бўлган нарса тўпланган (кирим) дир. Сафланган (чиқим) тўпланган (кирим) дан майдонга келади. Биз боғли бўлган кишимиз билан ора-сира гаплашиб турамиз. Чунки биз у билан биргамиз, боғлимиш. Сукутга чўмган ёки сўзлашган, у бор ёҳуд йўқ, ҳатто калтаклашишган вақтимиизда ҳам у билан баробармиз. Биз бир-бири мизга киришиб, қоришиб кетганимиз. Масалан, бир-бири мизни муштласак ҳам, барибир, гаплашаверамиз. Сен бизнинг бир-бири мизга урган муштни мушт санама, унинг ичидаги узум бордир, ишонмасанг, оч, қара, у ерда қимматли жавҳарларни кўрасан.

Аслида бошқалар ҳам назм ёки насрда ҳақоқ ва маърифатдан баҳс этмоқдалар, аммо Амирнинг майли ва яқинлиги бизга мувофиқдир. Унинг айнан бу келишидан мақсад маориф, нозиклик ваваъз талаби эмас. Чунки ҳамма жойда ҳам шундай билимлар ва назокат бордир ҳамда улар бизнидан асло кам эмас. Унинг мени севиши ва мени кўрмоқчи бўлганига сабаб булар (маориф, ҳақоқ... — тарж.) эмас, балки Амир менда ўзгалирда бўлмаган бир жиҳатни — бир нурни кўрмоқдадир, Ривоят қиладиларки: «Бир подшоҳ Мажнунни чақириб, унга: «Сенга нима бўлди ва ниманг борки, ўзингни бунча расво қилдинг? Оилани тарқ этдинг, хароб бўлдинг. Лайли ким бўпти, қандай гўзаллиги бор унинг? Кел, мен сенга гўзалларни кўрсатай, уларни сенга бағишлий», — деди. Гўзаллар Мажнуннинг олдида саф тортиб турганда, у ақалли бошини ҳам кўтариб қўймади. Шоҳ: «Ҳеч бўлмаса, бошингни кўтариб, бир назар сол!» — дея койиди. Мажнун: «Қўрқяпман, Лайлининг ишқи қиличини олди, агар бошимни кўтарсам, ундан айриламан», — деди. Лайлининг ишқига шунчалар мутбало эдики, ўзгага боқмоқ үнинг учун ўлдирувчи қилич ҳисобланарди. Аслида, бошқа гўзалларда ҳам кўзлар, дудоқлар ва бурунлар бор эди. Лайлида нима кўрган эдики, бу аҳволга тушди?

ФАСЛ. (Мавлоно): «Сизни кўришни жуда хоҳляяпмиз, фақат халқ юмушлари билан банд эканлигинизни билганимиз учун безовта қилмоқчи эмасмиз» деди. У (Парвона): «Бу бизнинг вазифамиз эди. Даҳшат ўтиб кетди. Энди биз сизни зиёрат қилгани борамиз» деб жавоб берди. Мавлоно яна буюрди: «Фарқи йўқ, ҳаммаси

бир, демакдир. Сизда ўша лутф борки, натижада барчаси бир бўлмоқда. Хайрлар ва эзгу ишлар билан шуғулланганингиз учун, албатта, биз ҳамиша сизга йўналганимиз».

Энди бундан баҳс очамиз: Бир одамнинг боқадигани (бола-чақаси) бўлса-ю бошқа бирорда бўлмаса, одатда, бўлгандан олиб бўлмаганга берадилар. Кўринишга қараганлар: «Бола-чақалари бордан олиб, бола-чақаси йўққа бераяпсан», дейди. Ҳолбуки, тийрак ҳигоҳ билан назар солсанг, бола-чақа эгаси унинг ўзиидир. Шунга ўхшаб, кўнгил аҳли ва жавҳар эгаси бўлган зот ўзга бирорин уриб, бошини ёрса, ҳамма калтакланганни мазлум дер. Аслида эса урган мазлумдир. Золим ҳеч қандай хайрли ва фойдали иш қилмаган кимсадир. Шунга кўра, ҳалиги таёқ еган ва боши ёрилган золимдир, калтаклаган эса шак шубҳасиз — мазлум. Чунки у (калтаклаган — тарж.) жавҳар соҳиби ва у қилган ҳар бир иш Тангрининг ишидир. Сабаб — у Тангрида фоний бўлгандир. Тангрини золим демайдилар. Масалан, Мустафо (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлсин) ҳам қон тўкли, қирғин қилди, ўлдирди. Булардан қатъи назар, улар золим-у, Мустафо мазлумдир. Яна бир мисол: Жавҳар соҳиби мағриблик Мағрибда яшамоқда. Бир шарқлик Мағрибга келди. Бу ерда ғариб ўша мағриблиkdir. Ахир шарқдан келган нечун ғариб бўлсин? Чунки бутун олам бир уйдан ортиқ нарса эмас. У (шарқлик — тарж). борйўғи бу уйдан нарига уйга кирган ёҳуд уйнинг бир бурчагидан иккинчи бурчагига ўтган, холос. Аммо ҳамма бу уйда эмас, жавҳар соҳиби бўлган мағриблик уйга ташқаридан келган. Пайғамбар: «Ислом ғариб бўлиб зуҳур этди» (Ҳадис) дейди, аммо «Шарқдан келган ғарибдир» демади. Худди шундай, Мустафо вайронга учраган пайтида ҳам, вайрон қилган чогида ҳам, барибир, мазлумдир. Чунки ҳар иккала ҳолда-да, халқ унинг қўлиладир ва у ҳақлидир. Мазлум ҳақли бўлган кишидир. Мустафонинг асиirlарга юраги ачиdi. Улуғ Тангри унинг хотири учун ваҳий индирид ва асиirlарга: «Ҳозир сиз ҳатто шундай занжиру арқонлар билан чирмаб боғланганингиз ҳолда, агар хайр тиласангиз, Улуғ Тангри сизни қутқаради ва қўлингиздан кетган нарсаларни ортиғи билан қайтиб беради! Ридвон ва Гуфрон охиратда мавжуд бўлган иккни хазинадир. Бири сизнинг қўлингиздан чиққан, иккинчиси эса охиратнинг хазинасидир» дея амр этди.

Бир одам: «Банда бир амал қилганида тавғиқ ва хайр ана шу амалдан ҳосил бўладими ёки бу Оллоҳнинг лутфидан келадими?» — деб сўради. Мавлоно буюрди: Тангрининг лутфидан. Бироқ Үлуғ Оллоҳ ўта лутфкор бўлгани учун буни қулга ҳадя этар ва ҳар иккаласи учун ҳам: «Буларнинг иккаласи ҳам сендандир» дея амр этади. «Бас, уларнинг қилиб ўтган амалларига мукофот қилиб улар учун беркитиб қўйилган кўзлар қувончини (яъни охират неъматларини) бирон жон билмас».¹

Савол берган яна сўради: «Модомики, Оллоҳ шу қадар лутфкор экан, у ҳолда, ҳар ким орзусини айтиб, ҳақиқий талаб билан гайрат кўрсатса, мақсадига етадими?». Мавлоно буюрдики: Фақат бир бошсиз (яъни муршидсиз) бўлмайди. Мусо Тангрига итоат қилганида, Оллоҳ денгизда унинг учун йўллар пайдо этмиш. Мусо ва унинг одамлари денгиздан осонликча ўтишибди, бироқ итоатсизлик бошланиши билан фалон чўлда бир қанча йил қөлиб кетишибди. Шундан кейин раҳбар уларни йўлга солишга ҳаракат қиласди, уларнинг садоқатига назар солади. Масалан, бир қанча аскар бир амирнинг хизматида бўлса ва унга бўйин сунса, амир ҳам бутун ақлу закосини қўл остидагилар аҳволини яхшилашга сарфлайди. Агар хизматкорлар итоат этмай қўйса, амир ҳам ўз ақлни уларнинг эҳтиёжларини қондиришга ишлатмайди. Ақл инсон вужудида бир амир кабидир. Мадомики, вужуд раниятлари унга бўйин сунса, барча ишлар текис кетади. Агар аксинча эса, ҳаммаси издан чиқади. Сарҳушлик келиши билан қўл оёқдан ва вужуднинг барча аъзоларидан ҳар хил номаъқулчиликни кутиш мумкин. Эртасига эса киши ўзига ўзи «Оҳ, нима қилиб қўйдим, нега урдим, нега сўқдим?» — дейди. Шунинг учун ҳам раҳбар бўлганда ва унга итоат этилганда, ишлар жойида бўлади. Масалан, ақл «Кетаман!» деганда, оёқ унга бўйин сунсинки, кета олсин, йўқса, (ақл—тар) кетишини ўйламайди. Шу тарзда ақл вужудда амир ҳисобланади, қолганлар халқидир ва ўз билимлари-ю нуқтан назарларидан қатъий назар, ақл учун хизматкордирлар. Ақл-улар орасида валий. Агар халқ ақлга итоат қилмаса, ишлари доимо пушаймонлик ва паришонлик ичida бўлғуси. Лозим бўлганидек итоат қилинсанчи, уларнинг ўз ақлларига мурожаат этишларига ҳожат қолмайди. Чунки улар масалани ўз ақллари билан (бал-

¹ Куръон, 32-сурә, 17-оят.

ки) тушуниб етмаслар. Шунинг учун ҳам ақлга бош эгишлари зарур. Чунончи, тикувчилик дўконига берила-
ган ёш бола устага итоат қилиши даркор. Модомики, бо-
ланинг мақсади бу касбни ўрганмоқ экан, демак, у ўз
тасарруфидан воз кечиб, устанинг амрига «Лаббай» деб
жавоб бериши шарт. (Худди шундай биз ҳам) Улуғ
Тангридан фақат Унинг инояти асарлари ҳисобланган
юз мингта заҳмат ва риёзатдан устуриқ бўлган иноят
сўраймиз.

(Қуръонда айтилган) «Қадр кечаси минг ойдан ях-
широқдир»¹ ояти билан «Оллоҳ тарафидан бўлган бир
жазба бутун инсонларнинг ибодатларидан хайрлироқ-
дир» (Ҳадис) — сўзи бирдир. Яъни бир ишда Унинг
инояти ҳосил бўлса, инсон юз минг марта заҳмат че-
кишдан ҳосил бўлган ишни майдонга келтиради. Инсон-
нинг янада кўпроқ ишламоғи яхшидир, хушдир, фойда-
лидир, аммо, Унинг инояти олдида буларнинг нима қий-
мати бор?

(Биттаси): «Иноят ғайрат берадими?» — деб сўради.
У жавоб берди: «Нега бермасин. Иноят келиши билан
ғайрат ҳам келади. Исо кўрсатган ғайратга қара — ҳа-
ли бешикдалигидәёқ: «Мен Оллоҳнинг бандасидирман.
У зот менга китоб — Инжил ато этди ва мени пайғам-
бар қилди»² деди. Буюрдики: Расууллоҳ Муҳаммад ҳам
меҳнат қилмасдан бу мақомга восил бўлдими? У жавоб
берди: «Ахир Оллоҳ қўксини Ислом учун кенг қилиб
қўйган, бас ўзи Парвардигори томонидан бир нур, ҳидоят
устида бўлган киши куфр зулматларида адашиб—уло-
қиб юрган кимса билан баробар бўлурми?!».³ Аввал-
дан бўлган фазлдир (иноят, эҳсон, олимларга хос фази-
лат—тарж.). Инсон ўз ичидаги исёндан қутулса, буни
Оллоҳнинг фазли ва карами, дея билмоғи керак. Йўқ-
са, у билан бирга бўлган дўстларида бу ҳол нечун воқе
бўлмади? Фазл ва мукофотдан кейин оловнинг учқуни
сингари сачраган бир ҳол пайдо бўлади. Илк учқун ато
(бағишлов)дир. Агар учқунни парвариш айлаб, олови-
ни орттиранг, ундан фазл ва жазо (муқобили) ҳосил
бўлур.

Қуръонда «Инсон ожиз қилиб яратилгандир»⁴ дея

¹ Қуръон, 97-сурा, 3-оят.

² Қуръон, 19-сурा, 30-оят.

³ Қуръон, 39-сурा, 22-оят.

⁴ Қуръон, 4-сурा, 28-оят.

буорилади. Амр этилганидек, инсон дастлаб ушоққина, заиф бўлади, бироқ шу заиф учқунни парвариш этсанг, гуркираб оламни ёқади. Ушбу хусусда Куръонда «Албатта сиз улуғ Хулқ соҳибисиз», — дейилади.

Мавлонога «Сизни жуда ҳам севишиди» дедим. (Ҳазрат) буюрдики: Менинг зиёратим ҳам, сўзларим ҳам дўстлик нисбатида эмасдир. Мен ақлимга келганини сўйлайман. Тангри истаса, шу сўзни ҳам фойдали қиласди ва кўксингизга жойлади. Бундан фавқулодда буюк фойдалар ҳосил этади. Тангри истамаса, юз минг сўз айтилган бўлса ҳам, уларнинг ҳеч бири қалбингизга кирмайди, келиб-кетади, унтилади. Масалан, оловнинг бир учқуни кийимга тушса, Тангри истаса, шундан ўт чиқади, агар истамаса-чи, юз учқун тушса ҳам, барчаси сўнади, таъсир этмайди.

«Осмонлар ва ер қўшинлари ёлғиз Оллоҳнивидир».¹ Бу сўзлар — Тангрининг қўшини. Унинг (Тангрининг — тарж.) раҳбарлигига қолганларни оладилар. Тангри мингларча аскарга «Боринг, фалон қалъага кўрининг, фақат олманг» деса, улар айтилгандек ҳаракат қиласдилар. Агар биргина отлиққа «Анави қалъани забт эт!» деса, у ҳеч кийинчиликсиз қалъани забт этади. Тангри бир пашшани Намрудга бало қиласди ва шу тарзда уни ҳалок этди. «Орифнинг наздида бир чақа билан олтин, арслон билан мушук тенгdir» дейилганидек, агар Улуғ Тангри истаса, бир чақа билан минг динорлик иш қилиш мүмкун ва аксинча, минг динор билан киши бир чақалик иш қилолмайди. Намрудга пашшанинг офат қилгани каби (Тангри) инсонга бир мушукни бало эта-са, бас, унинг куни битади. Агар ўлдиришни истамаса—чи, арслон ҳам инсоннинг қаршисида титраб қочади ёхуд унинг эшагига айланади. Зоро, баъзи дарвешлар арслонни эшакдай минишган.

Тангри Иброҳимни ўтда куйиб кетишни хоҳламагани учун олов пайғамбарга созуқ бир мэдда каби таъсир қиласди. Ҳатто айтиш мумкинки, оташ гулистонга айланди. Тангридан умид қиласмизки, бизнинг бу сўзларимизни вужудингиз қулоққа айланаб эшитасиз. Агар сизнинг ичингизда сўзимизга хайриҳоҳ бир туйғу бўлмаса, айтганиларимиздан наф йўқ. Ахир ичкаридаги ўғри келиб эшикни очиб бермагунча, ташқаридаги ўғри уйга киромлайди-да. Яна бир мисол: дарахтга намлик, аввало,

¹ Куръон, 48-сурә, 4-оят.

унинг илдизидан келмаса, сен юқоридан қўйган сув — беҳуда.

(Бу дунёда) юз мингларча нур қўрсалар ҳам, нурнинг аслидан ўзгасига қиймат бермайдилар. Агар кўзда бир нур бўлмаса, (у) бутун олами тўлдириб тўрган нурни кўрмайди. Бунда асос бўлган нарса нафсдаги қобилиятдир. Нафс бошқа, руҳ бошқа бўлади. Кўрмаяпсанми, ахир, инсон уйқуда экан, нафс қаерларга бориб келмайди? Руҳ эса ҳамиша вужудда қолади. Айланиб юрган нафс ва унинг каби бир нарсадир.

Биттаси: «Алининг нафсини билган Тангрини ҳам билади» деганлари нафсми? деб сўради. У: «Бу нафсдир, дейилса, уни чўлу биёбонга отмаслик лозим. Биз нафсни англатсак, тушуниб қолар. Чунки у нафсни билмайди», — деди. Бу—сўз билан тушуниладиган нарса эмас. Сўз билан шу қадар бўлади. Бизнинг демоқчи бўлганимиз бу: Шундай бир олам борки, уни қидирмоғимиз керак. Бу дунё ва ундан гўзал, хуш нарсалар инсоннинг ҳайвонлик тарафининг насибасидир. Улар ҳайвонликка куч беради. Асос бўлган инсонлик жиҳати эса кундан-кунга заифлашади. «Инсон гапирувчи ҳайвондир», дейишади. Демак, у икки нарсадан иборатдир. Бу дунёдаги унинг ҳайвонлик тарафининг озуқаси шаҳват қўзғатувчи нарсалар ва орзулардир, Инсонлик тарафи-нинг озуқаси эса билим, ҳикмат ва Тангрининг Жамолидир. Инсоннинг ҳайвонлик тарафи Ҳақдан, инсонлик тарафи эса дунёдан қочмоқдадир. «Сизлардан айримларингиз мўминидир». Вужудда икки шахсият доимо жанг қўймоқдадир. Кўрамиз, толе кимга кулиб боқаркан! Жамадодни (тош, тупроқ каби қаттиқ жисмларни — тарж.) нечун жамадод дейишади? Чунки улар жонсиз ва дўниб қолгандир. Модомики, қиши йўқ экан, у ҳолда, булар нега жонсиз ва музлаган аҳволда? Оламнинг маъноси мушкарратдир (ёлғиз, соф—тарж.) У кўзга кўринмайди, фақат таъсир воситасида англашилади, холос. Бу олам ҳамма нарсаси яхлаган ва ўлиқ ҳолда бўлган қиши мавсумига ўхшайди. Аммо қандай қиши? Бу ақлий бир қишдир, ҳиссий эмас. Илоҳий ҳаво эсиши билан саратон жазирамасида бутун музликлар эриганидек, тоғлар ҳам эриб, олам сув ҳолига келади. Қиёмат куни ҳам ана шу ҳавога ўхшайди, зуҳур этиши билан ҳаммаёқ эрийди. Улуг Тангри мазкур калималарни бизга аскар қилиб беради. Душманга қарши қўймоқ ва уни даъф этмоқ учун атрофингизга бир саъд (девор — тарж.)

тиклайдилар. Фақат асос шуки, ичкаридагилар душман-дир, ташқаридагилар эса ҳеч вақо. Ахир кўрмаяпсанми, мингларча кофир бир кофирнинг асири, у эса ҳам-масининг подшохидир. Нафси кофир ҳам душманларнинг асиридир. Демак, англашилмоқдаки, бу ерда мұхими—тушунча. Бундай ожиз ва жирканч тушунчага мингларча одам, ҳатто бутун олам асир бўлса, ҳисобсиз тушунчалар мавжуд ерда унинг (инсоннинг — тарж.) буюклиги ва шон-шуҳрати қандай бўлиши зарур? Булар оламларни қандай қилиб қўлга киритади, душманларни қандай йўқ этади? Сонсиз — саёқсиз инсонларнинг (суратларнинг), охири кўринмаган улкан қўшиннинг бир одамга асир бўлганини кўрмоқдамиз. Одамнинг ўзи эса арзимаган бир тушунчанинг қулидир. Бир ожиз тушунчанинг асири бўлган булар буюк ва мислсиз таҳликали, қутлуғ ва улуғ тушунчалар қаршиисида нималар қилас экан? Демак, англайпимизки, иш тушунчаларнинг қўлида ва суратлар (инсонлар — тарж.) уларга боғли, уларнинг қуролидир. Инсонлар тушунчасиз ҳеч нарсага ярамайдилар, жамадод (жисм — тарж.) ҳисобланадилар. Кўринишдан юз ёшда бўлса ҳам, аммо нарсаларнинг фақат зоҳиринигина биладиганлар ҳали боладирлар. Пайғамбар: «Биз кичик урушдан катта урушга ўтдик» (Ҳадис), — дейди. Яъни биз суратлар билан жанг қилаётгандик, энди эса тушунчалар қўшинлари билан олишмоқдамиз. Эзгу тушунчалар ёвуз тушунчалар ўрнини эгаллаши учун курашмоқдамиз, демакдир. Аслида, энг буюк жанг ва қураш шу эмасми? Демак, меҳнат қилган, ишлаган тушунчалардир. Улар ўртада вужуд бўлмаса ҳам фаолиятда бўла оладилар. Чунончи, энг фаол ақл ҳеч қандай воситасиз фалакни айлантироқда, бизга, олатга муҳтоҷ эмаслигини исбот этмоқда.

Шеър: (Сен бир жавҳарсан ва икки олам сенинг ерингдир. Жавҳарни бу ердан қидирмоқ айбдир. Илмни кўнгилдан излаган кишининг ҳолига йигла, ақлни жондан айирганинг ҳолига эса кул).

Жавҳар мушк халтасига ўхшайди. Дунё ва унинг завқлари-ю лаззатлари ҳам мушк халтаси кабидир. Шу билан бирга, булар мушк бўйини ҳам эслатадилар. Аммо ушбу бўй (ҳид) тасодифир. Инсон мушкнинг бўйига қаноатланмай, унинг ўзини қидирса, яхши бўларди. Мушкнинг бўйи билан кифояланиш — ёмон, чунки бўй мушкнинг сифатидир. Мушк топилса, бўйи ҳам у биландир. Агар мушк юзини бошқа томонга бурса, ундан баҳ-

раманд бўлаётганлар ҳолигавой. Мушкнинг бўйи мушкка тегишли бўлгани учун у билан бирга кетади. Толели киши мушкка эга бўлган ва ўзи ҳам унга ўхшаган зотдир. Чунки у худди мушк каби атрофга хушбўй таратади, бора-бора ўзи ҳам мушкка айланади. Инсоннинг эса фақат исмигина қолади. Масалан, бир от улкан тузликда қолиб чириса, у ҳам тузга қўшилиб кетади. Отнинг отлиги унинг тузга айланиб кетишига монелик қилолмайди. Шунинг учун инсон Тангрининг нури ва аксидан бошқа нарса бўлмаган бу дунё завқлари ва гўзалликларидан кечиши ҳамда улардан қониқмаслиги лозим. Чунки бу нур ва гўзаллик мангум эмасдир. Унинг мангалиги Тангрига нисбатда эмас. Бу гўё қуёшнинг уйларда порлаган нурига ўхшайди. Нур қуёшга боғли ва у билан биргадир. Қуёш ботиши билан у ҳам кетади. Нурдан айрилмаслик учун қуёшнинг ботмаслиги керак бўлади. Амал ҳамда илм мавжуддир. Баъзиларнинг амали бор-у илми йўқ. Баъзиларда эса—аксинча. Агар инсонда ҳам амал, ҳам илм бўлса, у ўта муваффақиятли зотдир. Бунга ўхшаган нарса шудир: Бир одам йўл юради, аммо бу—унинг йўлими, йўқми, билмайди, кўр-кўронада ҳаракат этади. Ниҳоят, қаршисидан маъмур бир ер чиқади ёхуд хўрзанинг қичқириғини эшитади. Бошқа бирор эса йўлини ҳам, манзилини ҳам билади. Унинг учун аломуту ишоратга ҳожат йўқ. Иш унинг қўлидан келади. Энди қиёсланг, бу одам қаерда-ю наригиси қаерда? Демак, илм ҳамма нарсадан устундир.

ФАСЛ. Пайғамбар (Саллаллоҳу алайҳи вассаллам) «Кеча узундир, уни уйқу билан қисқартирма, кундуз порлоқдир, уни гуноҳлар билан қорайтирма» (Ҳадис),— деди. Кеча Оллоҳга сир айтиш ва ёлбориш учун узундир. Бунда инсон дўст ва душманлари томонидан безовта қилинмайди ва Оллоҳ билан ёлғиз қолади. Улуғ Тангри инсон амалларини кўз-кўз этишдан сақланиши ва фақат Оллоҳ учун қилишини таъминлаш мақсадида кечани бир пардадек тортган. Аммо зулмат тунда ҳам амалларини фақат кўрсатиш ниятидагина адо этганлар ёлғиз Тангри учун ибодат қилганларидан ажралиб туради. Кўз-кўз учун амал қилган кимса ярамасдир. Бундай иккюзламачи одам ўзига ўзи: «Модомики, мени ҳеч ким (кечаси — тарж.) кўрмас экан, унда нега ибодат қилайин?» — дер. Жавобан: «Сени кўрмоқда, фақат сен сени кўрганини кўра оладиган инсон эмассан» — дейишида. Сени шундай бир зот кўрмоқдаки, ҳар ким Унинг

қудрати қўлидадир ва ожиз қолганларида ҳамма Уни чақиради. Одамлар бирор жойлари оғригандা ё бирор фалокат юз берганда, ўзларини ишончли аҳволда ҳис этмаганларида Унга мурожаат қиласидилар ва илтижоларининг мустажоб бўлишига инонадилар. Бироқ Оллоҳ улар тилакларини бажо келтирганда, улар яна оёққа турганларида, такрор хаёлга бериладилар ва: «Эй Тангрим! Зинданнинг бир бурчагида минг Қулхуваллоҳ ила зерикмасдан Сени чорлагандик ва Сен бизга ёрдам бердинг. Энди биз ташқаридамиз, бироқ зинданда бўлганимиздагидек ҳамон Сенга муҳтоҷмиз. Бизни қоронғу оламининг зинданидан чиқар-да, набийларнинг оламига етказ. Ахир, бизга ўша зиндандан чиққан ва дарддан ҳалос бўлган онимиздаги ихлос нечун келмаётир-да, бунинг ўрнига юз минг турли хаёл ҳосил бўлмоқда? Хаёлларининг фойда бериш-бермаслиги ҳам аниқ эмас. Улар фақат дангасалигу зерикиш ҳиссини уйфотаётир. Буларнинг кулини кўкка совурган ишонч ва ашиқлик қаерда?» деда Улуғ Тангрига ёлборадилар. Жавобан Улуғ Тангри буюрадики: Менинг бундан мақсадим сиздаги ҳайвоний нафсdir. Бу Мен ва сизнинг душманимиздир. Эй мўмишлар! «Менинг душманим ва сизларнинг душманларнингиз бўлган мушрикларни дўст тутмаганлар».¹ Бу душманни ҳар доим мужоҳада (дин учун кураш — тарж.) зинданда ушлаб туринг. Чунки зинданда бало ва дард исканжасида экан, ихлосингиз қувватланади. Тишинг ё бошинг оғригандা, бирор нарсадан қўрққанда, Тангрига нисбатан ичингда ихлос пайдо бўлишини минг марта синаганинг ҳолда, нега яна танангнинг роҳатига боғланиб қолдинг? Ҳар доим уни (танани — тарж.) боқдинг; парвариш қилдинг, нега? Ипнинг учунни қочирманг: нафс хоҳишларини адо этицидан сақлансангиз, абадий муродингизга етасиз ва ушбу зулматхонадан—зиндандан қутуласиз. Шунинг учун ҳам Қуръонда: «Энди ким ҳаёти — дунёлик пайтида Қиёмат куни Маҳшаргоҳда Парвардигорининг (ҳузурида) туриши (ва У зотга ҳисобкитоб бериши) дан қўрққан ва нафсини ҳавоий хоҳишлардан қайтарган бўлса, у ҳолда фақат жаннатгина (унинг учун) жой бўлур»² дейилади.

ФАСЛ. Шайх Иброҳим дедики: Сайфуддин Фарруҳ бир одамни калтакларкан, унинг айбини атрофдагилар-

¹ Қуръон, 60-сурә, 1-оят.

² Қуръон, 79-сурә, 40—41-оятлар.

га ҳам айтарди. Натижада, ҳамма айбдорни урди, ҳеч ким уни қутқаришга ҳаракат қилмади.

Мавлоно буюрдики: Бу оламда кўрган нарсангни ҳаммаси у дунёда ҳам айни шундоқdir. Бу дунёда юрганлар балки у дунёдан намунадир ва улар ўша ёқдан келтирилгандир. Қуронда: «Сизларнинг ризқу рўзингиз бўлмиш ҳар бир нарсанинг асли — манбаи Бизнинг даргоҳимиздадир»,¹ — дея амр этилган.

Дўйондаги нарсалар омбордагиларнинг қисмлариidir. Ахир, омборлардагини дўйонга сифдириб бўлмайди-ку! Инсон ҳам ана шундай дўйонга ўхшайди. Унга ҳам Тангрининг сифатлар хазиналаридан бирор-бир парча (эшитиш, кўриш, гаплашиш, ақл, билим, мардлик ва ҳоказолардан) берилган. Демак, инсонлар Тангрининг сайёр сотувчилариidir ва улар тижорат билан машгул. Кундузи савдо қилиб идишларни бўшатади, кечаси эса бўш идишлар яна тўлдирилади, қувватлантирилади.

У оламда турли-турли кўзлар, назарлар бордир. Улардан инсонга ҳам намуна берилди. Кўрмоқ! Бу — инсоннинг кўришидан иборат эмас. Бироқ у бундан ортиғига бардош этолмайди. Ушбу сифатларнинг ҳаммаси сўнгсиз бўлса-да, улар муайян ўлчовларда тақсим қилинади. Ахир, ўйлаб кўргин, шу вақтгача қанчадан-қанча одамлар келиб-кетди ва улар бир денгизда тўпландилар. Агар ҳар ким ана шу денгизнинг нақадар улканлигини билса, оламнинг ҳам шундан майдонга келганлигини ва яна ўша ерга қайтиш бўлажагини қабул қилмоғи лозим. Чунки «Албатта биз Оллоҳнинг бандаларимиз ва албатта биз у зотга қайтгувчилармиз»,² деб буюрилгай. Яъни бизнинг барча парчаларимиз У ёқдан келгандир, У ёқдан бир-намунадир. Ва яна Унга қайтажакдир. Бу катта-кичик ҳайвонлар учун ҳам шундоқ.

Инсонларга айрим васфлар гизли сақланади, аммо маълум бир ташқи таъсир воситасида ошкор бўлиб қолади. Фикр юритиб қараганингда эса, ўзингда ҳеч қандай сифат тополмайсан. Чунки сифатлар яширин. Бу — денгиздаги сувга ўхшайди, тўлқин бўлмагунча, ташқарига чиқмайди. Тўлқин — ичида (ташқи восита бўлмай) вужудга келган ҳаракат. Денгиз сассиз ва сокин бўлгани учун буни кўриб бўлмайди. Сенинг гавданг денгиз соҳилида, руҳинг эса денгиздир. Ундан не-не балиқлар,

¹ Куръон, 15-сурә, 21-оят.

² Куръон, 2-сурә, 156-оят.

илонлар ва қушларнинг чиқиб кирганини кўрмайсан. Сенинг қизишишмоқ, қизғанмоқ, шаҳват ва яна бошқа сифатларинг бошларини денгииздан чиқарадилар. Мазкур вас-флар Тангрининг латиф ошиқчариридир. Уларнинг гўзаликларини кўриб бўлмайди. Фақат дил либоси военитасида илғаш мумкин, ечинганларида эса латифликлари боис кўзга кўринмайдилар.

ФАСЛ. Инсонда шу қадар улкан ишқ, ҳирс, орзу ва дард бордирки, юз мингларча олам ўзиники бўлса ҳам, кўнгли тинчимайди. Ўёзи машғул бўлган ишда, санъатда, илми нужумда, ҳакимликда... Бироқ буларнинг ҳеч биридан ҳузур тополмайди. Чунки истаган нарсасини қўлга киритолмаган. Ёр дилоромдир, яъни кўнгилни тинчлантирувчи, демакдир. Шундай экан, кўнгил бошқа билан қандай хотиржам бўлсин? Завқ ва орзулар зинапояга ўхшайди. Зиналар ўтириб, дам олишга мослашмаган, аксинча, устига босиб ўтилади, холос. Умрини шу зиналарда беҳуда ўтказмаслик учун ғоғилликдан тез ўйғонган ва аҳволнинг моҳиятини англаб етган зот қандай баҳтли!

Кимдир: «Мўғуллар молимизни тортиб олишяпти, бироқ ора сирада яна қайтиб беришяпти. Қизиқ, бунинг мантифи не?» деб сўради. Мавлоно буюрдики: Мўғул олган ҳамма нарса гўё Оллоҳнинг хазинасига кирмоқдадир. Чунончи, денгииздан бир кўза сув олсанг, энди бу сенинг мулкинг бўлади ва бирор келиб уни талаб қилимайди. Бироқ сен сувни денгиизга такрор тўксанг, энди у ҳар ким учун ҳалол бўлғуси. Чунки сув бундан бўён сенинг молинг эмас. Шу нуқтаи назардан, бизнинг молимиз уларга (мўғулларга — тарж.) ҳаром, уларнинг моли эса бизга ҳалолдир.

«Ислом динида ўйланмаслик йўқдир. Жамланиш раҳматдир» (Ҳадис). Мустафо кўпчилик билан ҳаракат қилиди. Чунки жамланган руҳларнинг буюк асарлари мавжуд. Инсон ёлғиз экан, бундай асар ҳосил бўлмайди. Масжиднинг қурилишидан мақсад — маҳалла халқининг у ерда тўпланиши ва Оллоҳ раҳматини ортиришдир. Ўйларнинг бўлак-бўлак бўлишининг фойдаси эса одамлар айбларини бекитмоқдан иборат. Шаҳар халқини тўпланиши учун жомий бино этилган. Каъба, аввало, зиёрат қилишлари учун, қолаверса, бутун дунё (мусулмонларининг — тарж.) бир ерга жамланишлари учун воҗиб этилди:

Бирнадедики: «Мўғуллар дастлаб бу ерга келганла-

рида қип-яланғоч әдилар. Минадиган ҳайвони-ҳўқиз, қуроллари эса ўтин (тәёқ—тарж.) эди. Энди эса қоринлари тўйди, барча яхши нарсаларга әга чиқдилар. Энг гўзал араб отлари ҳам, энг кучли қуроллар ҳам уларнинг қўлларида». Мавлоно буюрдики: Уларнинг кўнгиллари чўкиб, ўzlари ожиз қолган пайтда Тангри илтижоларини қалул этди ва ёрдам берди. Энди эса шу қадар муҳташам ва бақувват бўлган дамларида халқнинг фақирлигию заифлиги воситаси билан Улуг Оллоҳ уларни даф қиласди. Шу тарзда, улар Тангрининг кўмаги билан дунёни забт этганликларини, ўз куч-қувватлари билан эса ҳеч қаерга боролмасликларини англамоқлари учун халқнинг қудрати ила Оллоҳ уларни йўқ қиласди. Йилгари улар узоқ бир чўлда фақир, яланғоч ва бечора бир аҳволда яшардилар. Фақат баъзиларигина тижорий мақсадлар билан Хоразмга келиб, ўzlари учун кийимкечак олиб кетарди. Хоразмшоҳ бу тижоратни ман қилиб, тужжорларни ўлдиришга ҳукм этди. Ўз савдогарларини ҳам улар тупроғига боришларини истамади. Омон қолган мӯғул тужжорлари (Румий уларни бу ўринда «татарлар» деб атайди — тарж.) эса ватанларига қайтиб, подшоҳларига воқеани айтиб берадилар. Ҳукмдорлари ўн кунга изн олиб, бир ғорнинг ичига кириб кетади ва чин дилдан ибодат этади, Оллоҳга ёлборади. Ниҳоят, Улуғ Тангридан: «Сенинг тилагингни, илтижоларингни қабул этдим. Ташқари чиқ. Қаерга борсанг ҳам, музaffer бўл!» деган бир сас келади. Шунинг учун ҳам улар (мӯғуллар — тарж.) Тангрининг буйруғи ила йўлга тушганлари боис қаршиларига чиққан ҳар қандай кучни босиб-янчдилар, ер юзини қопладилар.

Кимдир: «Татарлар (мӯғуллар — тарж.) ҳам қиёматга ишонишади ва албатта, ҳисоб-китоб куни бўлажак! дейишияпти», — деди. Мавлоно буюрдики: Ёлғон айтишади, ўzlарини мусулмонлар билан бир қилиб кўрсатмоқчилар улар. Яъни биз ҳам биламиш ва ишонамиш, демоқчи бўлишади. Туядан қаердан келяпсан — деб сўрашса, у: «Ҳаммомдан» деб жавоб берибди. Шунда: «Тўпигингдан маълум» дейишибди. Худди шундай, агар улар ҳам қиёмат кунига инонишса, буни далили қани? Ахир, бу гуноҳлар, зулмлар, ёмонликлар усти-устига ёққан қордек қатлангандир. Қуёшнинг қорларни эритганидек, гуноҳ қилишдан воз кечиб, Ҳаққа қайтиш (Инобат) ва пушаймон қуёши ўша қат-қат музликларни эритади. Шунда Тангридан қўрқилади ва дунёning ҳақиқий аҳ-

воли аёнашади, исён тарк этилади. Агар киши: «Мен қуёшни кўрдим, саратон иссиғи билан устимга нур сочди» деса-ю, ўзи қор ва муз ҳолида бўлса, унинг гапларига ишониш мумкинми? Саратонда қор ва музнинг эримаслиги—бўлмағур гап. Улуғ Оллоҳ ҳар нақадар яхши ва ёмон амалларнинг жавоби қиёматда берилади, деб ваъда қилсада, биз намуналарни бу дунёда ҳам ҳар лаҳзада кўрмоқдамиз. Масалан, бир одамнинг кўнгли фараҳласа (қувонса — тарж.), демак, у кимнидир севинтирган ва ундаги қувонч ана шу ишнинг мукофотидир. Худди шундай, инсоннинг хафагарчилиги—унинг бошқа бирорнинг кўнглининг оғриғтанига муносаб жавоб. Булар у дунёнинг армуғонлари, жазо кунининг ўрнаклари. Мақсад — оз нарсалар орқали (одамларга) кўпни тушуниши. Бу—омбор тўла буғдой ҳақида тасаввур бериш ниятида бир ҳовуч буғдойни кўрсатишдек гап.

Шунчалик улуғ бўлишига қарамай, бир кечаси Мустафонинг ҳам қўли оғриб қолди. Унга: «Бу Аббоснинг қўли оғришидан майдонга келмоқда» деган ваҳий келди. Чунки Мустафо Аббосни асир олиб, қолган тутқунлар билан бирга боғлаганди. Тангрининг амри билан шундай бўлгани ҳолда, барибир Мухаммад жазосини тортди. Худди шундай, сенда ҳам майдонга келган ноҳушлигу касалликларни барчаси қачонлардир қилган ёмонликларинг ва гуноҳларинг мевасидир. Жуда кўп ёмон ишлар қилдинг, бироқ билимсизларинг туфайли уларнинг ножоиз эканини билмайсан ёки бир динсиз ўртоғингнинг таъсирида қолгансан. Ҳатто сен буларнинг гуноҳлигини тушумайсан. Энди буларнинг жавобига боқ: қанча қувончинг бору, қанча ғам-ғуссанг бор. Ғам-ғусса мутлақо бир гуноҳнинг муқобили, қувонч эса, албатта, ибодатнинг мукофотидир. Шунинг учун ҳам Мустафо бармоғидаги узукни айлантиаркан: «Сени беҳудага вақт ўтқазсин ва ўйнасин, деб яратмадик!» деда койинганди. «Ёки сизларнинг гумонингизча, Биз сизларни беҳуда (яъни дунёда сизлардан бирон вазифа бермайдиган, охиратда ҳисоб-китоб қилмайдиган ҳолда) яратдикми?»¹ — деда буюрилганидек, сен ҳам куч-қувватингни Тангрига ибодат этишу савоб амал қилишга бағишиладингми ёхуд гуноҳга сарфладингми? — қиёсла. Тангри Мусони халқ билан машғул айлади. Бироқ Тангри ҳикмат билан унинг фақат бир томонинигина халққа

¹ Куръон, Сура: 23, оят: 116.

боғлади. Ҳизрни эса бутунлай ўзи билан банд этди. Мустафога эса аввал ўзи билан бўлишга, кейин: «Халқни даъват қил, тузат ва уларга ўғит бер! — дед амр этди. Мустафо: «Эй Тангрим! Мен нима гуноҳ қилдимки, ҳузурингдан қуваяпсан. Халқни истамайман» — дед йиғлаб сиқтади. Улуғ Оллоҳ: «Эй Мұхаммад! Сен ҳеч ҳафа бўлма, сени халқ билан банд қилиб қўймайман. Улар билан машғул бўлган чоғингда ҳам мен билан бўлурсан. Халқ билан бўлганинг вақтда бошингдаги сочининг бир толасини ҳам камайтирмайман. Нима қилсанг-да, барibir, вуслат (висол, Оллоҳ билан биргалик — тарж.) ичра бўлурсан» дед буюрди.

Биттаси: «Азалий ҳукмлар ва Тангрининг тақдир айлаганлари ҳеч ўзгарадими?» дед сўради. Мавлоно буюрдики: Тангрининг азалда: «Ёмонликка қарши ёмонлик, яхшиликка жавоб—яхшилик бўлиши керак» деган ҳукми асло ўзгармайди. Чунки Улуғ Оллоҳ Ҳокимdir ва «Сен ёмонлик қил, яхшилик топасан» демайди. Ахир буғдои экиб арпа, арпа экиб буғдои ўриб бўладими? Асло! Барча авлиё-ю анбиёлар ҳам '«Яхшиликнинг жавоби яхшилик, ёмонликники ёмонликдир» деганлар. «Бас, ким (ҳаёти-дунёдалик пайтида) зарра мисқоличалик яхшилик қилса, (қиёмат кунида) ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қилса уни ҳам кўрур!».¹

Азалий ҳукм тўғрисида билмоқчи бўлган нарсангни ўргатдик, атрофлича тушунтирдик. Бу асло ўзгармайди. Тўғри, баъзан қилган яхшилигинг ёки ёмонлигинг миқдорида муқобилини ололмайсан. Бироқ яхшилик ва ёмонликнинг жавоби мутлақо бўлажакдир, яъни ҳукм мутлақо ўзгармасдир. Бир маҳмадона кимса: «Биз Тангри саодатидан маҳрум бўлган гумроҳнинг охират саодатига мусассар бўлган саид (қутли — тарж.), саиднинг эса гумроҳ бўлганини кўряпмиз» — деди. Мавлоно буюрдики: «Бўлиши мумкин. Чунки гумроҳ яхшилик қилгани учун саид, саид эса ёмонликка яқин юргани учун гумроҳ бўлгандир. Масалан, Иблис: «Мени оловдан, уни (одами) эса тупроқдан яратдинг» — деб, Одамнинг яратилишига эътиroz қилгани учун Тангрининг абадий лаънатига учради ва малакларга раҳбарликдан, бизнинг ҳузуримиздан қувилди. Шунинг учун биз ҳам: «Яхшиликнинг жавоби яхшилик, ёмонликнинг жазоси ёмонлик» деймиз.

Биттаси: «Агар одам рўза тутаман, деб аҳд қилса-ю,

¹ Қуръон, 99-сура, 7-8-оятлар.

тутмаса, бунинг каффорати (диний бир гуноҳни юзиг учун Оллоҳ ризоси йўлида нимадир бермоқ — тарж.) борми? — дея сўради. Мавлоно буюрдики Шофий мазҳаби олимларининг фикрича, каффорат бор. Чунки ўша одам аҳд қилган ва бу аҳд қасам даражасидадир. Қасам адо этилмаса, каффорат вожиб бўлғуси. Аммо Абу ханифа учун аҳд қасам маъносига эмас. Шунга кўра каффоратга эҳтиёж йўқ. Аҳд икки турлидир: Биринчиси — мутлоқ, иккинчиси шартга боғли. Мутлоқ: «Бир кун рўза тутишим керак!» сўзидир. Шартлиси:» Фалон келса, бир кун рўза тутишим керак!» қайдидир. Бир одам эшагини йўқотиб қўйди. Уни топиш ниятида уч кун рўза тутди ва уч кундан кейин эшагини ўлик ҳолда топди. Жуда қаттиқ хафа бўлди ва шу ҳолида кўкка қараб: «Агар шу уч кунлик рўзамнинг эвазига рамазонда олти кун емасам одам эмасман. Менинг эшагимни олиб йўқотадиган сенми?» — деди.

Биттаси: «Аттаҳиёт, Саловат ва Тайиботнинг маъноси нимадир?» деб сўради. Мавлоно буюрдики: Ҳаққа топинмоқ ва бандалик қилмоқ биздан ҳосил бўлмайди ва биз буларсиз ҳечмиз. Демак, Тайибот, Саловат ва Аттаҳиёт биздан бўлмай, Оллоҳдандир, Оллоҳга жосдир. Масалан, баҳор фаслида одамлар зироат билан машғул бўладилар, қирларга чиқадилар, ҳар турли ишни бошлайдилар. Буларнинг барчаси баҳорнинг эҳсонидир, йўқса, одамлар уйларидан чиқмаеди. Демак, бу экин-тиклилар, саёҳатлар... ҳамма-ҳаммаси баҳорнинг ишидир. Кўклам—одамларнинг валинеъмати. Шунга қарамай, уларнинг кўзлари яна сабабда. Ҳамма нарсани сабабга боғлайдилар. Фақат авлиёларгагина сабаблар яратувчинини билиш ва сабабларнинг ўзлари ҳақиқатни тўсиб турган парда эканлигини англаш насиб бўлган. Чунончи, одам парда орқасидан туриб гапирса, бошқалар гапнинг эгаси парда дея ўйлади. Унинг бор-йўғи бир рўмол эканини билмайди. Қачонки, одам парда орқасидан чиққанда, парданинг бир тўсиқ бўлганини тушунади. Тангрининг валийлари эса сабаблар ортида зоҳир бўлган ва қилинган ишлардан бохабардирлар. Масалан, тоғдан тия чиққан, Мусонинг асоси аждаҳога айланган, метиндек тошдан ўн иккита чашма сизиб чиққан, Мустафо бир ишорат билан ойни иккига бўлган, Одам ота-онасиз дунёга келган, Иброҳим учун эса олов бўстонга дўнган ва ҳоказо. Авлиёлар буларни кўрганда, сабабларнинг ўртадаги баҳона эканлигини, аслида

эса ишни ўзга зот бажарганини биладилар. Сабаблар авомнинг машғул бўлишлари учундир, улар бажарувчи-ни кўришга монелик қилган пардадан бошқа нарса эмас. Ушбу ҳақиқат валийларга кундек равшан. Улут Оллоҳ Закариёга' «Сенга фарзанд ато этаман» деди. Бу бўлса: «Мен ҳам, аёлим ҳам жуда кексайиб қолганимиз. Айниқса аёлим, у бола кўролмайди. Эй Тангirim, бундай аёлдан қандай қилиб бола туғилади?» — дея йиғлади. Унга: «Эй Закариё, бундай дема, калаванинг учини йў-қотдинг. Мен сенга сабаблардан ҳоли бўлган ишларни юз минг мартда кўрсатганим ҳолда, сен барчасини унутибсан, уларнинг баҳона эканлигини ҳам билмайсанми? Шу онда мен кўзинг ўнгига сендан (аёл ва ҳомила бўлмасдан) юз мингта бола дунёга келтира оламан. Бунга кучим етади. Ҳатто, бир ишоратим билан етук олим одамлар майдонга келади. Ахир, сени (ҳам) руҳлар оламида ота-онасиз яратмадимми? Сендан олдин сен ҳақингдаги лутф ва иноятларим йўқмиди? Буларни нега унутяпсан?» — дея амр этди. Анбиё ва авлиёнинг, яхши ва ёмон барча хилқатларининг аҳволлари даражаю жавҳарларига кўра шундайдир. Чунончи, коғирлар юртидан мусулмон вилоятларига турли ёшдаги қулларни келтиришиб сотадилар. Ёш қуллар мусулмонлар орасида ўсаркан, ўз мамлакатига тегишли урф-одатларни унута бориб, кексайганде эса бутунлай эсидан чиқарди. Эс-ҳушини таниган пайтда келтирилган қулнинг хотирасида анча-мунча нарса қолади. Баъзилар эса ҳеч нарсани эсдан чиқармайдилар. Ҳудди шундай руҳлар ҳам у оламда Тангрининг ҳузурида шундоқ эдилар. (Масалан), Оллоҳ: «Мен Парвардигорингиз эмасманми?» деб ўзларига қарши гувоҳ қилганида, улар: «Ҳақиқатан Сен Парвардигоримизсан, бизлар бунга шоҳидмиз»¹ деб жавоб бернишган. Уларнинг (руҳларнинг — тарж.) емиш ва кийим-кечаклари Тангрининг ҳарфсиз ва сассиз бўлган каломидир. Руҳларнинг ҳам баъзилари бола экан (бу дунёга — тарж.) келтирилганликлари учун мазкур каломни эшитганде аҳволни тушуниб етмайдилар, ўзларини бу каломга ёт ҳисоблайдилар. Бундайлар тамоман куфр ва разолатга ғарқ бўлгандир, руҳлари пардалангандир. Бошқалари эса (у оламни) озроқ хотирдайдилар, у оламнинг ҳавоси, таъсири буларда ора-сира ўзини намоён қилади. Булар мўминлардир. Яна шундайлар

¹ Куръон, 7-сурә, 72-оят.

ҳам борки, улар ўша каломни эшитишилари билан аҳволни айнан хотирлайдилар, пардалар кўтарилиди, ҳамма нарса ўз жойига тушади. Булар пайғамбарлар ва валийлардир.

Мен Ёроига (дўстларга, аҳбобга — тарж.): «Ичингизда маъно келинлари юз кўрсатиб, сирлар ошкор бўлганда, эҳтиёт бўлинг, бегоналардан яшириng, бизнинг сўзимизни ҳаммага ҳам айтманг» — деб васият қиласман. «Чунки ҳикматни барчага ҳам берманг, агар берсангиз, ҳикматга нисбатан зулм қилган бўласиз. Уни аҳли ҳикматдан эса гизламанг, ёмонлик этган бўласиз» (Ҳадис). Ахир «Мени ҳеч кимга кўрсатма, мен сеникиман» деб уйингга беркиниб олган гўзални бозорга олиб чиқиб: «Келинглар, мана. бу ҳурилиқога қаранглар» деб ҳаммага кўз-кўз қилишинг тўғрими? Бу ишинг билан сен гўзалдан айриласан, у сендан нафратланади ва бошқаларга кетади. Жаҳаннамдагилар жаннатликларга: «Жани сизнинг мардлигинги, Улуғ Тангри сизга берган емишлардан, бошқалардан садақа қилинг. Биз қулларнинг кўнглини олиш учун бир нарсалар беринг». «Туроқнинг жўмардлар косаси ортиғидан насибаси бордир» (Мисра). «Биз олов ичра ёнмоқдамиз, эримоқдамиз. Сиз мевалардан, жаннатнинг ширин сувидан озгина берсангиз нима бўлади?» — дедилар. Жаннатликлар: «Тангри буни сизга ҳаром қилган. Мазкур неъматларнинг уруғи нариги дунёда эди. Бу тўғрилик, иймон ва яҳшиликнинг уруғи эди. Сиз меҳнат қилишдан қочиб, уни экмадингиз. Шундай экан, бу ерда нимани ўрасиз? Биз сизга (неъматлардан) берганимиз билан, Тангри буни сизга ҳаром қилгани учун томонингиздан ўтмайди, бўғзингизда қолиб, сизни азоблайди», — деб жавоб бердилар.

Мустафонинг ҳузурига иккюзламачи ва бегоналардан бир гуруҳи келаётганди. Диннинг асрорини тушунтираётган пайғамбар ишора билан асҳобга: «Идишларингизнинг оғзини беркитинг» (Ҳадис) деди. Мавлоно буюрдики: «Бу бегоналардан ҳикматни гизланг, уларнинг олдида тилингизни тийинг, оғзингизни очманг. Чунки улар сичқондир, ҳикматга муносиб эмасдирлар, демакдир».

ФАСЛ. Буюрдики: Севилган киши гўзалдир. Аксинча бўлмайди. Яъни ҳамма гўзаллар-да севилвермайди ва севилиши шарт ҳам эмас. Гўзаллик севимлиликнинг бир жузъидир. Севимли бўлмоқ аслдир. Бу бўлгандан кейин гўзаллик ҳам мавжуддир. Ҳар бир нарсанинг жузъи

(қисми — тарж.) кулли (бутуни — тарж.) дан айри бўйлолмайди, улар биргадир, яъни қисм бутун биландир. Мажнуннинг замонида ҳам гўзаллар бор эди ва улар Лайлидан ҳуснлироқ эди. Бироқ Мажнун уларни севмади. Унга: «Лайлидан гўзалроқларини сенга кўрсатайлик, берайлик» дедилар. Мажнун эса: «Мен Лайлининг суратини севганим йўқ ва у кўринишидангина иборат эмас. Лайли менинг қўлимда бир қадаҳ кабидир. Мен бу қадаҳдан шароб ичяпман, чунки мен шаробга ошикман. Сизнинг кўзингиз фақат қадаҳда, ичидағидан хабарингиз йўқ, ғофилсиз» — деди. Менинг қўлимга олтин безакли, бир қадаҳ тутқазсалару, ичидағи нарса шаробдан бошқа нарса бўлса, бунинг нима фойдаси бор? Мен учун шароб тўла эски ва синиқ бир идиш олтин безакли бу ва бунинг каби юзта қадаҳдан яхшироқдир. Қадаҳдаги шаробнинг мазасини билиш учун ишқ ва шавқ керак бўлади. Чунончи, ўн кундан бери ҳеч нарса смаган оч билан кунда беш маҳал овқатланиб юрган тўқнинг нонга қарашлари бир хил эмас. Чунки тўқ ноннинг суратинигина кўрса, оч унинг сийратини (моҳиятини) кўради. Нон қадаҳ бўлса, мазаси қадаҳдаги шароб кабидир. Бироқ шароб фақат интаҳаси ва шавқи бўлган кўзғагина кўринади. Сен ҳам ўзингда иштаҳа ва шавқ ҳосил этки, фақат суратни эмас, балки сийратни ҳам кўргайсан. Бундай одамларнинг сурати қадаҳларга ўхшайди, илм ва билимлари эса ана шу қадаҳларга солинган нақшлар кабидир. Қадаҳ синиши билан нақшлардан асар ҳам қолмайди. Демак, қиёмат қадаҳ сингари бўлган вужудлардаги шаробдадир ва бу шаробни ичган киши унинг ўлмас яхши нарса эканлигини билади.

Савол берган зот иккита жиҳатни яхшилаб тушунмоги керак. Биринчиси: Мен сўраган нарсамдан янгишдим. Менинг билганимдан бошқа нарса бордир. Иккинчиси: Бундан устун бўлган ва билинишга муносиб бир сўз ва бир ҳикмат мавжуд, бироқ мен уларни билмасдим. Энди ўргандим, демоғи лозим. «Жўяли савол билимнинг ярмидир» дейишади, ахир. Ҳар ким бир зотга юзини ўғиргандир ва ҳар кимнинг истаги Ҳақдир. Шу умид билан умрларини ўтказурлар. Бироқ бу орада кимга дуч келинганини ва шоҳнинг таёфи кимнинг юзида ўз изини қолдирганини билиш учун бир ҳакам лозимдирки, у мувоҳид (Оллоҳнинг бирлигига иймон келтирган — тарж.) бўлсин. Бундай одам сувда бўғилган ва сув ундан ғолиб чиққандир. Сузувчи ва сувда бўғилган киши-

ларнинг ҳар иккаласи ҳам сувдадир. Фақат бўғилганни сув олиб кетади, сувуви эса ўз кучи билан ҳаракатла-нади. Демак, сувга фарқ бўлаётган одамнинг ҳар бир қилган иши ва айтган сўзи ўзидан бўлмай, сувдандир. У (одам) ўртада бир баҳонадир. Масалан, девордан бир овоз келса, буни девор сўйламаганини биласан. Чунки деворнинг ортида қимдир бор ва уларнинг гаплари де-ворникидай туюлади. Авлиёлар ҳам шундай. «Улар ўл-масдан аввал ўлгандир», девор-ва эшик ҳукмини олган-дир. Ўзларида эса борлиқларидан қилча ҳам нарса қол-маган. Улар Тангрининг қудратли қўлида бир бошпана кабидирлар. Бошпананинг ҳаракати ўзлигидан эмас. «Анал Ҳақ» (Мен худоман) сўзининг маъноси ҳам шун-дай. Бошпана: «Мен орада йўқман, ҳаракат Оллоҳнинг қўли билан ҳосил бўлмоқда» — дейди Бошпанани Ҳақ билинг, Тангрига қарши чиқманг. Чунки бундай бошпа-нани яраламоқчи бўлганлар аслида Тангрига исён этган бўлади. Одам (аллайҳиссалом) замонидан шу вақтгача исёнкорларнинг бошларига қандай балолар келганини эшитгандарисиз. Фиръави, Шаддод, Намруд ва Од қавми, Лут ва Самуд ва ҳоказолар қандай мусибат-ларга мубтало бўлдилар? Бошпаналар итоатгўйни исён-кордан, душманни авлиёдан фарқ қилмоқ учун ҳамиша қонидир. Уларнинг баъзиси набий ва баъзиси валий бў-либ кўринадилар. Шунинг учун ҳам ҳар бир авлиё ҳалқ-нинг ҳужжатлари (далили) дир. Ҳалқнинг ўрни ва дара-жаси унга бўлган муносабати нисбатида бўлади. Душ-манлик қилса ҳам, дўстлик қилса ҳам Тангри қилган ҳи-собланади. «Уни кўрган, мени кўрган, унга қаёд қилган, менга қаёд қилгандир» — дея буюрилгани каби. Тангри-нинг Хос қуллари Оллоҳ қатининг маҳрамидирлар. Танг-ри бу ходимларнинг шаҳват ва ёмонлик томирларини ке-сиб тозалаган. Шундай қилиб, улар дунёнинг маҳмуди (ўғли) ва афандиси, сирларнинг маҳрами бўладилар. Куръо́да: «Уни фақат таҳоратли — пок кишиларгина уш-ларлар»¹ дея амр этилган.

Мавлоно: Агар у орқасини улуғларнинг қабрига ўғир-ган бўлса, буни уларни инкор этгани ёки билмагани учун қилмаган. Бундан ғараз—юзни руҳга томон ўғирмоқдир. Бизнинг оғзимиздан чиққан бу сўз уларнинг жонидир. Ахир жасадга орқа ўгириб, руҳга юз тутса, бунинг ни-маси ёмон? Менинг шундай одатим бор-бировнинг мен-

¹ Куръон, 56-сурә, 76-оят.

дан хафа бўлишини истамайман. Самоъ этаркан (най жўрлигига айланиб турмоқ — тарж.), баъзилар менга тўқнашиб кетишади. Шунда ёрондан кимлардир уларга монелик қилмоқчи бўлишади, бироқ бу менга ёқмайди. Уларга қайта-қайта «Мени деб бошқаларга ёмон гап айтманг!» дедим. Ахир мен ҳузуримга келган ёроннинг зерикмаслиги ва инжимаслиги учун қўлимдан келган барча чораларни кўраман, ҳатто шеър ўқийман. Йўқса, мен қаерда-ю шеър ўқиш қаерда! Тўғриси, шеър ўқинишдан роса тўйдим, зерикдим. Назаримда бундан ёмонроқ нарса йўқ оламда. Масалан, мезбон меҳмоннинг истагига кўра ишкамба (ҳайвонларнинг ошқозон қисми — тарж.) шўрва тайёрлаш учун қўлларини ошқозоннинг ифлосликларига ботиради. Менинг ҳам аҳволим шундай. Яна бир мисол: Тужжор шаҳар аҳлининг эҳтиёжига қараб, энг паст, энг сифатсиз молни ҳам сотишга мажбур.

Фозиллар, ақлли, узоқни кўра оладиган, теран тушиучали зотлар, муҳакқиқлар (ҳақиқат толиблари — тарж.) ташриф буюрганида уларга ҳақиқатан нодир ва нозик масалалардан, нафсдан сўз очмоқ учун кўп илм ўргандим, заҳмат чекдим. Улуғ Тангрининг ўзи ҳам шуни истаган эди. У барча билимлар ва ранжни бир ерга тўплади. Ва мени мазкур ишлар билан машғул бўлишга йўллади. Аммо нима қиласайинки, бизнинг юртимизда ва бизнинг миллатимизда одамни шоирликдан баттарроқ уялятирадиган иш йўқ. Агар биз ўша мамлакатда қолган бўлсайдик, у ердагиларнинг феъл-атворларига, фитратларига мувофиқ равишда яшаган, дарс берган, китоб ёзган, ваъз ўқиган ва зуҳди тақво ҳамда зоҳирий нарсалар билан банд бўлиш баробарида, уларнинг истакларини бажо келтирган бўлардик. Амир Парвона менга: «Асл бўлган нарса амалдир» деди. Мен унга айтдимки: Қаерда ўша амал аҳли, қани амал талабгори? Келсин, мен унга амални кўрсатай. Мана сен ҳам ҳозир сўз (айтишимни) хоҳлаяпсан. Агар айтмасам, хафа бўласан. Қанийди, амал истасанг-у биз уни сенга кўрсатсан. Бу дунёда биз амал талабгори бўлган бир мардни хоҳлаймиз. Аммо амал муштарисини тополмадик, бироқ сўз муштариси мавжуд бўлганидан биз ҳам сўз билан машғулмиз. Сен амалдан нима тушунасан? (Ҳеч нарса). Чунки амал қилувчи эмассан. Амал амал орқали, илм илм билан, маъно маъно воситасида, шакл эса шакл ёрдамида англашилади. Сен бу йўлда йўловчи эмассан. Шунинг учун ҳам унда амал билан нимани кўра ола-

сан? Бу амал нимадан иборат, намоз ва рўзаданми? Булар амалнинг сурати (шакли) дир. Амал—ичкаридаги маъно: Одамдан Мустафо замонигача намоз ва рўза ҳозирги инаклда эмасди. Аммо амал мавжуд эди. Демак, бу сурат (шакл) амал бўладими? Амал инсондаги маънодир. Масалан, сен «Дори таъсир (амал) қилди» дейсан, аммо бу ерда амалнинг шакли (сурати) йўқ. Бу бор-йўғи ўша гапдаги маънодир. «Мана бу одам фалон шаҳарнинг энг кўп амал қилувчиси» деганда, унинг сурати эмас, балки ишлари кўзда тутилади. Демак, амал халқнинг ундан англаган нарсаси эмас. Халқ зоҳирлан кўринган нарсани амал, деб тушунади. Ичи бошқа-юташи бошқа бўлган одам амалнинг кўринишини бажо келтирса (диннинг фарзларини зоҳирланадо этса — тарж.), бунинг унга фойдаси бўладими? (Бўлмайди!). Чунки унда боғлилик, тўғрилик ва ишончнинг маъноси йўқдир. Ҳар бир нарсанинг асли—сўз. Сенинг сўздан ҳарининг йўқ ва уни менсимайсан. Сўз амал дарахтинг мевасидир. Чунки у амалдан туғилади. Улуғ Тангри оламни сўз билан яратди ва «Бўл дейиши билан уҳам бўла қолди» (Қуръондан).

Иймон қалбдадир. Бироқ уни сўз билан ифода қиласанг, фойдаси бўлмайди. Намоз ҳам феълдир (амалдир). Агар Қуръон ўқимасанг ўқиган намозинг саҳиҳ (тўғри — тарж.) бўлмайди. Сен ҳозир «Сўзнинг аҳамияти йўқ» дейишинг билан ўз-ўзингни ишкор этаяпсан. Чўнки сен шу фикрни ҳам сўз билан ифода қилмоқдасан.

Бири: «Биз хайр қилганмиз, эзгу ва тўғри ишларни амалга оширганимиз эвазига Тангридан бир эҳсон кутсак, бунинг бизга зарари бўладими, йўқми?» деб сўради. Мавлоно буюрдики: Валлоҳи, умидли ва иймонли бўлиш зарур. Қўрқув ва умид ҳам шудир. Биттаси менга: «Умид гўзал ва хушdir, аммо қўрқув нима?» — дея савол берди. Жавобан шундай дедим: Менга қўрқувсиз бир умид ёхуд умидсиз бир қўрқув кўрсатгани-чи? Улар бир-биридан айри эмас. Шундай экан, нега бу саволни бераяпсан? Чунончи, буғдой эккан одам унинг битишига ҳам умид боғлайди. Шу билан бирга, «Оллоҳ сақласин, бир оғат бўлиб, зарар келтирмасин!» дея яна қўрқади. Демак, қўрқувсиз умид йўқ, умидсиз қўрқув эса тасаввурга сифмайди. Инсон ўмидли бўлса-ю ҳеч қандай эҳсон кутмаса, у албатта янада ҳаракатчан ва жиддий тарзда муносабатга киришади. Умид ва кутмоқ инсоннинг қанотидир. Қаҳотлар қанчалик бақувват ва соғ-

лом бўлса, у шунчалик юкеакка уча олади. Умидсиз қолса-чи, тамбаллашади, ўзи хайр қилолмагани етмаганинек, бандалик вазифаларини ҳам адо этолмайди. Масалан, хаста тотли емишларни тарк этиб, аччиқ дориларни ича бошлайди. Агар унинг соғайиш умиди бўлмасайди, бунга қандай таҳаммул (сабр — тарж.) этарди?

«Инсон гапирувчи ҳайвондир». Унинг хусусияти ҳайвонликдан ва гапиришдан иборат. Ҳайвонлик унда доимийдир, айрилмасдир. Сўз ҳам шундоқ. Инсон кўринишдан ҳеч нарса демаса ҳам, ичида ҳамиша гапиради. Бу ҳол гўё лой қоришган сув тошқинига ўхшайди. Тошқининг тоза суви инсоннинг сўзи (нутқи), балчиғи эса ҳайвонлигидир. Бироқ балчиқ унда ўткинчи бўлиб, вақт келиб улардан асар ҳам қолмайди. Яхши ёки ёмон бўлишига қарамай, сўзлар, ҳикоялар ва билимлар қолади. Кўнгил аҳли бир бутундир. Сен уни кўришинг билан ҳаммасини кўрган бўласан. Чунки «Овнинг бори ёбон эшагининг ичидадир» дейишади. Дунёдаги жамики хилқатлар унинг жузъалари (парчалари) ва куллидир (бутундир).

Байт: (Барча яхши ва ёмон нарсалар дарвешнинг жузъалари) Агар бундай бўлмаса, у дарвеш эмасдир).

Куллни (шубҳасиз равишида) кўрганинг учун бутун оламни ва кейинроқ, ҳар кимни кўрасан. Уларнинг сўзи шу куллнинг ичида ва бу сўзларни эшитганинг сабабли энди эшитадиган ҳар бир сўзиниг такрордан иборат.

Байт: (Ким уни бир ерда кўрган бўлса, гўё ҳар инсонни ва ҳар ерни кўрган бўлади).

Шеър: (Эй, Тангirim китобининг нусхаси бўлған сен ва эй Шоҳлик Жамолининг ойнаси бўлган сен! Оламда сендан холи бўлган нарса йўқдир. Ҳар истагингни ўзингдан иста (изла), чунки ҳамма нарса сенсан).

ФАСЛ. Ноиб: «Авваллари кофирлар бутга топинишарди. Ҳозир биз ҳам шундай қиляпмиз. Мўғуллар ҳузурида эгилиб, уларга ҳурмат кўрсатяпмиз, шу билан бирга, ўзимизни мусулмон ҳисоблайпмиз. Ичимизда ҳам ҳирс, ҳавас, қизғониш сингари кўплаб бутларимиз бор. Биз уларга итоат қилмоқдамиз. Демак, ҳам ичдан, ҳам ташқаридан кофирлар қилган ишни биз ҳам қилаяпмиз. Яъни ҳам топиняпмиз, ҳам ўзимизни мусулмон деб биляпмиз»,— деди. Мавлоно буюрдики: Бу ерда бошқа нарса бор. Мадомники, буни ёмон нарса деб билар эканси, демак, сизнинг қалб кўзингиз беразир ва жуда улуғ

бошқа нарсани кўрган бўлиши керак. Шунинг учун ҳам, улар кўзингизга хунук ва нуқсонли кўринмоқда. Чучук сув ичиб юрган одамгина шўр сувнинг тузли эканлиги ни пайқайди. Яъни ҳар қандай ашёнинг сифати зидди орқали маълум бўлади. Улуғ Тангри сизнинг қалбингизни иймон нури билан безагани учун ҳам қалбингизта бу нарсалар чиркин туюлмоқда. Агар қалбингиз шундай бўлмаганда, нарсаларга бундай қарамасдингиз. Бошқалар эса сиздаги дардан маҳрум бўлганлари учун ҳам ўз муҳитларидан мамнундирлар ва «Асосий нарса будир» дейдилар. Улуғ Тангри сизга истаганингизни беради, нимага эришиш йўлида ҳиммат кўрсатсангиз, ўшанга сизни мұяссар айлайди. Чунки «Қуш қанотлари билан юксалади, мўмин ҳиммати билан».

Яратиқлар уч қисмга бўлинади. Биринчиси: малаклар. Булар нуқул ақлдир. Ибодат, қуллик ва зикр фитратларида (табиятларида — тарж.) бор. Малаклар шулар асосига яшайдилар. Гўё балиқдек. Балиқнинг тириклиги сувдан, ётоғи-сув. Малаклар шаҳватдан йироқдир. Шаҳват билан машғул бўлмаслик, нафс йистакларини адo этмаслик, буларнинг барчасидан покиза бўлмоқлик — буюк бир давлат! Шундай экан, малаклар учун ўз табиятлари билан ҳеч қандай мужоҳада (кураш — тарж.) бўлиши мумкин эмас. Улар ибодатларини ибодат ҳисобламайдилар, чунки бу улар яратилишининг заруридир ва ибодатсиз яшай олмаслар.

Иккинчиси: ҳайвонлар синфи. Булар нуқул шаҳватдан иборат. Уларни ёмонликдан қайтаргувчи ақллари ҳам йўқ.

Учинчиси: ақл ва шаҳватдан ташкил топган заволли инсондир. Устига-устак, инсон учун таклиф бор (яъни танлаш имкони — тарж.), ҳайвон ва малаклар учун бу — истисно эди. Демак, инсоннинг ярими шаҳват, ярими ҳайвон, ярими илон, ярими балиқ. Балиқ қисми уни сувга тортса, илон бўллаги тупроққа судрайди. Ана шу тарзда домий жанг барҳаёт. «Ақли шаҳватидан устун желган киши малаклардан афзал. шаҳвати ақлиданғолиб чиққан кимса эса ҳайвондан тубандир» (Ҳадис.)

Байт: (Малак билими билан, ҳайвон билимсизлиги билан қутиласди. Бани одам (эса) шу иккаласи ўртасида аросатда қолди).

Баъзи инсонлар ақлга шу қадар эргашдиларки, натижада бутунлай малаклашдилар, нур бўлдилар. Булар анбиё ва авлиёлардир. Улар умид ва қўрқувдан қутил-

таплар. «Огоҳ бўлингизким, албатта, Оллоҳнинг дўстларига (охиратда) бирон хавф-хатар йўқдир ва улар замгин бўлмайдилар».¹ Шаҳвати ақлларидан устун келган кимсалар тамоман ҳайвонлашдилар, баъзилари эса иккى ўт орасида қолиб қийналмоқдалар. Валийлар мўминларни ўз даражаларига етказмоқ учун уларнинг ўзларига келишларини кутардилар. Шайтонлар ҳам ўз навбатида, мўминларни ўз томонига ва жаҳаннам тубига тотқилайди.

Байт: (Уни биз ҳам истаймиз, бошқалар ҳам. Кўрамиз, толе кимга кулиб боқаркан ва дўст кимни сева-жак?). «Оллоҳнинг ёрдами ва ғалабаси келса» Қуръоннинг зоҳирига боққан муфассирлар ушбу оятни қўйида-гича тафсир этишади: Мустафо: «Бутун дунёни мусулмонлаштирайин, Ҳақ йўлига йўллайин» дея курашди. Бироқ ўлишини тушуниб етгандан кейин: «Халқни ис-таганимдек даъват қилиш учун яшай олмадим!» деди. Жавобаң Улуг Тангри буюрдики: Хафа бўлма, сен бу дунёдан кетаётган дамда қўшин ва қилич билан олганинг вилоятларнинг ҳаммасини сенга қўшиңиз штоат қилдириб, нимонга келтираман. Халқнинг бирин-сирин мусулмон бўлаётганини кўрганинг — сенинг даъватингнинг камоли эканлигига шоҳидлик беради. Тангрига тасбеҳ айт ва Ундан гуноҳларини ўз учун авф сўра. Чунки бу сенинг у ерга кўчишингдан ишоратдир.

Муҳаққиқлар эса оятнинг маъносини шундай талқин этишади: Инсон ёмон васфларини ўз амал ва ғайрати ёрдамида бартараф этишини ўйлади. Бу йўлда у ўзининг бутун куч-қувватини-ю имконини сарфайди. Шунда Улуг Тангри буюрадики: Сен бу ишни ўз кучинг билан адо этмоқчи бўлгандинг. Бу менинг бир қоидамдир. Яъни сеп бизнинг бахшидамизга етишиш учун боринг ва ўзинингни йўлимизда фидо қилмоғинг керак. Сенинг бу сўнгиз ўйлни заиф оёқларинг билан тутатолмаслигингни билганимиз ҳолда, ундан юришни амр этмоқдамиз. Сен ҳатто юз минг йилда ҳам бу йўлнинг бир манзилига етолмайсан. Бироқ йўлдан юаркан, кучдан, тоқатдан қолсанг, Улуг Тангрининг инояти сенинг қўлингдан тутади. Масалан, гўдак улғайиб ўзи юрадиган бўлгунча уни етаклайдилар, кейин ўз ҳолига қўядилар. Ниҳоят, сенинг қўзватинг битди. Куч-қудратинг борлигида, ку-

¹ Қуръон, 10-сурा, 62-оят.

² Қуръон, 110-сурा, 1-оят.

раш асносида биз сенга дамба-дам лутфимизни кўрса-тардик, сен ҳам умидланардинг. Энди бу восита (куч—тарж.) қолмагани ҳолда, бизнинг лутфларимиз ва ино-ятларимизга боқ. Улар оқиб келмоқдалар. Сен илгари ҳанча ғайрат кўрсатмагин, бунинг заррасини ҳам кўр-магандинг. Шунинг учун «Дарҳол Парвардигорингизга ҳамд айтиш билан У зотни ҳар қандай шериклардан шокланг ва У зотдан мағфират сўранг!»¹ дея буюрилган. Сен ишни Бизнинг қўлимида эканини кўрмай, ўз қўлингдан келишини ўйлардинг. Шу тушунчанг учун Оллоҳдан узр сўра.

Биз Амирни дунё манфаатлари ёҳуд унинг тарбияси, билими ва амали учун севганимиз. Йўқ. Бешқалар эса уни шулар учун севишади. Чунки улар Амирнинг юзини эмас, орқасини кўрадилар. Амир ойнага ўхшайди. Бу сифатлар эса ойнанинг орқасига ишланган олтин ва қимматбаҳо инжулар кабидир. Улар ана шу инжуларга боқишади, кўзлари ойнанинг орқасида. Ойнага ошиқ бўлганларнинг кўзлари эса олтинларда эмас. Булар ой-нани ойна эканлиги учун севишади. Чунки унда гўзал бир юзни кўрганлари учун қарашлари билан ичлари сиқилмайди. Хунук бўлганлар эса ойнадан юз ўгириб, унинг орқасидаги инжуларни томоша қиладилар. Шунинг учун ҳам ойнанинг орқасига минг турли жавҳарлардан шакллар ясашади. Бироқ бунинг ойнага не зарари бор?

Улуғ Таңгри ҳар иккаласини маълум бўлиши учун инсонлик билан ҳайвонликни бир ерга тўплаган. Ахир, «ашё» қиймати зидди билан аён бўлади. Зидди бўлмаган нарсанни таъриф этмоқлик имконсиздир. Улуғ Тангрининг зидди бўлмагани учун ҳам «Мен гизли бир хазина эдим, билинмоқни йстадим» (Ҳадис) дея буюрилганидек, нурнинг ошкор бўлиши учун қоронғу этиб яратилган мазкур оламни мавжуд айлади. Пайғамбару авлиёларни ҳам «Менинг сифатларим билан чиқ, халқقا қўрин» дея вужудга келтирди. Улар Таңгри зиёсининг мазҳаридирлар. Дўст душмандан шулар воситасида фарқ этилади. Чунки маънонинг маъно сифатида зидди йўқдир, бироқ буни сурат (шакл) йўлида кўрсатиш мумкин. Масалан, Одамнинг қаршисида Иблис, Мусонинг қаршисида Фиръевн, Иброҳимнинг қаршисида Ҳамруд ва Мустафонинг қаршисида Абу Жаҳл пайдо бўлгани-

¹ Қуръон, 110-сурә, 3-оят.

дек. Шу ҳолда, маъно эътибори билан зидди бўлмаса ҳам, авлиёлар воситасида Тангрига зид пайдо бўлмоқда. Чунончи, «Улар Оллоҳнинг нурини (яъни Исломни) оғизлари (яъни беҳуда гаплари) билан ўчирмоқчи бўйлурлар. Оллоҳ эса, гарчи кофирлар истамасалар-да, Ўз нурини (яъни динини) тўла (яъни ҳар тарафга) ёйгувчиидир»¹ буюрилганидек, улар қанча душманлик қилсалар, буларнинг ишлари шунча илгарилайди, атрофга ёйлади.

Шеър: (Ой зиё таратади, ит эса ҳуради. Ахир итнинг яратилиши шундай бўлса, ой нима қилсин? Кўкдагилар ёйдан нур олмоқдалар. Биллурнинг ўрнидаги бу ит ким бўлди?)

Шундай кимсалар борки, Улуғ Тангри уларни мол, неъмат, амирлик ва куч-қувват бераб азоблайди. Чунки ӯларнинг руҳлари бундай нарсалардан қочади. Фақир бир араб юртида бир амирнинг отга минганини кўриб, пешонасида наби-ю валийларнинг нурини мушоҳада этди ва: «Мен қулларини неъматлар воситасида азобга учратган Оллоҳи мадҳ этаман», — деди.

ФАСЛ. Бу ўқувчи Қуръонни тўғри ўқийди. Бироқ факат суратини. Унинг маънодан хабари йўқ. Агар унга маъно англатилса ҳам, барнибир, кўр-кўрони ўқийверади. Бу шунга ўхшайди: Қўлида қундуз ушлаб турган одамга унивидан яхшироқ бошқа бир қундуз берсангиз, олмаса, демак, у қундузни билмайди. Чунки унга кимдир қундузни қундуз эканлигини айтган холос ва бу одам тақлидан қўлига қундуз олган. Яна бир мисол: ёнгоқ ўйнаётган болага. ёнгоқ мағзини ёки ёғини берсангиз, олмайди. Чунки бола ёнгоқдан чиқаётган овозга ишқибоз. Мағиз ва ёғ эса сас чиқармайди. Оллоҳнинг хазиналари ва илмлари беҳисоб. Қуръонни тушуниб ўқиган одам Тангрининг бошқа китобини (Қуръонни) нега қабул этмасин? Қуръон ўқиган бир одамга тушунтирдимки: Қуръон «Айтинг: «Агар барча денгиз Парвардигоримнинг сўзлари (яъни илму ҳикматларини битиш) учун сиёҳ бўлса ва яна шунча сиёҳ келтирсак ҳам. Парвардигоримнинг сўзлари битишидан илгари, у денгизлар тугаб битар!»² дея буюради. Қуръон эллик дирҳамлик сиёҳ билан ёзилиши мумкин. У (қуръон — тарж.) Оллоҳнинг илмидан бир парча, холос. Унинг Тангри-

¹ Қуръон, 61-сурा, 8-оят.

² Қуръон, 18-сурा, 109-оят.

нинг — тарж.) бутун билими бундангина иборат эмас. Ахир, бир аттор қоғозга озгина дори ўраб берса, сен: «Бутук дўкон шунинг ичидами?» дейсанми? Бу ахмоқлик бўлар эди. Ниҳоят, Мусо, Исо ва яна бошқаларнинг замонида ҳам Қуръон мавжуд эди, Ҳақнинг каломи бор эди. Фақат арабча эмасди. Мана шуни айтмоқчи эдим. Уқувчига қарасам, таъсир қилмаялти, мен ҳам унинг ёқасини бўшатдим (яъни уни ўз ҳолига қўйдим — тарж.).

Ривоят қиласиларки: Пайғамбар замонида асҳобдан кимда-ким яримта ёки битта сурा ўрганса, уни улуғ одам ҳисоблаб, «яримта ёки битта сурা билади» дей бармоқ билан кўрсатар эдилар. Чунки улар одатда Қуръонни ейишарди (ҳазм этишарди.) Бир ёки ярим ботмоқ нонни бирданига ейиш ҳақиқатан ҳам қийинниш. Бироқ оз-оздан чайнаబ еса, юз минг эшакка юк бўладиган нонни ҳам ейиш мумкин. Пайғамбар: «Қанча Қуръон ўқиган бордирки, Қуръон уларга лаънат айтади» (Ҳадис) демаганими? Бу Қуръонни ўқиган, аммо маъносини тушишмаган кимса ҳақидадир.

Дунёни кўриш ва уни бошпана айлашлари учун Оллоҳ бир қавмнинг кўзини фафлат-ла боғлади. Агар одамларнинг бир гуруҳини ана шу тарзда дунёдан ғофил этмасайди, бу дунё ҳеч бошпана бўларми?

Маъмурликни у дунёдан ғофил бўлмоқлик вужудга келтирган. Чунончи, ҳеч нарсадан хабарсиз ва бўш бўлгани учун бола улғаяди, ўсади. Ақли камолга етиши билан улғайиш тўхтайди. Демак, қурувчиликнинг сабаби — фафлат, бузувчиликнинг сабаби эса — ақллилик. Буларни айтишдан мақсадимиз севгили дўстни маънога томон тортмоқдир.

Ҳикоя қиласиларки: Бир одам Ҳажга кетаркан, чўлдан ўтаётib жуда чанқади. Ўзокдан кўринган чодирга яқинлашиб, у ерда бир хотинни кўрди ва: «Хуллас, мен мусофириман!» деди-да, ўтири. Сув сўраганди, берди, бироқ сув оловдан иссиқ, туздан шўр эди. Мусофирининг лабларини, томогини, ошқозонини куйдирди. Бироқ у жуда марҳаматли ва шафқатли бўлгани учун хотинга насиҳат қила бошлади: «Менга сизнинг ҳақингиз ўтди. Энди гапларимга қулоқ солинг. Боғдод, Басра ва Ёсиқ шаҳарлари бу ерга яқин. Шол одам ҳам судрала—судрала у ерларга ета олади. Чунки шаҳарларда ҳамма яхши нарсалар бор». Шу тарзда йўловчи у ерларнинг гўззаликларидан, неъматларидан гапириб турганди, хо-

тиннинг эри келди. У бир қанча чўл ҳайвони овлаганди. Хотинига пиширишни тайинлади. Гўштдан меҳмонга беришди. Тун яримдан ошганди, йўловчи чодир ташқарисида ётиб ухлади. Хотин эрига меҳмоннинг айтганларини сўзлаб берди. Жавобан эри шундай деди: «Эй хотин, бундай гапларни эшитма, чунки дунёда қизғанчиқ одамлар кўп. Улар баъзи кишиларнинг давлат ва роҳатга Эришганларини кўролмайдилар. Бойликларидан яшаётган жойларидан маҳрум қилмоқчи бўладилар». Халқ ҳам худди шундай. Бирор шафқат юзасидан ўтириб ўғиг бермоқчи бўлса, буни қизғанчиқликка йўяди. Агар унда бир асос (қобилият) бор бўлса, насиҳатлар таъсирида маънога таважжуҳ этади.

Маънога юзланишини инсон дастлаб учалик севмайди. Бироқ вақт ўтган сайин ёқтира боради. Бу жараён сурʼатда (шаклда) акснча кечади. Чунки сурат бошида хуш ва латиф туюлади, бироқ у билан қанчалик кўп бирга бўлганинг сари ундан шуңчалик тез совуб борасан. Қуръоннинг сурати қайдаю маъноси қайд! Худди шундай, инсонга боқ! Агар инсон суратидан маъноси кетса, жасади қолади. Жасадни эса ҳеч ким ушлаб турмайди (яъни тезда кўмади — тарж.).

Мавлоно Шамсилини буюрдики: Йўловчилариниң катта бир гуруҳи чўлда кетишашётганди. Қаттиқ чанқашди. Тасодифан челаксиз бир қудуқ топиб олдилар. Ўз чеплакларини ипга боғлаб қудуққа туширдилар. Бироқ челак қайтиб чиқмади. Аҳвол бир неча марта такрорланди. Кейин одамларни туширдилар. Одамлар ҳам ғойиб бўлдилар. Ниҳоят, бир ақлли одам туша бошлаганди, қудуқнинг тубида қўрқинчли бир арабга дуч келди. Аммо ўзини йўқотмади: «Бошга кёлганини кўрамиз, муҳими ақлимни йўқотмайин» деди. Занжӣ: «Менинг асиримсаи. Аммо саволимга тўғри жавоб берсанг, озод қиласман. Айтчи, энг яхши жой қаердир?» деди. Ақлли одам ўзига ўзи: «Мен ҳозир унинг тутқуниман. Агар Боғдод ёки бошқа ерни яхши десам, унинг яшаётган жойини ёмон деган бўламан» деб. «Энг яхши ер инсоннинг дўсти яшаётган жойдир ва бу макон ернинг остидаю сичқон тешигида бўлса ҳам, энг хуш жойдир» жавобини берди. Занжи қувониб: «Оғарин, қутулдинг. Ер юзидаги ягона инсон сенсан! Сени ва сенинг шарофатининг учун қолсанларни ҳам озод этаман. Бундан буён қон тўкмайман. Сенга бўлган севгим туфайли дунёдаги бар-

ча одамларни сенга бағишиладим» деди. Кейин эса бутун йўловчиларни сувга қондириди.

Демак, мақсад маънодир. Маънони бошқа шакл билан ҳам сўйламоқ мумкин. Аммо тақлидчилар фақат моддий ва аниқ бўлгандагина сўзни қабул қиласидилар. Уларга сўз тушунтиromoқ — мушкул. Чунончи, уларга шуни бошқача айтсанг, англамайдилар.

ФАСЛ. Буюрдики: Тожиддин Қубоийга: «Бу илм талабаси орамизга кириб, халқнинг диний эътиқодига птур етказмоқда» дедилар. У: «Йўқ, улар бундай қилмаяптилар, худо сақласин, улар биздан эмасдир. Масалан, итга олтиндан тасма тақсанг ҳам, у ов итига айланмай ўша кўча ити ҳолида қолади. Ов ити бошқа бир ҳунар. Бу ҳунар ипак ва ё бўз ичида бўлсин, фарқи йўқ. Масалан, пайғамбар замонида иккюзламачи кимсалар динга ғов бўлмоқ ниятида иймони заиф кишиларга ўзларини мусулмон қилиб кўрсатардилар. «Бас, намозларини «унутиб» қўядиган кимсалар бўлган «намозхонларга» ҳалокат бўлгайки. Улар риёкорлик қиласиган ва рўзгор буюларини ҳам (кишилардан) ман қиласиган (яъни бирон кишига фойдалари тегмайдиган) кимсалардир!»¹ Бутун сўз — шундан иборат. Сенда ўша нур бор, бироқ инсонлик йўқ. Сен инсонлик тила. Исталган нарса будир, қолгани сўзни чўзишдан бошқа нарса эмас. Сўз кўпайганда, мақсад унутилади, йўқолади.

Баққол аёлни севарди ва унга хизматчиси орқали хабар юборарди: «Мен сенинг ишқингда куйдим, ёндим, ўлдим. Ҳузурим йўқ, фақат сени ўйлайман...» Хизматчи аёлнинг олдига келиб, баққолнинг «севаман» деганини айтди. Аёл: «Шу қадар совуқ айтдими?» деб сўраганди, хизматчи: «Узоқ ва ёниб сўйлади, бироқ демоқчи бўлгани шу эди» деб жавоб берди. Дарҳақиқат, асос бўлгани мақсаддир, қолгани — бош оғрифи.

ФАСЛ. Буюрдики: Кеча кундуз жанжал қилиб бир аёлнинг феълинни тузатмоқ ва гўзаллаштиromoқ истаяпсан. Унинг нопоклигини ўз поклигинг билан тозаламоқчи бўляпсан. Аслида, ўзингни у билан тозалашинг, уни ўзинг билан тозалашингдан яхшироқдир. Сен унга томон юр ва унинг воситасида гўзаллаш. Имконисиз бўлса ҳам, у айтган нарсани қабул эт. Раشك ҳар на қадар эркакларнинг сифатларидан бири бўлсада, ундан воз кеч. У (аёл) бошқа эркакларнинг васфларини сенга айтса ҳам,

¹ Қуръон, 107-сурә, 4, 5, 6, 7-оят.

қизғанма, чунки сендаги яхши сифатлардан кейин ёмонғасфлар ҳам майдонга келади. Шунинг учун ҳам пайғамбар: «Мусулмонликда бўйдоқлик йўқдир» (Ҳадис) деган. Роҳиблар ёлғиз яшайдилар, Устига-устак, тарки дунё қиласидилар. Улуг Тангри пайғамбарга жуда нозик бир йўлни кўрсатди. Бу қандай йўл? Бу аёлларнинг инжиқликларига, ёмонликларига таҳаммул этиб, уларнинг ҳар қандай олди-қочди гапларини эшиитмоқ ва уларга нисбатан қаттиққўллик билан ёндошиш йўлида ўзини тузатмоқ мақсадида уйланмоқдир. Оллоҳ: «Сен энг юксак ахлоқ соҳибисан», дея буюрган.

Одамларнинг ёмонликларига сабр қилмоқ гўё ўз нопоклигини уларга суртиб тозаланган кабидир. Сенинг феъли ҳўйинг таҳаммул билан яхшиланади. Уларники эса зулм ва ёмон муомала сабабли бузилади. Буни билб олдинг ва энди ўзингни покла. Уларни эса ўз кирларингни артиб тозалаш учун ишлатиладиган латта парчаси, деб қабул эт. Нафсингга бас келолмасанг ҳам, ақлингга шундай бир дарс бер: Фараз қиласийлик, у—ўртамизда никоҳ бўлмаган маҳбуба. Шаҳват устун келганди, унинг олдига бораман. Демак, бу ҳолда, ҳамият ва рашқдан воз кечмоқ керак. Нафсингни тарбия қилиб, мужоҳада ва таҳаммул завқи вужудга келгунгача ҳамда уларнинг имконсиз бўлган нарсаларидан ўзингда тури ҳоллар ҳосил бўлгунгача буни шу тарзда қабул этишга интил. Кейинроқ ўз-ўзингга берган дарссиз ҳам мужоҳада ва пушаймонликнинг шогирди бўлурсан. Чунки энди ўз фойдаларингни унда очиқ кўрадиган бўласан.

Ривоят қиласидиларки: Пайғамбар асҳоби билан урушдан қайти ва: «Бу жека шаҳар ташқарисида ухлаб, эртага ичкари кирамиз» — деди-да, ноғора чалишни буюрди. Ундан сўрашди: «Эй Оллоҳнинг элчиси, бунга сабаб нима?» Жавоб берди: «Хотинларингизни бегона эркаклар билан кўрсангиз, хафа бўласиз». Бироқ асҳобнинг бири қулоқ солмай, уйига борди. У ерда хотинини бегона эркак билан топди. Худди шунинг учун ҳам пайғамбарнинг йўли (Олам-и Муҳаммадий) юз очгунча (яъни инсонда шариат руҳи ҳосил бўлгунча) рашқ ва ҳамиятни тарк этмоқ, хотиннинг харажати, кийим-кечак орзуси каби юз мингларча ҳисобсиз ташвишга сабр қилмоқ, заҳмат чекмоқдир. Исонинг йўли ёлғиз қолмоқ ва шаҳватни кўрлаштироқ учун интилмоқ эди.

Муҳаммадники эса одамларнинг ва хотинларнинг заҳматларига таҳаммул этмоқ, ғамларини тортмоқ эди. Мо-

домики, Мұхаммаднинг йўлидан кетолмасанг, ҳеч қурса, Исонинг йўлни тутки, айрим нарсалардан маҳрум бўлмагайсан. Агар юз тарсаки емоқдан бир лаззат туйсанг, бунинг самарасини кўзинг билан кўрасан ёки «Модомики, буюрдилар ва хабар бердилар, демак, бу ерда бир нарса бор. Озгина кутайлик-чи, ваъда қилинган натижага балки эришарман!» — дея ғойибга ишонасан. Бундан кейин эса: «Заҳматлар эвазига мукофотга ҳозир мұяссар бўлмасамда, ниҳоясида ҳазиналарга қовушаман» — деб, кўнгилни тўқ қилганинг учун ҳам ниятинг ҳосил бўлур. Ҳатто истаганингдан, кутганингдан ҳам авлорогига эришажаксан. Сўзларим ҳозир сенга таъсир қилмаса ҳам, камолга етганинг сари улар ўз кучини кўрсата боради. Ва сен хотини нима дунё нима — тушунасан. Сен нима десанг ҳам, демасанг ҳам, улар ўз билганларидан қолмайди. Масалан, сен бир нонни олиб, қўйинингга яшир ва одамларга жўреатма. Шунда ҳалқининг гизланган нонга қизиқишилари ортади. Агар кўчалар тўла арzon нон бўлган тақдирда ҳам, улар сенинг қўлтиғинг остидаги ўша зоғорани кўриш истаги билан ёнадилар. Нонни қанча узоқ муддат яширанг, уларнинг ичлари ҳам шунча шиддат билан қизийди. Чунки одам ман этилган нарсага нисбатан очкўз бўлади. Масалан, сен хотинга: «Очиқ-сочиқ юрма, ўран» десанг, унда ўзини кўрсатиш орзуси тобора ортади. Ўз навбатида ўранган аёлни кўришга ҳалқ ҳам шунча иштиёқманд бўлади. Мазкур иш билан сен икки тарафлама — кўрмоқ ва кўрилмоқ истагини орттироқдасан. Бироқ сен ўзингча «Уни ислоҳ қилдим» деб ўйлайсан. Аслида эса бу ишинг фасотчиликдан (бузунчиликдан — тарж.) ўзга нарса эмас.

Агар унда ёмон иш қилмаслик жавҳари (табнатида) бўлса, сен ҳатто бунга монелик қилсанг ҳам, у албатта, ўзининг гўзал яратилишига мувофиқ иш тутади. Сен хавотир олма ва унинг ақлинини, кучини, ниҳоят, ишини қориштирма. У барибир ўз билган йўлдан қолмайди. Унга ғов бўлмоқлик — рағбатини орттиришдан бошқа ишга ярамайди.

Одамлар: «Биз Шамсиддин Табризийни кўрдик!» дешишмоқда. Эй ахлоқсизлар! Уни қаерда кўрдингиз? Томда турган туяни кўрмаган одам: «Мен игна тешигига ип ўтказдим» демоқда. Бир гўзал ҳикоя бор: Иккита нарсага кулгим қистайди: бири — занжининг бармоқлари учини қорага бўяши, иккинчиси — кўрнинг ташқарини томоша қилмоқ ниятида бошини деразадан чиқариши.

Улар ҳам шуларга ўхшайдилар. Ич кўзлари кўр бўлгани ҳолда, вужуд деразасидан бошларини ташқарига чиқарадилар. Гўё бир нарсани кўрадигандек! Ақлли одам учун улар берган баҳонинг нима қиймати бор? Чунки улар ҳеч нарса кўрматандир.

Аввал қўриш хоосасини вужудга келтириб, кейин қарамоқ лозим. Дунёда жуда кўп кўрган, васлга эришган валийлар мавжуддир. Булардан ташқари, яна шундай авлиёлар борки, уларга Ҳақнинг гизлатани, яширгани (Мастурон-и Ҳақ) дейишади.

Валийлар: «Эй Тангримиз! Яширганингдан бирини бизга ҳам кўрсат!» дея ийғлаб сиқтамагунча, истаклари ижобат бўлмас. Чунки ташқи кўзлар билан исталган нарсани кўриб бўлмайди. Бу иш қулай эмас, ҳатто маляклар ҳам бу масалада оқиз қолганлар: «Биз ҳамду сано айтиш билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз».¹

Биз ҳам ошиқмиз, руҳониймиз, нурмиз. Бани одам эса оч, еб тўймас, ва қонхўрдир. «Қонлар тўқадиган»² ояти шулар ҳақида нозил бўлгандир. Буларнинг ҳамма-си инсоннинг ўз-ўзидан қўрқмоғи учундир. Руҳоний бўлган фаришталарнинг на моли, на мавқеи ва на пардалари бор. Уларнинг бор-йўғи нурдан иборат. Тангри жамолига бўлган ишқлари—ягона дардлари. Узоқни кўрган қўзлари эса инсоннинг: «Мен кимман, қаердан билайн. Эвоҳ!» — дея ўзидан ўзи қўрқиши ва бир завқ ёки нур юз очганда: «Мен бунга лойиқманми?» — дея Тангрига минг марта шукр айтиши учун иқрор-ла иңкор ўртасида яшайди.

Сиз энди Шамсиддиннинг сўзидам кўп завқ оласиз. Чунки инсон вужуди кемасининг елкани — иймон. Елкан бўйса, шамол жемани муazzам бир ерга олиб боради. Бўймаса-чи, сўз ҳаводан иборатдир.

Ошиқ ва маъшуқ ўртасидаги таклифнинг йўқлиги ҳандай яхши! Таклиф, такаллуф ва тортинишлар — бегоналар учун. Ошиққа ишқдан бошқа ҳамма нарса ҳаромдир. Буни яна ҳам чуқурроқ англатардим, бироқ энди bemavrid. Сувнинг кўнгил ҳовузига келиб қўйилиши учун жўргина дараларни ошиб ўтиши керак бўлади. Йўқса ё гапирган ё эшилган сиқилади. Миллатнинг безганилигини кетгизмаган хатиб — икки пулга қиммат. Ҳеч

¹ Қуръон, 2-сурा, 30-оят.

² Қуръон, 2-сурा, 30-оят.

Бир ошиқ севгилиси гўзаллиги тўғрисида далил кўрсатмайди ва ҳеч кимса ошиқнинг қўнглидан маъшуққа қарши кин топа олмайди. Бу ерда далилнинг фойдаси йўқ, бўу ерда фақат ишқ толиби бўлмоқкерак. Қўйидаги байтда муболаға қилган бўлсак ҳам, ишқ борасида муболаға эмас: «Эй Сенинг суратинг мингларча маънодан гўзалроқ бўлган (севгили)!» — дея буюрилганидек, муриднинг шайхи сурати учун ўз маъносини фидо қилганини қўрмоқдамиз. Чунки бир шайх ҳузурига келган мурид ўз маъносидан кечиб, шайхга муҳтож бўлган кишиди.

Баҳоуддин: «Булар балки ўз маъноларини шайхнинг маъноси учун тарк этишаётгандир», — деди. Мавлоно ғбуордикки: Бундай бўлмаслиги керак. Агар бундай бўладиган бўлса, уларнинг ҳар иккисиҳам шайх ҳисобланади. Энди ичингда бир нур ҳосил қилмоқ учун гайрат кўрсатмоғинг шарт. Нур ёрдамида сени паришон қилган оловдан қутуласан ва ишонч ичра яшай бошлайсан. Кейин қўнглингда амирлик, вазирлик қаби дунё ҳоллари чақмоқдек ёниб ўчади. Худди шундай, дунё аҳлининг ичида ҳам Тангри қўрқуви, авлиё оламининг шавқи жинсидан ғайб оламининг аҳволи порлайди ва улар ҳам чақмоқдек ёниб ўчади. Шунда Ҳақ аҳли Тангрига йўналади. Шаҳват сингари дунёга оид ҳаваслар бош қўтаратилару қарор тополмай, ўтиб кетадилар.

ФАСЛ. Шариф-и Ро-Сухта дерки: «Муқаддас ва неъматлар бағишлиған (Тангри) дунёдан мустағнийдир. У ҳамма нарсанинг жонидир, бироқ ўзи жондан мустағнийдир (яъни жонга муҳтож эмас — тарж.). Сенинг ваҳмингни иҳота қилган ҳамма нарса Унинг қиблла тарафидир. Бироқ унинг ўзи ҳар қандай тарафдан мустағний. Бу фикрлар олди-қочдидир. На шоҳни ва на ўзни мақтамоқдир. Ахир у сендан мустағний эса, бундан сен ни ма завқ оласан? Бу дўстларнинг эмас, душманларнинг хитобидир. Чунки душман: «Мен сендан мустағнийман, сенга муҳтож эмасман» — дейди. Энди сен оташин ошиқ бўлгани ушбу мусулмонга қара! Завқланаркан, севгилисини ўзидан мустағний эканини сўйламоқда. Бу шунга ўхшайди: Бир гўлах ўчоқнинг олдида ўтириб олиб: «Султон мендан мустағнийдир, унинг менга эҳтиёжи йўқ, бутун гулханчилардан воз кечди» — деса ва ҳақиқатан ҳам подшоҳ ундан воз кечган бўлса, бунинг нимаси завқ оларли?

Бир шайх: «Аввал қўрмоқ, сўнгра эшитмоқ ва гаплашмоқ келади. Масалан, ҳамма султонни кўради, би-

роқ у билан фақат хос одамларгина гаплашади», деди. Мавлоно буюрдики: Бу — янгиш, олди-қочди ва толе-сизлиkdir. Чунки Мусо олдин гаплашди, кейин Оллоҳ дийдорига толиб бўлди. Сўз айтмоқ мақоми Мусонинг, юрмоқ мақоми эса Муҳаммаднингдир. Шундай экан, сенинг сўзинг қандай қилиб тўғри бўлиши мумкин?»

Биттаси Мавлоно Шамсиддин Табризийнинг ҳузурида: «Мен аниқ бир далил билан Тангрининг борлигини исбот этдим», — деди. Эртаси кун эрталаб Мавлоно Шамсиддин буюрди: «Кеча кечаси малаклар келишди ва: «Оллоҳ унга (Тангрини исбот этганга — тарж.) умр берсин. Ва яратганга шукр бўлсинки, бу одам бизнинг Тангримизни исбот этди» — дея дуо қилишди. Эй заволли одамча, Тангрининг борлиги событдир. Бу — далил истамайди. Агар бирор иш қилмоқчи бўлсанг, даражанг ва мақоминг билан Унинг олдида ўзингни исбот қил. Унинг ўзи эса далилсиз ҳолда событдир. «Етти осмон, ер ва улардаги бор жонзот (Оллоҳни) поклар».¹ Бунга шубҳа йўқдир.

Буюк Мавлоно буюрди: У дунё денгиз кабидир. Бу дунё эса унинг ёўпиги. Азиз ва Улуғ Оллоҳ қўпик парчасини маъмур қилмоқчи бўлгани учун бир қанча одамларнинг орқасини денгизга ўгирди. Улар агар шу билан банд ёўлмаса, бир-бирларини маҳв этадилар. Кўпик парчаси ҳам йиқилиб, хароб бўлади. Демак, бу — шоҳ учун қурилган чодир. Миллатни эса чодирни тамир этмоқ учун машғул аллайдилар.

Бири дейди: «Агар бу ипни тортмасам, чодир тик турармиди?» Бошқаси айтади: « Агар қозиқ қоқмасам, ипни қаерга боғлардинг?» Шу тарзда уларнинг ҳар бири шоҳнинг қуллари ҳисобланади. Ўз навбатида, булар ҳам чодирда ўтириб, севгандарини қузатадилар. Агар бўэчи вазирлик учун ўз ишидан воз кечса, бутун дунё яланғоч қолади. Шунинг учун ҳам унга ўз ишига нисбатан завқ ато этилган. Бу завқ учун бўзчи ҳамма нарсага рози бўлади. Шу ҳолда, улусни кўпик парчаси каби бўлган дунёга тартиб бермоқ, оламни эса валийнинг низоми учун яратгандир. Оламга тартиб бермоқ учун яратилганлар эмас, балки ишларини низомга солмоқ учун олам яратилган зотлар баҳтлидир. Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳ уларнинг ҳар бирига севинч ва завқ бағишлайди. Булар эса инсоннинг ўз ишини бажаришида ёрдам ва ҳу-

¹ Қуръон, 17-сурә, 44-оят.

зур беради. «Етти осмон, ер ва улардаги бор жонзот Олдоҳни поклар».¹ Демак, чодирнинг ипини тортганинг, устун қўйганинг, қозиқ қоққанинг, бўз тўқиганинг ва ниҳоят, чодирда ўтириб айланган валийларнинг ҳар бирининг алоҳида-алоҳида тасбеҳи бордир.

Бир тўда одам ҳуазумизга келишмоқда. Агар индамасак, хафа бўлишади. Агар гапирсак, бунга мажбур бўлганимиз учун биз хафа бўламиз. Чунки улар кейин: «Биздан бэзди, зерикди ва қочди», дея ғийбат қилишади. Бироқ ўтин идишдан нечун қочсин? Қочадиган бўлса, идиш қочади. Чунки оловга чидай олмайди. Ўтиннинг ва оловнинг қочиши қочиш эмас. Одатда, заиф бўлган нарсадан узоқлашилади. Демак, барча ҳолларда қочган — идиш. Ҳудди шундай, бизнинг қочишимиз аслида уларнинг қочишидир. Чунки биз бир кўзгумиз. Улар қочса, бизда акс этади. Кўзгу одамларнинг унда ўзларини кузатадиган нарсадир. Агар улар бизни сиқилган ҳолда кўрган бўлсалар, демак, бу уларнинг ғамлари ҳисобланади. Ғам ва хафагарчилик заифликнинг васфидир. Шунинг учун бу ерга ғам сиғмайди. Унинг бу ерда ҳеч қандай иши йўқ.

Ҳаммомда Шайх Салоҳиддинга камтаринлик қилдим. У бунга жавобан шундай бир мулозамат кўрсатдики, шошиб қолдим ва ўзимча дедим: «Тавозенинг ҳаддидан ошаяпсан. Секин-аста тавозе кўрсатиш яхшироқдир. Олдин унинг қўлини юв, кейин оёғини ва буларни деярли сездирмай бажар. Шунда у буларга қўнигади ва мулозаматга нисбатан тавозе билан жавоб бериш ҳиссни тўймайди. Шу тарзда уни камтаринликка қўниктирган бўласан. Дўстлик ва душманликни ҳам худди шундай — тадрижан кўрсатмоқ лозим. Масалан, душманга, аввало, панд-насиҳат қиласан, эшитмаса, урасан, яна бўлмаса, уни ўзингдан узоқлаштирасан. Қуръонда: «Хотинларнингизнинг итоатсизлигидан қўрсангиз, аввало, уларга панд-насиҳат қилинглар, сўнг (яъни насиҳатларнинг кор қилмаса). уларни ётоқлардан тарқ қилингиз (у билан бир жойда ётманг, яқинлашманг), сўнгра (яъни шунда ҳам сизларга бўйсунмасалар) уринглар»¹ дёя буюрилган.

Дунёнинг ишлари шу ҳолда юради. Баҳорга қара! Дастлаб бирозгина иллитади, бора-бора эса ўз ҳароратини ортиради. Даражатлар ҳам шундай. Йессиқни секин-

¹ Қуръон, 17-сурा, 44-оят.

¹ Қуръон, 4-сурा, 34-оят.

аста ҳис этиши билан, аввал кулимсирайди, кейин япроқ ёзиб, мева беради. Худди шундай, ибодат, тоат, хилват ва намозга таважжуҳ этмақда (юзланишда — тарж.) ҳам иш осондан мураккабга томон боради. Ахир, аввали ёлғиз намоз қилмаган инсон қандай қилиб Оллоҳ йўлига киради? Дастреб, бир марта беш вақт намозини адо этади, сўнгра секин-аста ортиради. Бунинг сўнгги эса йўқ...

ФАСЛ. Ибни Човушга лозим бўлгани Шайх Салоҳиддин ҳақида ёмон сўз айтишдан тилини тиймоқдир. Бу ўнинг ўзи учун фойдали, чунки қалб жўзини тўсиб қўйган пардалар очилиб, зулмат чекинади.

Ибни Човуш унинг учун нималар деди? Инсонлар бундай улуғ зотга этишмоқ мақсадида юртларини, отоналарини, бола-чақаларию қариндош-уруғларини ташлаб Ҳиндистондан Синдга келдилар. Темирдан қилинған оёқ қийимлари парча-парча бўлди. Улар қийинчиликларни у оламнинг бўйини олган улуғ зотни кўрйиш умиди билан тортдилар. Не-не одамлар ниятлари ҳосил бўлмай ўлиб кетдилар. Сен эса ўша улуғ зот билан бир уйда юзма-юз ўтирганинг ҳолда, ундан возжемоқдасан. Ахир, бу сен учун зўр бало ва фафлат эмасми?

Ибни Човуш диннинг ва шайхларнинг салоҳи (тузалиши, яхшиланиши — тарж.) тўғрисида кўп яхши гаплар ҳам айтди: «У буюк одамdir. Буюклиги шундоқ юзидан маълум». Сўнгра: «Мавломиз, Афандимиз, Тангримиз, Яратгувчимиз!» деди. У ушбу таъбирларни ҳеч қачон ўзгартиргмаган эди. Энди унга нима бўлди? Ёмон ва бузуқ ниятлар кўзларига парда бўлдими? Бугун Шайх Салоҳиддин ҳақида гапиаркан: «У ҳеч ким эмас», — деди. Салоҳиддин унга нима ёмонлиқ қилди?

Агар Салоҳиддин ёқтирамайдиган ишлар қилсанг, тамоман унинг қаҳрига учрайсан. Ва у сенга: «Қаҳр вағазаб, лутф ҳа марҳамат уйимдан кўч. Агар ўзингга ёқадиган бир иш қилсанг, менинг лутф ҳа марҳамат уйимга кирасан. Бундан ичинг ёришади», — деди. У фахат сен ва сенинг фойданг учун ўғит бермоқда. Сен эса бу яхшиликка қандайдир бўлмағур тушунчалар билан жавоб қиляпсан. Ахир, бундай бир одамнинг сенга қандай душманлиги-ю ёмонлиги бўлиши мумкин? Масалан, ҳаром бўлган шаробдан ёки афюндан ичиб, сарҳушликдан завқ оласан. Ва дўсту душманни қўл-оёғини ўлиб, уларга мулозамат кўрсатасан. Бу лаҳзада сен учун иймонли-ю иймонсиз бир бўлади. Шайх Салоҳиддин эса

сен олган ана шу завқ қуёшларининг аслидир. Шавқ ва нашъа дengизларининг ҳаммаси унинг олдидаидир. Шундай экан, унинг кимга қарши ғарази бўла олади? Насиҳат қилаётган бўлса, бутун қулларга бўлган шафқат ва севгисц туфайли қилаяпти. Ўзида бу қадар буюклик ва салтанат бўлган зот сендеқ мискинлар билан бир бўладими?

Ҳаёт суви қоронғу бир ерда бўлади. Бу ер валийларнинг жисмидир. Ҳаёт суви ўша ерда. Инсон бу сувга фақат қоронғуликда етиша олади. Сен эса қоронғуликни севмайсан, ундан нафратланасан. У ҳолда, ҳаёт сувига қандай етишасан? Кўрқоқлардан қўрқоқликни, фоҳишлардан фоҳишликни ўрганмоқчи бўлсанг, кўпгина нохуш нарсаларга сабр қилишга тўғри келади. Йўқса, мақсаднинг ҳосил бўлмас.

Набийлар ва валийларнинг мақоми ҳисобланган ўлимсиз ҳаётга етишмоқчи бўлсанг, нафсингдаги ёмонликлардан воз кечмоғинг ва хушламаган нарсаларнинг га таҳаммул қилмоғинг керак бўлади. Ҳозирда шайхлар эсқилари каби ҳукм этмаяптилар. Бор-йўғи: Хотинингни, бола-чақангни, мол-дунёйгни тарк эт!» дейди. Эски шайхлар: «Хотинингни тарк қил, уни биз оламиз» — дейишарди ва муридлари ҳам бунга таҳаммул этишарди. Сиз эса шайхнинг қулай таклифига нечун сабр қилмаяпсиз? Сиз ёқтиргмаган бир қанча нарсалар борки, балки улар сиз учун хайрлидир. Нафсларини қўрлик ва билимсизлик қоплаган бу одамлар нима дейишяпти ўзи? Улар ҳеч ўйлайдиларми, инсон бир аёлга ошиқ бўлганда не-не машаққатларга гирифтор бўлади. Унинг (аёлнинг — тарж.) қўнглини олмоқ учун бор-йўгини фидо қилади. Бу йўлда ҳеч чарчамайди, зерикмайди, сиқилмайди. Оллоҳининг ва шайхнинг севгиси бундан пастмидики, бажарйлиши ўта қулай бўлган ҳикматлар айтилганда ҳам шайхлар тарк этилади. Бу шуни қўрсатадики, ҳали ҳам у ҳақиқий ошиқ бўлмаган. Агар ҳақиқий ошиқ бўлсайди, бундан бешбаттар оғир шартларга ҳам таҳаммул этар ва булар унга асалдан-да, шакардан-да ширинроқ туюларди.

ФАСЛ. Биржуни бир йиғинда ваъз ўқиларди. Мусулмону кофири — ҳамма йиғлар, турли аҳволга тушарди. Бирри: «Кофирилар нега йиғлашади, устига устак, тилни билишмайди. Мусулмонларнинг ҳам мингдан бирин аранг тушунган ваъздан улар нимани англайтики, бу қадар йиғлаб сиқташади?» деб сўради. Мавлоно буюрдикни:

Сўзниңт ўзини тушунишга ҳожат йўқ. Улар моҳиятни, мақсадни англашмоқда. Улар ҳам Оллоҳнинг бирлиги-ни эътироф этишади. Унинг Яратувчи, Рассоқ, ҳамма нарсани ўз тасарруфидаги тутувчи эканини, ниҳоят, ҳар ким Ўнга қайтажагини, авф ва жазо Ундан бўлажагини билишади. Шунинг учун ҳам Тангрининг васфи ва зикри бўлган сўзларни эшитишлари билан музтариб ҳолда, қалбларида севинч ва завқ туймоқдалар. Бу сўздан уларга севгандарни ва истаганларининг бўйи келмоқда. Йўллар турли-туман бўлса ҳам ғоя бирдир. Ахир, қўрмаяпсанми, Қаъбага элтувчи қанча йўллар бор. Ким Румдан, ким Шомдан, ким Ажамдан, ким Чиндан ва яна кимдири Ҳиндуда Ямандан йўлга чиқади. Агар йўлларга боқадиган бўлсак, буюк фарқлар бор. Мақсадга, ғояга назар солсак-чи, уларнинг ҳаммаси бир — Каъбага йўналгандир. Бу ердаги ишқ жуда улуғдир. Чунки бунда—ҳеч қандай тушунмаслик, бошбошдоқлик йўқ. Каъбага келинганда, йўллардаги ғавғолар, уришиб-сўзишлар барҳам топади. Чунки йўлда бир-бирларига: «Кофиран, фалонсан-пистонсан» деганлар, Каъбага келишлари билан мақсадлари бир эканини тушунади. Масалан, косанинг жони бўлса, ўзини ясаганнинг қули бўлади. Кося ясаганларнинг баъзиси: «Буни шунақа дастурхонга қўйиш керак» — деса, бошқаси: «Унинг ичини ювиш керак» — дейди. Яна бири: «Унинг ташқарисини ювиш лозим» — деса, бошқаси: «Унинг ҳамма томонини ювиш зарур», — дейди. Ниҳоят, яна шундайлар борки: «Ювишга ҳожат йўқ», — дейди. Келишмовчилик мана шунақа нарсалардадир. Бироқ уларнинг барчаси косани ясовчиси борлигида, яъни у ўз-ўзидан бино бўлмаганлигига келишадилар. Бунда келишмовчилик йўқ.

Энди одамларга қайтайлик. Одамлар Оллоҳни чин дилдан севадилар, Ундан истайдилар, Унга ялинадилар, ҳамма нарсани Ундан кутадилар, бор ва йўқ нарсалари ҳам Ундандир. Ундан ўзгасини ўз устларидаги қудрат соҳиби деб билмайдилар. Бу маъно на инкор ва на иймон этмоқдир. Унинг бир исми йўқ. Бироқ маъно шакл ва сўзга айланishi билан куфр ёки иймонга айланади. Худди шундай, ердан энди чиқаётган ўсимликларнинг ҳам дастлаб муайян шаклларий бўлмайди, секин-аста каттариб дунёга юз очганлари сайин (олдин) латиф ва нозик кўринадилар. Яшаганлари сари эса кирланадилар, қўполлашадилар, ранглари ўзгариб хунуклашадилар. Бир-бирлари билан гаплашмаган мўмин ва кофир

зоҳиран бир хилдир. Тушунча айбланмайди. Инсоннинг ичи ҳуррият оламидир, тушунчалар латифдир, уларга ҳукм қилинмайди. «Биз кўринганга (зоҳирга, аёнга — тарж.) ҳукм қиласиз, сирларни Оллоҳ билади» (ҳадис). Уларни сенда Улуғ Оллоҳ майдонга жетирмоқда ва сен улардан ўзингни ўтга — чўққа уриб ҳам, «ла ҳовла»ни айтиб ҳам қутуолмайсан. Шунинг учун ҳам: «Тангрининг қуролга эҳтиёжи йўқ» дейишади. У тасаввур ва тушунчаларни қалам ва бўёқ сингари воситаларсиз сенда ҳосил қиласиди. Тушунчалар парвоздаги қушлар ва чўл жайронлари кабидир. Маъно ибора ҳолига келниши билан инсоннинг кофир ёки мусулмонлигига, ёмон ёки яхшилигига ҳукм бўлиши мумкин. Жисмлар олами бўлгани янглиғ тасаввур, тахайюл ва ваҳмларнинг ҳам ўз олами бордир. Улуғ Оллоҳ эса барча оламлардан боҳабардир ҳамда на ичда ва на ташдадир.

Эди сен Оллоҳнинг ушбу тасаввурлар узра тасаруфига боқ. Уларнинг воситасиз ҳолда қай йўенин тасаввир этмоқда? Ҳаёл ва тасаввурни кўрмоқ учун кўкракни ёриб, парча-парча қилсанг ҳам, исталган тушунчани тополмайсан. Уни қонда ҳам, томирда ҳам, пастда-ююқорида, хуллас, ҳеч қаердан қидиришнинг фойдаси йўқ. Яхиси, сен Унинг булатни яратиш учун нақадар латиф ва нақадар беназир, бенишон бўлганлигини ўила. Мазкур қолиплар инсондаги маънога нисбатда чексиз марта бақувватдир (зичдир, қаттиқдир — тарж.) Латиф, ўхшашсиз ва хусусиятсиз бўлган маънолар эса Тангрининг лутфларига қиёсан бақувват (зич, қаттиқ — тарж.) жисмлар кабидир.

Шеър: (Агар пардалар орасидан ўша қутлуғ руҳ қўринсайди, инсонлар ақлини вужуд (гавда)га чиқаришарди).

Улуғ Оллоҳ тасаввурлар оламига, ҳатто ҳеч бир оламга сиғмайди. Агар тасаввурлар оламига сиғсайди, тасаввур қилган (кйши) уни қамраган бўларди ва У тасаввурлар яратувчиси дейилмасди. Демак, У барча оламларнинг устида экани англашилмоқда.

Улуғ Тангри Пайғамбарига рўё кўрсатди. «Қасамки, Оллоҳ ўз Пайғамбарига (у киши кўрган) тушни ҳаққи — рост қилди: албатта, сизлар (эй мўминлар), иншооллоҳ Масжид-ал-Ҳаромга... киурурсизлар».¹ Ҳамма: «Каъбага кирамиз!» деса, фақат баъзиларгина: «Иншо-

¹ Куръон, 48-сурә, 27-оят.

оллоҳ, Каъбага кирамиз!» дейди. Бу «Иншооллоҳ» деганлар ошиқлардир. Чунки улар бу нарса ўз қўлларида эмаслигини биладилар. Ҳамма нарса ёрга боғли эканига иқрорлар ва: «Агар ёр истаса, у ерга кирамиз!» дейишади. Зоҳирни кўрганлар учун Масжиди Ҳаром зиёрат қилинадиган Каъбадир. Ошиқлар ва Тангрининг хос қуллари наздида эса Масжиди Ҳаром Тангрининг висолидир. Шуниг учун ҳам: «Оллоҳ истаса, Дийдорига этишамиз!» дейди. Бироқ ёрнинг: «Иншооллоҳ!» дейиши жуда нодир ҳодиса. Бунинг ҳикояси ғайриоддий ва ғалатидир. Ғайриоддий ҳикояни әшитмоқ учун эса ғайриоддий одам керак.

Оллоҳнинг шундай қуллари бордирки, улар азиздир, севгилидир. Ошиқларнинг барча вазифасини ҳам фақат шулар учун адо этади. Ошиқнинг: «Иншооллоҳ эришамиз!» деганидек, Улуғ Тангрى ҳам: «У ғариб (азиз) истаса!»— дейди. Бироқ биз ҳозир бунинг шарҳига қизиқиб кетсак, восил бўлган ғалийлар калаваънинг учини йўқотадилар. Агар улар бундай аҳволга тушсалар, бу хил сирлар халққа қандай айтилади? Қаламнинг учи шу ерда синди...

Миноранинг тепасидаги тева (туя)ни кўролмаган, түяниг оғзидағи қилини қандай кўрсинг?

Энді биринчи ҳикояга келайлик: «Иншооллоҳ!» деган ошиқлар: «Ишни бажарган севгилидир. У истаса, Каъбага кирамиз!» демоқчи бўладилар. Булар Оллоҳда ғарқ бўлгандир. Орага ўзга бирор сиғмайди. Ҳатто бу ҳақида гапирмоқ ҳаромдир. Ўзини фано этмагунча орага ҳеч ким киролмайди. «Оллоҳдан бошқа зот йўқдир». «Қасамки, Оллоҳ ўз Пайғамбарига (у киши қўрган) тушни ҳаққи — рост қилди».¹ Бу ошиқлар ва содиқларнинг рўёсидир. Шарҳи у дунёда маълум бўлади. Бутун оламнинг ҳоллари ҳам балки бир рўёдир ва буларнинг ҳам щарҳи у дунёда билинади. Масалан, тушингда отга миссанг, муродинг ҳосил бўлур. Бироқ отнинг мурод билан нима алоқаси бор? Сени дорга осишганини (рўёнгда) кўрасан, демак, бир улуснинг боши бўласан. Дор билан элга бошлиликнинг нима яқинлиги бор? Дунёнинг ҳоли ҳам тушга ўхшайди. «Дунё ухлаган одамнинг рўёси кабидир» (Ҳадис). Бироқ у дунёнинг шарҳи ўзига хос бўлиб, бунисига ўхшамайди. Чунки у илоҳий шарҳдир. Ҳамма нарса унинг учун кашф этилган. Масалан,

¹ Қуръон, 48-сурә, 27-оят.

боқقا кирган боғбон дараҳтлар шохидаги меваларга қарамасдан: Бу хурмо, буниси анжир, анати нок, беригиси олма», — деда олади. Худди шундай, тушларнинг таъбирини билиш учун ҳам қиёматга ҳожат йўқ. Боғбоннинг қайси дараҳт қандай мева беришни билганидек, У ҳам рўёлар таъбирини олдиндан билади. Мол-дунё, хотин, кийим-кечак ва ҳоказолар атрофдаги нарсалардир. Ахир, оч-наҳор ҳолда нон тополмасанг, чўнтағингда юз дирҳам пулдан нима наф? Уни еб бўлмайди. Демак, хотин, бола-чақа, шаҳват ва кийим-бошлар кабилар соvuқдан сақланмоқ учундир. Шу тарзда барча нарсалар бир-бирларига боғли бўлиб, то Азиз ва Жалил Оллоҳга қадар узайиб боради. Исталган, қидирилган Удир ва Уни бошқа нарса учун эмас, балки Узи учўн истайдилар: Чунки У ҳамма нарсанинг устида, ҳаммасидан авлодир, юксакдир, шарафлидир, гўзал ва хушдир. Шундай экан, Уни Үндан тубан бўлган нарса учун қандай истайдилар. Ниҳоят Үндадир. Үнга етишиш билан барча орзулар ҳам рўёбга чиқгуси. Үндан илгариси ва нарефи йўқдир.

Инсон нафси шубҳа ва тахмин еридир. Сен ундан (инсондан — тарж.) буларни ҳеч қачон ҳеч қандай восита билан дафъ этолмайсан. Буни фақат ошиқ бўлиш билангина бартараф қилиш мумкин. Инсон ошиқ бўлиши билан (унинг) ичидаги ҳеч бир шубҳа ва тахмин қолмайди. «Сенинг севгинг сени кўр ва кар қиллади» (Ҳадис) — деда буюрилган.

Иблис Одамга сажда қилмай, Оллоҳнинг амрига қарши чиқиб: «Мени оловдан, уни эса балчиқдан яратдинг» — деди. Яъни менинг зотим оловдан, уники туроқдандир. Юксак бўлганнинг тубан бўлганга сажда қилиши тўғрими? Иблис Оллоҳ билан шу тарзда мужодаля этди ва Унинг лаънатига учради, ҳузуридан қувилди. Ва: «Оҳ Оллоҳим! Ҳаммасини сени қилдинг. Булар Сенинг бузғунчилигингдир. Устига устак, мени лаънатлаб, ҳузурингдан бадарга қилмоқдасан», — деди. Одам ҳам гуноҳ қилди. Оллоҳ: «Эй Одам гуноҳинг учун сени жазоладим. Ҳаммасини ўзим қилганим ҳолда, сени қилди, дедим. Сен эса мен билан тортишмадинг. Еки далилинг йўқмиди? Ахир сен ҳам: «Ҳаммаси Сендан, Сен қилдинг, чунки дунёда Сен истаган нарса бўлади, истамаганинг бўлмайди», — дейишинг мумкин эди. Шу қадар аниқ далилинг бўлгани ҳолда, Менга қарши ломлим демадинг, нечун?» деда буюрди. Одам: «Эй Танг-

рим! Биламан. Бироқ Сенинг ҳузурингда тарбиямни қўлдан чиқармоқни истамадим. Чунки Сенга бўлган ишқим мени қўйиб юбормадики, қарши чиқсан» деди.

Буюордикси: Бу шариат сув ичадиган жойдир, яъни чашмадир — манбадир. Бу гўё шоҳ девонига ўхшайди. Ўнда ҳар турли беҳисоб ҳукмлар мавжуд. Оламнинг қарори шу билан қоимдир (барқарор, оёқда туради — тарж.) Бироқ дарвешлар ва фақирларнинг ҳоллари подшоҳ билан кўринмоқдир. Ҳокимнинг илмини билмоқ қаерда-ю илми аҳкомни билмоқ қаерда ва подшоҳ билан кўришмоқ қаерда? Булар орасида катта фарқлар бор. Асҳоб ва уларнинг аҳволлари мадрасага ўхшайди. Мадрасада муллалар бордир. Ҳар мулланинг бир ҳожаси бўлади ва у муллага англашига, ўзига боғликлигига қараб ойлик (маош) беради. Қимга ўн, қимга йигирма ва қимга ўттиз кишилик (маош) тайин этади. Биз ҳам ҳар кимнинг англаши, қамраши даражасида сўз айтамиз. Чунки Пайғамбар: «Инсонлар билан уларнинг ақллари ниобатида гаплаш» (Ҳадис) дея буюрган. Оллоҳ яхшироғини билгувчидир.

ФАСЛ. Ҳамма имаратни (Мақбара қуриш ёки таъмирлашни) ё мардлигини кўрсатмоқ учун ёки ном чиқармоқ ва ёҳуд савоб қозонмоқ ниятида солади. Тангрининг бундан мақсади эса валийлар даражаларини юксалтироқ ва мақбаратларига ҳурмат кўрсатмоқдир. Улар буюқдирлар, ҳурматга муносибдирлар, бироқ унга муҳтоҷ эмаслар. Масалан, чироқ баланд бир жойга қўйилишини истаса, буни ўзи учун эмас, бошқалар учун истайди. Чунки унинг ўзи ҳар қаерда ҳам нурли бир чироқдир. Унинг мақсади нурининг ўзгаларга фойда беришидир. Кўкдаги қуёш агар пастда бўлганда ҳам яна ўшадир, нурли манбадир. Фақат у тубан тушса, дунё зулмат ичра қолади. Демак, у ўзи учун эмас, балки бошқалар учун юксакда яшамоқда. Хулоса шуки, улар юқори ёки пастда бўлишдан, халқнинг ҳурмат кўрсатишидан озодадир. Агар сенга ҳам у оламнинг бир қатра лутфи ва бир зарра завқи кўрсатиладиган бўлса, сен тубанлик ва юксаклик, ҳатто буларнинг барчасидан янада яқин бўлган ўзингдан ҳам зерикиб сиқиласан. Шундай экан, нур ва завқнинг манбай ва асос ҳисобланган валийларнинг паст, юксак деган қайдлардан холи эканини ўйламадингми? Улар Оллоҳ билан мақтанадилар, Оллоҳ эса юқори ва қуишлиқдан мустағнийдир. Унинг

тажаллиси ҳамма жойда мавжуд. Юқорилик ва тубанлик бизга ўхшаш боши, оёри бўлган инсонлар учундир.

Шундай одамлар борки, уларнинг ишларида ўз истаклари бошқа, Тангрининг мақсади бошқа бўлади. Оллоҳ Муҳаммад динининг юксалишини ва дунё тургунча қолишини истаганидан Қуръон учун жуда кўп тафсир ёзилади. Тафсир ёзганларнинг мақсадлари ўз билимларини кўрсатмоқ эди. Замаҳшарий ҳам тил ва динининг бутун нозиклигини ўзининг жуда безакдор ва фасиҳ жумлалари билан битган «Кашшоғ» (кашф этувчи — тарж.) китобида акс эттириди. Буни у ўз фазлини кўрсатмоқ ва истаган нарсасининг ҳосил бўлиши учун қилди. Ҳолбуки, бу ҳам Муҳаммад динининг юксалтиришдан иборат эди.

Барча инсонлар Оллоҳ учун иштайди; бироқ жуда табийки, (Тангрининг) бу ишдаги мақсадини билмайдилар. Шу билан бирга, инсонларнинг ҳам ишини бажаришдаги ғоялари бошқадир. Чунончи, Оллоҳ дунёнинг қолишини истайди, одамлар эса шаҳват билан машғул бўладилар ва фарзанд туғилади. Улар ўз лаззатларини билан банд бўларкан, ўзлари ҳам билмаган ҳолда дунёнинг давом этишини таъминтайдилар. Шу тахлид Оллоҳга қулликни адо этган бўладилар. Худди шундай, улар муazzам масжидлар қуришади, эшиги, девори, бошқаси учун кўп пул сарфлайдилар. Ҳолбуки, унинг қиймати Қиблададир ва мақсад Қибладир. Уларнинг нияти шу бўлиши билан баробар, яна Қибланинг қадри, буюклиги ортган бўлади.

Валийларнинг буюклиги кўринишда эмас. Валлоҳи, улар учун ҳам юқорилик ва қўйиллик мавжуддир. Фақат бу нарса хусусиятесиз ва ўхшашсиз кечади. Масалан, кумуш пул мис пулдан кучлидир, дегани нима маънога келади? Зоҳиран бундай эмас, албаита! Бироқ ҳамма гап уларнинг асосида, асосдаги жавҳарда. Ахир, кумуш пулни том бошига қўйсангу олтин пулни ерга ташласанг, кумуш олтиндан устун бўла оладими? Ёки кепак элажнинг устида, ун эса остида қолади. Қўринишдан кепак ундан устундек туюлади, аслида-чи? Демак, устунлик суратда эмас, моҳиятда, ундаги жавҳардадир.

ФАСЛ. Бири ичкари кирди. Мавлоно буюрдики: **Уазиздир**, камтариндир ва булар ундаги жавҳардан майдонга келмоқда. Масалан, мевали шоҳ эгилади. Мева-сиз дараҳт эса ғўддайиб туради. Пайғамбар ҳам жуда

камтарин бўлган. Чунки ҳар икки оламнинг мевалари унда мужассам эди.

«Салом бериш борасида ҳеч ким Оллоҳнинг Элчисидан устун бўлолмаган» (Ҳадис). Пайғамбаримиздан олдин бирор салом беришга улгурмаган. Чунки у ҳокисор бўлгани сабабли ҳар сафар ўзи бошлаб салом берарди. Зоҳирон у аввал салом бермаса ҳам камтарин бўлгани учун сўзни бошларди. Атрофдагилар салом беришни Пайғамбардан ўрганган эдилар. Келиб-кетгандарнинг ҳаммаси унинг соясидир. Инсоннинг сояси ўзидан олдин ўйга киргандек туюлса ҳам, аслида, аввал кирган унинг ўзидир.

Баъзилар нарсаларнинг ибтидосига боқса, бошқалар интиҳога назар соладилар. Ибтидога қараганлар Оллоҳга яқин инсонлардир. Чунки улар: «Ниҳояга эътибор беришнинг нима ҳожати бор? Ахир буғдоӣ эксанг, арпа битмайди-ку», — дейишади. Демак, буларнинг қараашлари ўзгадир. Интиҳога боққанлар азиз ва буюқдир. Чунки ўларнинг кўзлари охиратладир. Яна шундай бир қавм борки, улар Тангрига янада яқинидир ва на бошга ва на сўнгга боқадилар. Аввал ва охири буларнинг хаёлига ҳам келмайди. Чунки улар Оллоҳда гарқ бўлганлардандир. Бошқа бир қавм эса бутуилай дунёга гарқ бўлган ва ҳаддан зиёд ғоғил бўлганлари сабабли на ғитоятга ва на ниҳоятга боқадилар. Булар жаҳаинам ёташининг ўтинидирлар. Шу тарзда Мұҳаммаднинг асл эканлиги маълум бўлмоқда. Чунки у тўғрисида: «Сен бўлмасайдинг, фалакларни яратмасдим» (Қудсий ҳадис) дея буюрилган. Шараф, тавозе, ҳикмат ва юксак мақомларнинг барчаси унинг ҳадяси ва соясидаидир. Чунки булар ундан ҳосил бўлган. Масалан, қўл нима қиласа ҳам ақл шарофати билан қиласди. Ақлнинг сояси ҳар нақадар йўқдек туюлса-да, барibir бир кўланкаси бордир. Худди шундай, маънионинг ҳам борлиқсиз бир борлиғи мавжуд. Йисоннинг ақли созсиз бўлмаса, унинг бутун аъзолари ишламайдиган ҳолга келади. Оёғи текис йўлда юролмайди, кўзи кўрмайди, қулоғи ҳар сўзни нотўғри эшигади. Шундай экан, барча иш — ҳаракат ақлнинг шарофати билан юзага чиқади. Аъзолар олатдир. Бу гўё замоннинг Халифаси кабидир. Улуғ инсон мисоли ақл-и кулл. Халқнинг ақллари эса унинг аъзоларидир ва нима қиласа ҳам ақл-и куллнинг соясида қиласди. Агар улар бирон хатога йўл қўйсалар, бу ақл-и кулл соясидан четга чиқиши билан изоҳланади. Маса-

лан, ақлдан озаётган одам ақл соясидан, ҳимоясидан маҳрум қолади. Ақл фаришта жинсидандир. Гарчи малакнинг қўли ва қаноти бўлса ҳам, аслида, буларнинг бари бир нарсадир, ақлдан иборатдир. Чунки уни эшигсанг, ақлдан ўзга нарса қолмайди. Ахир мумдан тайёрланган қушни қиздирсанг, у яна мумга айланади — қолади. Чунки мум мумdir ва ундан ясалган қуш яна ўшадир. Худди шундай, муз ҳам сувдир. Буни билмоқ учун ёритиш — кифоя. Муз сув ҳолида экан, қўл билан тутиб бўлмасди, энди муз бўлди ва уни ушлаш, этакка олиш мумкин. Ўртадаги фарқ шудир ва бундан ортиқ эмасдир. Муз ҳам сувдир, иккиси бир нарсадир.

Инсоннинг аҳволи ҳам шундоқдир. Эшак балки малакнинг нури ила ўртоқ тутиниш соясида фариштага айланар деган умидда малакнинг қанотини эшакнинг думига боғлашибди. Эшакнинг малаклашиши фақат муайян васфлар бўлгандагина мумкиндири. Инсоннинг ақлдан бир қаноти бор эди ва қўкка учди. Агар эшакда ҳам атиги яримта қанот бўлсайди, у ҳам эшак бўлиб қолмасди. Балки инсонга айланарди. Оллоҳ ҳар нарсанни қила олади. Масалан, бола кичиклигида эшакдан ҳам баттардир. Ҳар турли ифлосликларга қўлинни ботириб оғзига олиб боради. Фақат онасигина бунга монелик қиласди. Эшакнинг ҳеч бўлмаса бир нави тоза хоссаси бор. Чунончи, пешоб қилаётганда, оёқларига сачрамаслиги учун уларни кенгроқ очади. Мана шу эшакдан баттарроқ бўлган болани Улуг Тангри инсон айлайди. Шундай экан, эшакни ҳам инсонга айлантира олишига нега ҳайрон бўлиш керак? Оллоҳнинг ҳузурида ғариб бўлган ҳеч қандай нарса йўқдир.

Қиёматда инсоннинг қўл-сёғи ва бошқа аъзолари тилга кирадилар. Файласуфлар: «Улар қандай қилиб гапира олади?» — дейдилар. Ахир аъзолар ҳол тили билан гапирмайдиларми? Масалан, қўлга бирор яра чиқса, у: «Иссифимни ошириб юборадиган овқат едим ва шундай бўлди», — дея ҳол тили билан тушунтириш беради. Ёки кесилган жой: «Менга пичноқ тегди», — дея ҳабар беради. Инсон аъзоларининг гапириши шу тарзда бўлади.

Суннийлар дейди: Қиёмат кунида аъзолар тилга жиради. Шунда инсон: «Сиз гапирмасдингиз, энди қандай қилиб буни қилмоқдасиз?» — деб сўрайди. «Улар териларига «Нима учун бизга қарши гувоҳлик бердингизлар!» дейишганда, (терилари): — «Бизларни барча нар-

сани сўзлатган зот — Оллоҳ сўзлатди» — дедилар».¹ Қўл: «Менга ҳаммани гапиртирган, ҳатто эшикни, деворни, кесакни ҳам тилга киргизган — Яратган сўз берди. Ахир сенинг тилингни қандай гапиртириди?» — деди. Тил ҳам сенинг оғзингда бир эт парчасидир, қўл ҳам шундоқ. Бир бўлак гўштнинг, яъни тилнинг гапириши сенингча ақлга мувофиқ желади, чунки бунга кўниккансан. Аслида, тил Тангри ҳузурида бир баҳонадир. Унга «Гапир!»— дея амр этилгани учунгина у гапирган. Худди шундай, Оллоҳнинг буйруфи билан ҳамма нарса тилга киради.

Сўз инсоннинг қиймати қадар қадрлидир. Бизнинг сўзимиз сувга ўхшайди. Сувни сувбоши (мироб) оқизади. Сув ўзини мироб қайси чўлга ҳайдаганини қаердан билсин? Балки қарам, балки пиёз даласига. Гул боғига бўлиши ҳам мумкин. Шунисини биламанки, сув кўп келса, ер ҳам шунга яраша кенг бўлади, оз келса-чи, суғориладиган майдон ё бир уфоқ боғ ёки тўрт томони девор билан ўралган кичик ердир. «Оллоҳ Ўз ҳикматини Ҷашитганларнинг ҳимматлари ўлчовида воизлар тилига қуяди». Мен бир этикдўзман, менда тери кўп, аммо уни мижозимнинг оғинга лойиқ қилиб кесаман. Мен бир кишининг соясиман, унинг бўйи қанча бўлса, мен ҳам шу қадарман.

Ерда бир ҳайвонча (қурт) мавжуддир. У ер остида, зулматда яшайди. Кўз ва қулоқсиз. Аслида унинг кўз ва қулоққа эҳтиёжи ҳам йўқ. Мадомики, мухтожлиги йўқ экан, унга нечун кўз ва қулоқ берсинлар? Тангри оз бўлгани учун ёки хасислиги сабабли уни кўз ва қулоқсиз қолдирдими? Йўқ! У буларни эҳтиёжига қараб берди. Эҳтиёжи бўлмаган кишига берилган ҳар қандай нарса ортиқча юkdir. Бироқ Тангрининг лутфи, қарами ва ҳикмати юқ бўлади эмас, балки киши зиммасидаги юкни туширади. Масалан, дурадгорнинг теша, арра, болға каби асбобларини тикувчига берсанг, булар унинг учун фақат кераксиз тошдир. Шунинг учун ҳам нарсани эҳтиёжга кўра берадилар.

Қуртнинг ер остида, қоронғуликда яшаганидек, батзи бир одамлар ҳам бу дунёning зулмати билан кифояланади. Булар у оламга эҳтиёж бўлмагани каби Оллоҳ дийдорига ҳам муштоқ эмаслар. Ўлар кўзлари билан фақат дунёning ишинигина кўрадилар. Шундай экан,

¹ Куръон, 41-сурә, 21-оят.

охират саодатини кўришга ярайдиган кўзлар буларга нечун?

РУБОИЙ: (Ўйламаки, Оллоҳ йўлига тушган эрлар йўқ, деб. Комил сифатлилар нишонсиз ҳам эмаслар. Сен сирларнинг маҳрами бўлмаганинг учун ўзгаларни ҳам ўзинг қатори ҳисоблаяпсанми?).

Дунё ғафлат билан қоимдир. Ғафлатсиз — бу оламдан асар ҳам қолмайди. Тангри завқи (ишқи), охират тушунчasi, сарҳушлик, ўзидан кечиш ҳамда важд (бир нарса қаршисида жўшиш, севги жўшқинлиги — тарж.). у оламнинг меъморлариридир. Агар уларнинг барчаси юз очса, бизнинг ҳаммамиз бутунлай у оламга кетамиз, бу ерда қолмаймиз. Улур Оллоҳ икки оламнинг бор бўлиши учун бу ерда яшашимизни истайди. Худди шу мақсадда икки оламнинг маъмур қолиши учун бирини ғафлат, иккинчисини эса бедор бўлиши шарти асосида икки ходимни вазифалантириди.

ФАСЛ. Буюрдики: Агар сизнинг (менинг борим ёки йўғимда) менга кўреатган лутфингизга, ғайратингизга ва тарбиянгизга жаъобан ташаккур этмоқ, ҳурмат билдиromoқ ва узр тиламоқ хусусида айбга йўл қўйсак, бу ўзимни катта олганимдан ёки буларга эҳтиёжим йўқлигидан, ниҳоят, валинеъматнинг ҳаққини сўз ёҳуд иш-ла тўлаш кераклигини билмаганийдан эмас. Асло! Балким, Сизнинг покиза иймонингизни билганимдан ва буни билхосса ҳамда тамоман Оллоҳ ризоси учун қилганингизни тушунганимдан жавобини ҳам Унинг ўзига ҳавола этаяпман. Чунки сиз нима қилган бўлсангиз Унинг учун қилдингиз. Шунга кўра, Тангридан қайтадиган мукофот ва савобнинг ҳаммасини тўла-тўқис сизга етишини истаймän. Агар Сизни мадҳ этадиган бўлсам, Сизга нисбатан тавозе билан муносабатга киришсам, қўрқаманки, Тангри мукофоти ва савобининг бир қисмидан маҳрум қолгайсиз. Аслида, ҳамду сано ҳам, тавозе ҳам, узр тилаш ҳам, барча-барчаси бу дунёning лаззатлариридир. Модомики, дунёда бир молни ёки бир мақомни бериш йўлида қийинчилик ва заҳматларга таҳаммул айладинг, демак, муқобилини ҳам Оллоҳнинг ўзидан кўришинг янада яхшироқдир. Шунинг учун ҳам мен узр тилаяпман. Узр тиламоқ дунёни истамакдир. Чунки сарват ейилмайди, бошқа нарса учун исталади. Сарват билан от, жория ва қул олишади. Мақтамоқ учун лавозим ва мақом хоҳлайдилар. Хуллас, дунё буюк ҳурматталаб

ҳамда мадҳ этилган нарсадир. (Дунё деганлари дунё воситасида қўлга киритилган нарсадир).

Шайх Нассож-и Бухорий буюк ва кўнгилчан бир зот эди. Ўқиган одамлар ва улуғлар уни зиёрат қилигани көлишинб, қаршисида тиз чўкиб ўтиришарди. Шайхнинг ўқиш-ёзишдан саводи йўқ эди. Уидан Қуръон ва ҳадисларниң тафсирини эшитмоқ истаганларга: «Мен арабча билмайман, сиз оятининг маъносини айтинг, мен шарҳлаб берай» дерди. Булар таржимасини айтгандан кейин шайх: «Бу оят нозил бўлганда, Мустафо фалон мақомда эди. Мақомнинг аҳволи мана бундай», дер ва бу мақомнинг даражалари, уига етишмоқнинг йўллари ҳақида батафсил маълумот берарди.

Бир куни Алавий-йи Муорриф Шайх Нассож-и Бухорий ҳузурида бир қозини мақтади: «Бунақа қози ҳеч қайда йўқ. Пора олмайди, ўзи истаганича ҳукм чиқармайди, холис ва адолатпарвар», — деди. Бунга жавобан шайх: «Сенинг пора тўғрисидаги галинг — ёлғон. Сен ва Алавий бир одамсиз, устига устак, Мустафонинг наслидан бўла туриб, пора олмайди дея, уни мақтаясан. Бу — ахир, пора бўлмай нима? Мадҳ этишдан ҳам каттароқ пора борми?» — деди.

Шайхулислом Термизий: «Саид Бурҳониддиннинг таҳқиққа оид фикрлари жуда гўзалдир. Бу нарса унинг шайхлар китобларини яхши ўқиганидан далолатдир» — деди. Бири: «Ахир сен ҳам ўқигансан, лекин нега унинг фикрлари қадар гўзал сўзлар айтмайсан?» — дебач, Шайхулислом: «Унинг бир ишқи, бир дарди, бир жаҳди, билим ва амали бор», — деб жавоб берди. Ҳалиги одам: «Ундаи бўлса, нега шундан баҳс очмай; мутолаа тўғрисида гапирасан. Ахир, асос удири, биз уни истаймиз. Сен ҳам ундан гапир!» — деди.

Уларда нариги дунёнинг дарди йўқ эди. Кўнгиллари тамоман бу дунёга босғланганди. Баъзилари нон ейишга, баъзилари нонни томоша қилишга келганди. Бу сўзни ўрганиб, сўнгра сотмоқчи бўладилар. Чунки сўз бир келиндири, бир гўзалдир. Гўзал жорияни, одатда, сотиш учун оладилар. Шундай экан, жория ўзини олганни қандай севсан? Ахир у — тужжор ва жорияни сотишдан завқ олади. Ўзига олиш учун унда мардлик ва инсонлик етишмайди. Заиф ва қўрқоқ одамнинг қўлига яхши бир Ҳинд қиличи ёки паҳлавонларга мўлжалланган ёй (камон) тушса, у бударни сотиш мақсадида олади. Чунки

унда камонни торта оладиган қувват йўқ. Қўрқоқ уни сотиб, пулига атйр-упа харид қилади. Бошқа нима ҳам қиларди?

Бу сўз сурёнийчадир (маълум бир тил, бу тилда таплашадиган халқ христиан динига мансуб — тарж.) ва сен уни гушундим, демагин. Чунки бу сўзни қанча тушу́нсанг, у сендан, сенинг қамровингдан шунча узоқлашади. Балки, тушуниш тушунмаслиқ орқали мўмкин-дир. Сен дучор бўлган барча бало-қазолар, қийинчиликлар худди шу янглиш тушунишдан ҳосил бўлади. Бу сенинг тузоғиғдир. Сен ундан қутулишинг керак. Масалан; сен денгиздан бир кўза сув олдинг ва: «Денгиз менинг кўзамга сиғди» — дейсан. Бироқ бу — хато. Агар: «Кўзам денгизда йўқолди» — десанг, тўғри бўлади. Асос-шу. Ақлинг сени подшоҳ дарвозасига келтиргунга қадар яхшидир. Дарвоза олдида сен уни ҳайда. Чунки у энди заарлидир, йўлингни тўсувчидир, ундан қутуломайсан, ўзингдан воз кеч. Энди сенинг «Нечун, нимага?» лар билан ишинг йўқ. Чунончи, жубба тикдирмоқ учун бичилмаган кийимликка эҳтиёжинг бор. Ақл сени тиқувчи ишхонасиғача олиб боради. Тикувчи ҳузурида эса унга муҳтоҷ эмассан, балки уни тарк этишинг, бутун ихтиёрингни тикувчига топшириңг фойдалидир. Худди шундай, бетобнинг ақли ҳам уни ҳакимга олиб боргунча яроқлидир. Ҳаким қабулида эса унга (ақлга) ҳожат йўқ. Бетоб ўзини шифокорга топшириши керак бўлади.

Сенинг гизли инграшингни асҳобнинг қулоқлари эши-тади. Бир нарсали одам, яъни жавҳари ёки бирон дарди бўлган киши дарҳол билинади. Масалан, туялар қаторидаги бир тиянинг гандираклаб юриши, оғзидан оққан сўлаги, ғалати кўзлари ва ҳоказо белгилари унинг мастилигидан далолат. «Уларнинг юзларида сажда изидан (қолган) белги — аломатлари бордир»¹ дея амр этилган. Ахир, дараҳт илдизи олган озуқа унинг шох-шаббалири ҳолидан, барглари рангидан, мевасидан ошкор бўлади. Озуқа олмаган бошқа бир дараҳтнинг сарфайиб сўлиши ҳам кўздан ниҳон эмас.

Бир соҳа тўғрисидаги китобни ўқиган одам шу соҳага доир битта сўз эшитиши билан аввал ўқиганларини эслайди. Чунки у бу даражага етиш учун кечалари мижжа қоқмай ўқиган, меҳнат қилган. Қуръонда: «(Эй Муҳаммад), Биз сизнинг қалбингизни иймон ва Қуръон

¹ Қуръон, 48-сурә, 29-оят.

нури билан) кенг мунавар қилиб қўймадикми?»¹ дея буюрганидек, у ҳам бир ишорат билан кўп маъноларни англайди. Янги бошловчи киши эса айтилган сўзнинг гина маъносини тушунади холос. Чунки ў воқеадан ҳали хабардор эмас.

Сўз тингловчининг тушуна олиш даражасида келади. Ҳикмат талаб қилиниб, тортқиламмагунча юз кўрсатмайди. Ким қанча истаса, у ҳам шунча кўпроқ аён бўла боради. Агар киши: «Менга сўз (ҳикмат) ошкор бўлмаяпти», — деса, жавоб шу: «Сен нега уни талаб айламаяпсан, истамаяпсан, тортқиламаяпсан?» Сенга эшитиш қудратини бермаган зот, гапирганга ҳам гапириш салоҳиятини ато этмаган.

Пайғамбаримиз замонида бир кофирнинг мусулмон қули бор эди. Кунлардан бир кун ҳўжайин унга: «Идишларни ол, ҳаммомга борамиз» — деди. Йўл устидаги масжида Мустафо асҳоби билан ўамоз ўқиётганди. Қул: «Ҳўжайин, шу идишни ушлаб туринг, мен кириб икки ракат намоз қиласинда, югуриб хизматнингизга келайин» деди. Қул бориб, намозини адо этди. Мустафо асҳоби билан бирга чиқди, бироқ қул ёлғиз ўзи қолди. Ҳўжайини уни узоқ кутди, ниҳоят, бақирди: «Эй қул! Чиқ бу ёққа!» Қул жавоб берди: «Мени қўйиб юбормаяпти». Қулни ким ушлаб турибди, дея афандиси (ҳўжайини) ичкарига бошини суқди, аммо у ерда соя ва бир жуфт калишдан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Яна сўради: «Ташқарига чиқишингга ким монелик қилмоқда?» Қул деди: «Сенинг ичкари киришингга монелик қилаётган, бироқ сен уни кўрмаяпсан».

Инсон ҳамиша ўзи кўрмаган, эшитмаган ва ўйламаган бир нарсага ошиқdir. Кечаю кундуз уни қидиради, истайди. Мен ўша кўрмаган кишимнинг қулиман. Инсон кўрган ва тушунган нарсасидан зерикади, қочади. Шунинг учун ҳам файласуфлар кўришни инкор этадилар. Улар дейишадики: «Кўрсам тўяман, сиқиламан ва юбу тўғри эмас». Суннийлар эса: «Уни бир ҳолда ва бир рангда бўлганда кўриш мумкин. Чунки «У зот ҳар куни иш—амалдадир»² буюрганидек, юз хил рангга киради. Ҳатто юз минг марта тажалли этганда ҳам, кўринишларнинг бири иккинчисига сира ўхшамайди. Сен шу аснода Тангрини барча асрлари ва идишларида ҳар

¹ Қуръон, 94-сурा, 1-оят.

² Қуръон, 55-сурा, 29-оят.

лаҳза ҳар турли кўраяпсан. Оллоҳнинг бир иши бошқасига ҳеч ҳам ўхшамайди. Хурсандчиликда бошқача, қўрқувда бошқача-ю йигида яна бошқача акс этади. Модомики, Тангрининг ишлари, ҳаракатлари, тажаллиси ва асарлари турли-туман экан, Унинг зотининг тажаллиси ҳам шундоқdir. Яъни гўё ишларининг тажаллиси каби Сен Оллоҳ қудратидан бир қисм бўлганинг ҳолда, лаҳзада минг турли товланасану, Унинг ўзи жилваланмайдими? Қиёс эт. Тангрининг шундай қуллари борки, улар Ҳаққа Қуръон воситасида етишарлар. Баъзи қуллар эса Тангридан келадилар ва Қуръонни ўрганиб, уни Оллоҳнинг китоби эканлигини биладилар. «Албатта бу эслатмани (яъни Қуръонни) Биз ўзимиз нозил қилдик ва шубҳасиз ўзимиз уни сақлагувчимиз».¹

Муфассирлар ушбу оятни Қуръон ҳақида нозил бўлганини айтишади. Бу — яхши. Бироқ яна шу бор. Сенинг ичингни орзу ва шавқ билан тўлдиридик. Орзу ва шавқни биз қўйдик ва биз уларга энен стқазмаймиз. Бир манзлга муюссар айлаймиз. Сен бир дафъа Оллоҳ! — де, кейин сабр қилки, бутун балолар бошинингга ёғсин, демакдир.

Бирни Мустафога деди: «Сени севаман!» Пайғамбар: «Ақдинги йиг! Нима деяётганингни биласаими?» — деб сўради. Ҳалиги зот яна тақрорлади: «Сени севаман!» Мустафо: «Эсингни йиг, нима деяётганингни биласанми?» — дея қайта сўради. Одам яна ўша жавобни берди: «Сени севаман!» Ниҳоят, Пайғамбар: «Ундан бўлса, шу гапингда тур (сабрли бўл)ки, энди сени ўз қўлим билан ўлдирираман. Ҳолинггавой!» — деди.

Мустафонинг ҳузурига бир одам келди ва: «Мен сенинг динингни истамайман, қайтиб ол. Чунки қабул қилганимдан бери хонавайрон бўлдим, тинчимни йўқотдим. Хотиним ва молу дунёмдан айрилдим. Болам ўлди. Мени менсимай қўйишди. Қувват ва шаҳватим тугади», — деди. Пайғамбар жавобан буюрди: «Бизнинг динимиз қаерга бормасин, борган ерида одамнинг томиридан суғуриб олмагунча, уйини бузиб, ўрчини сўтурмагунча қайтиб келмайди. «Уни фақат таҳоратли — пок кишиларгина ушларлар».² У шундай бир ёрдирки, сенда ўзинга бўлган севгингдан қилча қолгал эса-да (сенга) юзини кўрсатмайди. Уз вуслатига изи бермайди. Дўстинг-

² Қуръон, 9-сурा, 15-оят.

¹ Қуръон, 56-сурा, 79-оят.

ни сенга юз очишини истасанг, ўзингдан ва дунёдан зерикиб тўйишинг ҳамда ўз-ўзингга душман бўлишинг лозим. Худди шундай, бизнинг динимиз ҳам ўзи кирган кўнгилни Ҳаққа әлтмагунча қўймайди. Пайғамбар ҳалиги одамга: «Мана сен шу сабабли тинчингни йўқотдинг ва ғамга ботдинг. Ғам емоқлик сени алдаган севинчларни қусмакдир. Ошқозонингда озигина нарса қолса ҳам сени ҳузурсиз қиласеради. Истифроф этаркан (қусаркан — тарж.) инсон ея олмайди. Сен сабр қил ва қайру чек. Чунки ғам тортмоқ ва маҳзун бўлмоқ истифроф этмакдир. Фақат шундан кейингина ҳақиқий севинч ҳосил бўлади. Бу севинч эса ғам ва кадардан озода, тикансиз чўлу, бошоғриги бермайдиган шаробдир. Ахир сен кечаю кундуз дунёдан ҳузур қидирмоқдасан. Бироқ мақсадинг нийнг бу дунёда рўёбга чиқиши имконсиздир. Шунга қарамай, сен уни излашдан бир лаҳза ҳам тўхтамаяпсан. Дунёда топган роҳатинг эса бир чақмоқдек ёниб ўчувчилир. Чашмоқ ҳам дўл, ёмғир ва қорлар билан тўладир. Нега бу дунёда ҳузурга қовушолмайсан. Масалан, Анталяга (Туркияning бир шаҳри — тарж.) бориш нияти билан йўлга тушдинг, бироқ адашиб Қайсари (Туркияning яна бир шаҳри — тарж.) томонга кетиб қолдинг. Шунда ҳам Анталяга бораман, деб ўйласаңг, хато қиласан. Чунки Қайсари йўлидан Анталяга бориш имконсиздир. Агар Анталя йўлига тушилса-чи, йўловчи чўлоқ ва иотирон бўлса-да, манзилга эришгуси. Чунки манзилинг ўзи шу ерdir. Дўнё иши (кишига — тарж.) заҳматсиз муюссар бўлмагани каби охират иши ҳам шундоқдир. Шунга кўра ҳеч бўлмаса, охират учун заҳмат чекгинки, меҳнатинг зое кетмасин. Сен: «Эй Мұҳаммад! Динингни ол. Чунки мен ундан фақат нотинчлик кўрдим», — дейсан. Бизнинг динимиз киши мақсадини ҳосил этмасдан, уни тинч қўймас.

Ривоятларга кўра жуда фақир бир муаллим бор эди. Қамбағаллиги шу даражада эдик, қишида бир жубба киярди холос. Бир куни сел келди, унда бир айнқ боши лойқанинг ичидаги оқиб борарди. Муаллимга болалари (талабалари — тарж.) «Бир пўстин оқиб келянти, ол, керак бўлади», дейишиди. Муаллим кийимга муҳтоҷлиги туфайли, ўзини сувга отди ва бориб «пўстинни» ушлади. Бироқ шу заҳотиёқ айнқанинг чангалига тушди. Шогирдларнинг: «Эй муаллим, ё пўстинни келтир ё ўзинг кел» деган мурожаатларига, ўқитувчи: «Мен пўстинни қўйиб юбордим, бироқ у мени қўймаяпти, не қиласай!» деб

жавоб берди. Ахир, Тангрининг шукри сени қандай қўйиб юборсин? Ўз қўлимизда эмас, балки Тангрининг ихтиёрида бўлганимиз учун шукrona келтирмоғимиз лозим. Чунончи, боланинг кичиклигида, яъни она билан сутдан ўзга нарсани билмайдиган бир пайтда Оллоҳ уни ҳеч тарк этдими? Аксинча, уни ўстирди, боқиб парвариш этди. Унга ақл берди. Боланинг ичида мавжуд бўлган шу (кейинги) ҳол гўё у оламга ўшайди. Инсон навбатдаги ҳолларга эришган сайин аввалги ҳолининг хомлик, болалик бўлганини ва ҳатто ҳеч нарса бўлмаганини англай боради. «Занжирлар билан жаннатга судраб олиб борилаётган қавмга ҳайронман. Уларни тутинг, боғланг ва Вуслатга элting. Кейин Жамолга, ундан сўнгра Камолга олиб боринг» (Қуръон).

Балиқчи балиқни бир мартадаёқ тортиб сувдан чиқармайди. Балким, аввал секин тортиб кўради, сўнгра яна такрорлади. Буни у ўлжаси қонини оқизиши, қувватини кетказиш учун қиласди. Ишқ илмоғи ҳам инсоннинг тўмогига санчилиши билан унинг ҳаром қонини оқиши ва қувватдан қолиши учун Тангри ипни секин-секин тортади. «Чункӣ (Ризқингизни тор ва кенг қила-диган Оллоҳдир).¹

«Ла илаҳа иллаллоҳ». Бу авомнинг иймонидир. Хос қулларнинг иймони: «Лоҳува Илло Хува»дир. Унинг (Оллоҳнинг — тарж.) ҳувиятидан (ким эканлиги тўғрисидаги ҷалил, ҳужжат — тарж.) ўзга ҳувият йўқдир. Масалан, бир киши тушида ўзини шоҳ сифатида кўрса, атрофидаги одамларнинг парвона бўлишига қараб туриб: «Ҳуқиқдор менман, мендан ўзга подшоҳ йўқ!» дейди. Аммо уйғониб, уйда бир ўзини кўриши билан: «Бу — менман ва мендан бошқа ҳеч ким йўқ», — дейди. Бу — ҳақиқат. Ҳақиқатни кўрмак учун эса бедор кўз керак. Ўйқули кўз — кўрмайди.

Ҳар тоифа (гуруҳ) бошқа тоифани ёмонлайди ва: «Биз тўғримиз, биз ҳақлимиз. Ваҳий бизга келган. Улар адашгандир», — дейишади. Ёмонланган гуруҳ ҳам ўз навбатида худди шу гапларни бу тоифага қарши айтади. Шу тарзда уларнинг ҳаммаси ваҳийнинг йўқлигига ҳамфир бўлмоқдалар. Бироқ шу жумладан, бир киши учун ваҳийнинг мавжуд эканлигига ҳам бирлашмоқдалар.

«Мўмин закийдир. Ҳақ ва ботилни ажратা олувчи-

¹ Қуръон, 2-сурә, 245-оят.

дир. Ақл ва фотонат соҳибидир» (ҳадис) — дея буюрилганидек, ўша бир кишининг қайсиси эканлигини билиш учун Ҳақни ботилдан фарқлаган закий бир мўмин зарур. Иймон деганимиз ҳам худди шу фарқлаш хусусияти ва англашдир.

Бири: «Билмаган жуда кўп, билган эса оз. Уларни ажратиш учун узоқ вақт керак бўлмайдими?» — деб сўради. Мавлоно буюрдики: Билмаганлар кўп. Бироқ улардан бир нечасини билиш орқали ҳаммасини таниса бўлади. Масалан, бир ҳовуч буғдойни таниганинг ҳолда, ер юзидағи жамики буғдойларни танийсан. Ёки озгина шакар еб кўрган киши барча турли ҳолваларни ичидаги шакар борлигини ажратади олади.

Агар бу сўз сизга танишдай (такрорланганда) туғулса, демак, аввалги дарсингизни тушунмагансиз. Шунинг учун ҳар куни бир нарсани такрорлашга ҳожат бор. Бу — шунга ўхшайди. Муаллимнинг бир ўқувчиси уч ой давомида алифдан бошқа ҳарф ўрганолмабди. Отаси «(белгиси — тарж.) йўқ дегин», — дебди. Бола шуни ҳам удалай олмабди. Шунда ўқитувчи: «Аҳвол — оғир. Шунинг учун ҳам мен янги дарс беролмаяпман. Ахир эскисини ўрганмагунча, қандай қилиб бошқасини ўргатай?» — дейиши билан боланинг отаси: «Оламларнинг Роббисига ҳамд бўлсин!» — дея дуо қилибди. Бу — Оллоҳнинг нони ва неъмати камайди, дегани эмас. Гап шундаки, бизда иштаҳа қолмади ва меҳмонлар ҳам тўйдилар. Ҳамду сано шунинг учундир, Тангри учундир (Алҳамдулиллоҳ). Бу нон дунёникига ўхшамайди. Чунки дунёнинг нони ва ўзга ёмишларини иштаҳанг бўлмасада, мажбуран истаганингча ея оласан. Ҳамда хоҳлаган жойингга судрай биласан. Ўз навбатида, улар ҳам сен бошлаган ерга кетаверадилар. Жони йўқки, кетмасин. Ҳикматдан иборат бўлган Оллоҳнинг неъмати бундан фарқли ўлароқ, тирикдир. Уни фақат иштаҳа билангина истеъмол этиш мумкин. Акс ҳолларда у сенга юзини ҳам кўрсатмайди.

Кароматнинг ҳикояси: Агар бир киши бу ердан бир кунда ёки бир онда Қаъбага етишса бунга ҳайрон қолишнинг ҳожати йўқ. Ва бу каромат ҳам эмас. Ахир Саумум шамолинингда, қўлидан келади бу иш. Каромат сени тубан ҳолдан юксак ҳолга келтиришдир. Бунда сен билимсизликдан ақлга, ўликликдан тириклика эришсан. Масалан, сен тупроқ эдинг, ўсимликка айлантириди. Ўсимликдан ҳайвонликка, ундан инсонликка сафар қил-

динг. Каромат будир. Улуг Оллоҳ бундай сафарни сенга раво кўрди ва сен ўзинг билмаганинг ҳолда шу ерга қадар келдинг. Шу тарзда, сени яна ўзга турли-туман оламларга олиб боради. Буни инкор қилма ва сенга шундан хабар беришса, қабул айла. Умарга кося тўла заҳарни келтирдилар. У: «Бу нимага ярайди?» — деди. Булар: «Бирорни ошкор эмас, балки яширин ўлдиришга ярайди. Қилич билан ўлдириб бўлмайдиган душманин шунинг бир заррасини бериб гумдан қилиш мумкин» деб жавоб бернишди. Умар: «Жуда яхши қурол экан, менга беринг, мен ичай, чунки ичимда қилич билан етолмаган бир душманим бор. Дунёда ундан кўп ёмонлик қилган душманим йўқ». — деди. Унга: «Бунинг ҳаммасини ичишга ҳожат йўқ. Озгинаси юзминг киши ёстиғини қуритади» — дедилар. Умар: «Менинг ичимдаги душман ҳам бир дона эмас, балки мингтадир ва юзминг кишини ерга ургандир», — деди-да, косани олиб, заҳарни охпиргача сипқорди. Буни кўрган у ёрдаги одамларнинг барчаси: «Сенинг диннинг ҳақ дин экан», — дейиншиб, мусулмон бўллилар. Умар: «Ҳамманиз мусулмон бўлдингиз, бироқ бу кофир ҳануз иймон келтирмади», — деди. Умарнинг бу иймондан мақсади — авомният иймони эмасди. Унда бу иймон ортиғи билан бор эди, ҳатто сиддиқларнинг иймонинг эга эди у. Бироқ у назарда тутгани ва истагани — набийларнинг, хос қўулларнинг иймони ва айнал-яқин эди. Бу шунга ўхшайди: Бир арслоннинг шуҳрати бутун дунёга ёйилди. Бир одам уни кўриш учун ўрмонга йўл олди. Манзилга етгунча кўп қийналди, бир йиллик умри ўтди. Ниҳоят, ўрмонга келди ва узоқдан арслонни кўриши билан туриб қолди. Унга: «Сен арслонни ишқида шунча йўл босдинг. Унинг бир хусусияти — ҳузурига қўрқмасдан келиб, силаб-сийлаганга тегмайди. Агар қўрқиб келолмаса-чи, жаҳали чиқади, ҳатто ҳар нарса қилиши ҳам мумкин. Шунча заҳматлардан кейин бу туриш нимаси, тағин?» дедилар. Ўз-ўзига йўловчи ҳам деди: «Мадомини, келдим. Туришнинг маъноси йўқ. Арслонга томон бир икким одим от!» Лекин у ўша одимни отолмай турарди. Умарнинг ҳам иймондан қаеди шу — арслон сари қўйила-жак бир қадам эди. Бу одим нодирдир ва фақат Оллоҳнинг хос қўуллари билан яқиний (айнал — яқин даражасига этишган — тарж.) бўлганларнинг ишидир. Одим — шу одим, ортда қолгани унинг асарларидир. Бу иймон

эса қўлларини жонларидан ювиб олганлардан бошқага насиб бўлмайди.

Ер хушдир. Чунки ёр ёрнинг хаёлидан қувват олади, ўсади ва яшайди. Бунга ҳайрон бўлишнинг ҳожати йўқ. Ахир Мажнун Лайлнинг хаёлидан куч олмаганиди? Унинг ейиш-ичиши шундан иборат эмасмиди? Мажозий бир севгилининг хаёли унга шундай қувват бағишилар экан, ҳақиқий ёр бағишилайдиган қудратга нечун ҳайратда қолиш керак? Унинг хаёли сурат ва файбатда (йўқлиги аснода — тарж.) мавжуддир. Шундай экан, уни нега хаёл деймиз? У хаёл эмас, балки ҳақиқатларнинг руҳидир. Оlam хаёл билан қоимдир ва кўрингани, ҳис этилгани учун уни ҳақиқат, дея ўйлайсан. Ҳолбуки, олам сен хаёл деган маъниоларнинг бир нуридир, холос. Хаёл бўлган нарсага аксинча қаралса, у эламнинг айнан ўзидир. У маъно эса бунга ўшаганларнинг юз донасини вужудга келтириб, яна йўқ этади. Бу олам йиқилиб битади. Маъно эса йиқилгандан гўзалроқ, яхшироқ, шу билан бирга, эскирмайдиган бошқа бир олам барпо этгуси. У эскилик ва янгиликдан покиза, нурлари ҳам булар билан сифатлангандир. Буларни майдонга келтирган удир ва буларнинг барчасидан озодадир, устуидир. Чунончи, бир меъмор: «Унинг бўйи шунча, эни бунча, хоналари бунақа; саҳнаси унақа бўлади», — дея тахмин қиласа, бунга хаёл дейишмайди. Чунки ушбу ҳақиқат хаёлдан туғилади, унинг нуридир. Агар меъмор бўлмаган бошқа бир одам шундай ўйласа, уники хаёл бўлади. Оллоҳ янада яхшисини билгувчиидир.

ФАСЛ. — Фақирдан ҳеч нарса сўрамаслик дурустдир. Чунки сўраш билан уни гўё гижгижлатган ва ёлғон тўқишига мажбур қилган бўласан. Нарсани жисмоний (дунёвий — тарж.) бўлган киши сўрагани учун унга мувофиқ жавоб айтиш мумкин эмас. Чунки у бундай жавобга муносиб эмас. Шу нуқтаи назардан, унинг қисматига уйғун жавоб бермоқ учун бир ёлғон уйдирмоқ лозимдирки, у кетсин. Фақирнинг ҳамма гапи тўғридир. Бирон сўровчига кўра тўғридир. Аслида эса ёлғон ҳисобланади. Шунга қарамасдан, тингловчига кўра тўғри, ҳатто тўғридан ҳам тўғрироқдир. Бир дарвешниң муриди дарвеш учун тиланчилик қиласади. Кунлардан бир кун мурид келтирган луқмани еган дарвеш кечаси билан қийналиб чиқди. Эрталаб муриддан: «Буни қимдан олгандинг?» деб сўради. Мурид: «Гўзал бир қиз берганди» — дегач, дарвеш: «Худо ҳаққи, мен йигирма йилдан

Бери бунчалик ҳузурсиз бўлган эмасдим. Бу ўша қизнинг луқмасидан бўлди», — деди. Шу сабабли, дарвеш эҳтиёт бўлиши ва ҳар кимнинг ҳам луқмасини ейиш тўғри эмаслигини билиши керак. Чунки у латиф ва нозикдир. Чунончи, топ-тоза, оппоқ кўйлакдаги кичик бир доғ ҳам «ялт» этиб кўзга ташланади. Бир неча йилдан бери ювилмай кийилаётган, кирлигидан оқ ранги қорага дўниб кетган кўйлакка томган доғни эса на кийган ва на кўрган фарқига боради. Шунинг учун дарвеш золимлар, ҳаром еганлар ва дунёвий кимсалар берган луқмани емаслиги зарур. Чунки булар дарвешни ҳалиги қизнинг луқмаси берган азобдек азоблайди, роҳатини ўғирлайди. Оллоҳ янада яхисини билгувчидир.

ФАСЛ. Толиблар ве соликларнинг тасбеҳи мужоҳада ва ибодат билан машғул бўлмоқ, ҳар ишни вақтида қилмоқдир. Масалан, эрта тонгдаги биринчи иш, албатта, ибодат ва бу барча ишлардан аввал келади. Чунки эрталаб нафс соғ ва сокиндир. Ҳар ким ўзига ярашган ва нафсига уйғун ибодатни, Тангрига қуллигини адод этади. Қуръонда: «Дарҳақиқат, бизлар (Оллоҳнинг йўлида) саф тортиб тургувчилардирмиз. Дарҳақиқат, бизлар (Оллоҳни ҳар қандай айбу-нуқсондан поклаб) — тасбеҳ айтгувчилардирмиз»¹ дея, буюрилганидек, юз мингта саф мавжуддир. Киши ичини қанча покиза тутса, ўшанча олдинги сафга ўтади. Ичини кам тозалаган кимса эса орқа сафга бориб туради. Чунки «Уларни Оллоҳ тайин этган ерга жўнатинг» (Ҳадис) — дея амр этилган. Бу ҳикоя узундир ва ҳеч ким бу узунликдан қочиб қутулолмайди. Уни қисқартирган зот ўз умрини қисқартирган бўлади. Албатта «Оллоҳнинг қўригандар мустаснодир» (Қуръон).

Восилларнинг (висолга етганларнинг — тарж.) тасбеҳига келсак, буни сизнинг тушуна оладиганингиз қадарини айтаман. Бунинг баёни шудир. Муқаддас руҳлар ва пок малаклар ҳамда Тангрининг қаҳрамонлари субҳидамда буларнинг зиёратига Қуръонда «Одамлар тўп-тўп бўлишиб Оллоҳнинг дини (Ислом)га кираётгандарини кўрсангиз»² ва «Ҳар эшикдан фаришталар киради»³ дея амр этилганидек кирадилар. Уларнинг ёнида ўтирганим ҳолда, мени кўрмайсан. Айтилаётган сўз-

¹ Қуръон, 37-сурा, 165—166-оятлар.

² Қуръон, 110-сурा, 2-оят.

³ Қуръон, 13-сурা, 23-оят.

лардан, салом ва кулимсирашлардан ҳеч нарса тушунмайсан. Бу — бўлгандир ва ҳайрон қоларли бир иш эмас. Масалан, ўлими яқинлашган касал ўзининг олдида ўтиргани пайқамай, хаёлга берилади. Ҳолбуки, ҳақиқат унинг хаёлидан минг карра латифдир. Инсон хаста бўлмагунча, буни сезмайди. Ҳақиқатни эса «Ўлмасдан аввал ўлмагунча» кўриш мумкин эмас.

Зиёратчи валийларнинг нақадар улуғлигини, нозиклигини, эрта тонгда бу қадар кўп малак ва руҳларнинг уларга ҳурмат кўрсатиш учун келганлигини ҳамда узоқузоқ кутиб турганлигини кўради. Масалан, қуллар шоҳсаройи олдида ҳозир турадилар. Уларнинг ҳар кунги ишлари: муайян жойда муайян ҳурмат билан туришларидир. Кимdir узоқдан хизмат қиласди ва шоҳ уни кўрмайди. Кимdir — аксинча. Улардан бири подшоҳ бўлганда, унинг вирди (замонга кўра ишлари — тарж.) қулларнинг ҳар тарафдан ҳузурига келишидир. Чунки унинг учун қуллик қолмаган ва «Оллоҳнинг сифатлари билан сифатланинг» (Ҳадис), «Мен унинг қулоғи ва кўзи бўламан» (Ҳадис), деган ҳақиқат ҳосил бўлгандир. Бу — жуда юксак бир мақом. Унинг азамати — Айн, Мим ва Те ҳарфлари билан англашилмайди. Унинг буюклигидан озгинаси сенга пешвоз чиқса, на Айн ва на Айн чиққан ер қолади. На қўл ва на ҳиммат. Нурлар қўшини билан вужуд шаҳри хароб бўлур. «Аниқки, подшоҳлар қачон бирон қишлоққа (бостириб) кирсалар, уни вайрон этурлар».¹ Қичик бир уйга тужа кирса, уй ийқилади. Бироқ, бу харобада мингларча хазина бўлиши мумкин.

БАЙТ: (Хазина вайронада, ит эса обод жойда бўлади).

Соликлар мақомини узун англатганимиз ҳолда, восиллар тўғрисида нима дейлил? Бироқ соликларнинг ниҳояси бор. Бу висолдир. Восилларнинг эса ниҳояси йўқ. Балки, айрилиғи бўлмаган қовушишдир восиллик. Ахир пишган мева бошқатдан хом бўладими?

БАЙТ: (Одамлар бидан гаплашишни ҳаром ҳисоблайман. Бироқ сенинг ҳақинингда бўлса-чи, сўзни чўзаман).

Ваълоҳи, мен сўзни чўзганим йўқ, балки қисқа қиласяпман!

ШЕЪР: (Мен қон ичаяпман, сен шароб, дея ўйляяп-

¹ Куръон, 27-сурә, 34-оят.

сан. Сен жон олайпсан, аммо жон бераяпман, дея ҳи-
соблајпсан).

Буни инкор этган түғри йўл қолиб, фалон дарахт
яқин дея, таҳликали чўл йўлини тутганга ўхшайди.

ФАСЛ. Насроний бир жарроҳ шундай ҳикоя қил-
ди: Шайх Садриддин асҳобидаи бир нечаси ҳузуримиз-
га келдилар ва мендан: «Исо сиз ўйлагандай Оллоҳми?»
деб сўрадилар. Мен: «Биз бир Оллоҳ борлигини билла-
миз. Бироқ динимизни қўриш ниятида буни билхосса
яширамиз ва инкор этамиз», — дедим.

Мавлоно буни эшитиши билан: «Оллоҳнинг душмани
ёлғон сўйлаяпти! Бу — мумкин эмас. Бу — шайтоннинг
шаробидан сарҳуш бўлиб, йўлини йўқотган ва Оллоҳнинг
эшигидан қувилган завслининг гапи. Яхудийларнинг
ўйин ва ҳийлаларидан қочган, бўйи икки аршиндан (бир
аршин 68 см. — тарж.) ҳам қисқа, ожиз бир одам Ҷан-
дай қилиб етти қават осмоннинг қурувчиен бўла ола-
ди? Ахир бу осмонларнинг ҳар бирининг қалинлиги беш
юз йиллик йўл ва икки кўқининг ораси ҳам шу қадардир.
Буларни заиф кимса қай қудрати билан идора қиласди?
Сен бунга ишонасанми? Исодан аввал ер ва қўкларнинг
яратувчиси ким эди? Оллоҳ золимларнинг гапларидан
мунаzzахдир (покизадир — тарж.).

Насронийнинг: «Исонинг тупроқ қисми тупроққа,
пок қисми покликка кетди», — деган фикрига жавобан
Мавлоно буюрди: «Агар Исонинг руҳи Тангри бўлса, у
ҳолда руҳ қаерга кета олиши мумкин? Руҳ фақат ас-
лига, яратганига кета олади. Агар Исо асл ва Яратган
эса, у ҳолда, унинг кетадиган жойи қаердир?» Насро-
ний деди: «Биз бу ишончни отамиздан олдик ва уни
ўзимиз учун дин айладик». Мавлоно буюрди: «Агар
отангдан сенга сохта олтин қолган бўлса ва уни тоза
бир олtinga алмаштириши имкони туғилса, алишмайсаң-
ми? Еки отангдан чўлоқ бир қўл мерос қолса-ю, уни дат-
воловаш мумкин бўлса, ҳаким ва дори-дармон топилса,
сен ногиронликни афзал кўрасанми? Бу — отамдан қол-
ган, уни ўзгартиришни истамайман дейсанми? Ақли ва
соғлом туйғули киши бундай демайди. Ахир Оллоҳ сен-
га отангнинг ақлидан бошқа ақл, дунёқарашидан ўзга
дунёқарашиб ва ниҳоят, яхшини ёмондан фарқлаш хусу-
сиятидан фарқли хусусият берган. Сен уларни ишлат
ва йўқлиника судраган эмас, балки түғри йўлга элтган
ақлга риоя қил.

Масалан, ит қанчалик тубан бўлишига қарамай, сул-

тоннинг қўлида овга боришини ўрганади. Ота-онасидан ўрганган, кўрган нарсаларини—тўғри келган ёмон жойларда ётиб юришни, топган ўлимтигини еб кетишни унтуади. Қийғир ҳам шундай: Султоннинг тарбияси остида ов санъатини ўрганади, ўлимтик ейишни бас қиласди. Қўрниадики, ҳатто парранда-ю ҳайвой ҳам ёмондан яхшини ажратса оляпти ва иккиланмасдан ўргатилиган яхшини қабул этяпти. Адл ва тамизда ҳаммадан устун бўлган инсоннинг бу хусусдаги сусткашлиги жуда ёмондир. Биз буидан Оллоҳга сифинамиз. Агар: «Исонинг Тангриси уни эъзозлади, ўзига яқинлаштириди. Қим унга (Исога — тарж.) хизмат қиласа, Тангрига хизмат қиласа, қим унга итоат этса, Тангрига итоат этган бўлади.

Агар Тангри Исодан устун бир пайғамбар юборган бўлса, Исо воситасида кўрсатганини шу билан (Исадан устун пайғамбарни жўнатиш билан — тарж.) исбот этгандир. Пайғамбарга риоя Оллоҳга риоя қиласа, уни севмоқ Оллоҳни севмакдир. Шу тарзда бу сени Оллоҳга элтади. Ҳар нарсанинг сўнгги Уига боради. Яъни сен ҳар нарсани ғоя учун севасан. Бошқаси учун Уни талаб қиласан ва шу ҳолда севгинг Оллоҳда ниҳоя топади. Интиҳода Унинг зотини, айнини севасан» — дейилса, тўғридир.

Байт: (Каъбани безамоқ ҳавасдандир. Байт калимасидаги (И) ҳарфи уни бутликдан чиқиб, Байтуллоҳ (Оллоҳнинг уйи) бўлиши учун кифоя безакдир).

Қўзнинг табний қора ранги сурма билан бўялган қора ранги каби эмас. Қийимнинг гўзаллиги фақирлар сиймолари, гўзаллиги ва камолини беркитганидек, унинг йиртиқ бўлиши бадавлатликнинг латофат ва ҳайбатни яширади. Фақирлар кийим-боши пора-пора бўлиши билан унинг қалби очилади ва тажаллиларнинг ери бўлади.

ФАСЛ. «Яхшилик ва ёмонликни қилган бир нарсами ёки икки нарса?» — дея сўрадилар. Жавоб: «Мунозара ҳолида бўлганликларига кўра мутлақо икки нарса бўлиши керак. Чунки бир инсон ўзига қарши муҳолафатда бўлолмайди. Шу нуқтаи назардан, ёмонлик яхшиликдан айрилмайди. Яхшилик шу ёмонликни тарк этмакдир. Ёмонлик бўлмаса, уни ташламоқ ҳам мумкин эмас. Агар ёмонлик қилиш сабаби бўлмасайди, яхшиликдан воз кечиш ҳам бўлмасди. Демак, фоил (қилган, бажарган—тарж.) икки эмас, бирдир.

Мажусийлар дейишадики: Тангри яхшилик, Аҳриман ёмонлик яратувчилариидир. Биз бунга қарши деймизки:

Хуш нарсалар нохушлардан бўлак эмасдир. Чунки нохуш нарса бўлмагунча, хуш нарсанинг бўлиши имконсиздир. Севилган севилмаганнинг заволи ҳисобланади. Севинч кадарнинг барҳам топишидир. Кадар ҳам ўз навбатида севинч билан йўқ бўлади. Демак, фонл бирдир, парчалар айрилмас.

Дедиким: Бир нарса фоний бўлмагунча, фойдаси билинмайди. Орифни ёмонлаган: аслида, орифнинг яхшилигини гапиргандир. Чунки ориф тилга олинган номақ билан сифатлардан қочади ва бу сифатлар унинг душманидир. Шунга кўра, ушбу сифатларни ёмонлаган, аслида, орифнинг душманини сўккан ва ўз навбатида, орифни мақтагандир. Чунки ориф ёмонланишдан узоқланади. «Ашёлар зидди билан маълум бўлади». Ориф биладики (ва дейдики): «Менинг душманим мени ёмонлаган эмас, мени ёмонлаган менинг душманимнинг душманидир». Мен баҳтиёрман. Бироқ атрофимда усти тикон билан қопланган девор бор. Ташибаридан қараганлар ичкаридаги гулзорни кўрмайдилар, балким кўзлари девор устидаги тиконларга тушиб, уни ёмонлайдилар. Гулзор эса бундан ҳеч зарар топмайди. Ёмонлашнинг зиёни ёмонлаган одамнинг ўзигадир. Чунки у ўз сўзлари билан гулзордан узоқлашмоқда. Шунинг учун ҳам Мустафо: «Мен кўп кулгувчи ва кўп ўлдиргувчиман» (Хадис) — дея буюрган. Яъни у ҳеч кимни ғазаб билан ўлдирмайди. Кофиринг ўзини юз турли ўлим билан ўлдирмаслиги учун уни бир хил ўлим билан ўлдиради ва бундан кўп кулади (севинади.)

ФАСЛ. Миршаб ўғрини ушлаш учун доимо қидиради ва ўғри ундан қочиб юради. Бироқ шундай бир ғалати ҳол бўлди: Бу сафар ўғри миршабни изламоқда, уни тутиш учун изғимоқда.

Улуг Оллоҳ Боязидга: «Эй Боязид! Нима истайсан?» дея амр этди. Боязид: «Бир нарса истамасликни истайман» — деди.

Инсон учун фақат икки ҳол мавжуд: ё истайди ё истамайди. Мутлақо истамаслик васфи эса инсонники эмасдир. Агар бундай инсон бўлса, у ўзидан қутилган, йўқ бўлган ва қолмагандир. Бундай бўлмасайди, унда инсонлик васфи яшарди ва албатта, ё истар ё истамасди. Улуг Тангри уни мукаммал айламоқчи экан. Шунинг учун ҳам у ҳеч нарса истамасликни истайди ва бу ҳол бирликдир, қовушиш (висол) дир. Энди орага иккилик сифмайди, балки оранинг ўзи йўқ. Бутун заҳмат-

лар, қайғулар исталган нарсанинг йўқлигидан пайдо бўлади. Ҳеч нарса истамагандა ташвиш (ғам) ҳам бўлмайди.

Одамлар қисмларга айрилгандир. Улар учун (Оллоҳга элтувчи) йўлда ҳаражалар ва мартабалар мавжуд. Қимлардир ичкаридаги тушунчаларини амалга оширмайдилар. Аслида, бу—башарнинг қўлида. Вироқ қалбда орзу ва фикрнинг пайдо бўлиши инсон қудратидан холи жараёндир. Бўни Оллоҳ жазбасидан ўзга нарса инсондан дафъ этолмайди. Дедики: «Ҳақ келди, ботил йўқ бўлди». «Эй мўмин, (ичкари) кир. Сенинг нуринг менинг словимни сўндириди» (Ҳадис).

Агар мўмин иши ҳақиқий иймонга соҳиб эса, у энг мувофиқ ишни қилган бўлади. Мустафодан кейин ҳеч кимга ваҳий келмайди, дейишади. Нега келмасин? Қелади. Бироқ бунга ваҳий демайдилар. Унинг маъноси «Мўмин Оллоҳнинг нури билан боқади (разм солади)» — деган ҳадиснинг маъноси билан бирдир. Оллоҳнинг нури билан назар солган зот (мўмин), ҳамма нарсани, аввал ва охирни, уларда бўлган ва бўлмаганинни кўра олади. Чунки Оллоҳ нуридан пинҳон қололмас. Агар пинҳон қолса, демак, у илоҳий нур эмас. Шунинг учун ҳам унга ваҳий демасалар-да, у ваҳийнинг маъносидир.

Усмон халифа бўлиши билан минбарга чиқди ва халқ: «Ажабо, у не дер экан?» — дея кутди. Бироқ Усмон индамади. Ақлли бир сўз ҳам айтмади, фақат боқди ва халқда шундай бир ҳол пайдо қилдики, ташқари чиқишига уларда мадор қолмади. Шу вақтгача қилинган юзлаб зикр, ваъз ва хутбалардан халқда бундай ҳол ҳосил бўлмаган эди. Ҳамда улар бундай ҳол соясида ўзлари учун фойда ва сирларни ҳеч қачон бунчалик кўп кашф этмаганди. Иифин сўнгига қадар Усмон гапирмади. Фақат минбардан инмоқчи бўлгандагина: «Сиз учун фаол иймон маҳмадона иймондан хайрлидир» (Ҳадис) — дея буюрди. У ҳақ гапни айтди. Чунки сўз айтмоқдан мақсад бир фойда бермоқ, қалбга таъсир этмоқ, ахлоқни ўзгартирмоқ ва ҳоказо яхшиликлар қилмоқдир. Ҳолбуки, Усмон лом-мим демасдан, гапирган вақтидагидан кўпроқ фойда келтирди. Шунинг учун унинг айтгани та моман савобдир.

Усмон ўзини фаол деди. Ҳолбуки, минбарда экан кўз билан кўриш мумкин бўлган бирон иш қилмади. Намоз қилмади, ҳажга бормади, садақа бермади, зикр этмади

жа ҳатто хутба ўқимади. Демак, амал ва феъл фақатги-на бу кўринган ҳаракат ва фаолиятлардан иборат эмас. Булар, балки у амалнинг суратидир ва у (амал) жондир. Мустафо: «Менинг асҳобим юлдузларга ўхшайди, уларнинг қайси бирига эргашсангиз ҳам ҳидоятга эришасиз» (Ҳадис) дея буюради. Инсон юлдузга қараб йўлини топади. Лекин юлдуз уйга бирон нарса дейдими? Йўқ, асло! Қиши юлдузга боқиб, тўғри йўлини хатолардан ажратиб олганидек, валийларга қараб ҳам мақсадига етишади. Валийлар уни вуслат манзилига олиб борурлар.

Оллоҳ оламида ҳеч нарса имкони бўлмаган нарсага таҳаммул этмак қадар оғир эмас. Масалан, сен ўқиб, тузатиб, белгилар қўйган бир китобни ўзга бирор ёнингда ўтириб олиб, янглиш ўқиса, сабринг чидайдими? Агар китобдан бехабар бўлсайдинг, одамнинг тўғри ёки хато ўқиётганини ажратади олмасдинг. Шу нуқтаи назардан, маҳол бўлган нарсага таҳаммул қилмоқ жуда улкан бир мужоҳададир.

Анбиё ва авлиёлар ҳеч қаҷон мужоҳададан чекинган эмаслар ва уларнинг илк курашлари нафс, орзу ва шаҳватларини тарқ этмайдир. Бу ўта буюк жанг ҳисобланади. Восил бўлиб, барқарорлик (амният) мақомига етишилгандан кейин эгри ва тўғрининг сирлари кашф этилади. Ва тўғрини эгри билан кўрадилар ва шундай биладилар. Мужоҳада ичидаги қоладилар. Чунки бу халқнинг бутун ишлари эгри ва янглишдир. Набий ва валийлар буларни кўрадилар, уларга таҳаммул эта-дилар. Агар бундай қилмай, уларнинг эгри ишларини очиқ айтсалар, ҳамма улардан қочади ва мусулмонлик саломини ҳам қизғонади. Улуғ Оллоҳ уларга жуда улкан сабр бергани туфайли, улар барча эгриликка чидайдилар ва халққа оғир келмасин, дея ошкор юз гумроҳликдан атиги биттасини айтиб, қолганини яширади. Шундай бўладики, ҳатто одамларни мақташга тўғри келади: «Бу ишинг жуда соз, тўғри». Шу тарзда бутун эгриликни бир-бир тузатишга муваффақ бўлурлар. Масалан, бир ўқитувчи ўқувчига битталаб ҳарфни ўргатади. Навбат сўзни ёзишга келганда, устоз шогирдининг ёзувига қараб: «Яхши, фақат биттагина ҳарфни сал эгрироқ ёзисан» — дейди. Аслида, унинг кўзида барча ҳарфлар эгридир. Аммо ўқитувчи бирданига буни айтмайди. Шу тарзда, ўқувчи кўнглини оғритмай, ўзидан бэздирмай, унинг ёзувини яхшилайди.

Иншооллоҳ, биз ҳам Улуг Тангридан Амир орзуларини рӯёбга чиқаришини сўраймиз. Амирга унинг кўнглидаги барча эзгу истаклари ҳамда ўзи ҳали ҳаёлига ҳам келтиромаган давлатлар насиб этсин. Ниҳоят, унинг ўзи буларни кўриши билан, аввал қилган ниятларининг ожиз ва арзимаслигидан уялсун.

Ато (садақа) ичсоннинг ақлу ҳаёлига келмаган нарсадир. Ичсон садақаси унинг ўз ҳиммати ва қадр-қиймати ўлчовида бўлади. Оллоҳ атоси ҳам Унинг буюклиги нисебатидадир. Қулнинг ҳиммат ва ваҳмига кўра бўлгани эмас, балки Оллоҳга лойифи ҳақиқий бағишловдир. «Ҳеч бир кўз кўрмаган, ҳеч бир қулоқ эшитмаган ва ҳеч бир кўнгил тўймаган» (Ҳадис) — дея буюрилганидек, Сен умид этган Оллоҳнинг атоси кўзлар кўрмаган, қулоқлар эшитмаган ва қалблар тасаввур қилмаган бўлишига қарамай, буларнинг барчасидан холидир.

ФАСЛ. «Яқин» (соғлом ва аниқ билим) сифатиг шайх-и комилдир. Гўзал ва тўғри тахминлар эса унинг муридларидир. Булар даража-даража бўладилар. Тахмин, кучли тахмин, энг кучли тахмин ва ҳоказо. Тахмин қанча қувватли бўлса, «яқин»га шунча яқин бўлади ва инкордан узоқлашади. «Абу Бакрнинг иймони тортилса, бутун дунё иймонидан оғир келади» (Ҳадис). Барча тўғри тахминлар «яқин»дан сут эмади ва шундай ўсади. Сут эммоқ ва ўсмоқ тахминнинг билим (илм) ва амал или ортишининг, етишининг аломатидир. Шу тарзда ҳар бир тахмин «яқин» бўлади ва унда фано топади. Чунки «яқин» ҳосил бўлганда, тахмин қолмайди, «Яқин» шайхлари ва муридларининг суратлари бўлган бу жисм оламида (дунёда) шайхлар ва муридлар ҳам йўқ бўлади. Чунки бу суратлар (нақшлар) даврдан даврга, асрдан асрга ўзгариб боради. Ҳолбуки, «яқин» шайхлари ва уларнинг тўғри тахминлари ҳисобланган болалари-муридлар даврлар ва асрларнинг ўтишига қаромай, ўзгармасдиirlар; оламда қонидирлар. Янглиш, бузук ва мункир (инкор этувчи — тарж.) тахминлар «яқин» шайхларнинг сургун қилганлариdir. Бу тахминлар ҳар куни «яқин» шайхларидан яна-да узоқлашадилар. Ўз қадрларини йўқотиб борадилар. Чунки улар ҳар куни ёмон тахминларнинг жўлайиши учун ҳаракат қилмоқдалар. «Уларнинг дилларида мараз бор эди, бас, Оллоҳ маразларини яна-да зиёда қилди»¹. «Магар иймон келтириб,

¹ Куръон, 2-сурा, 10-оят.

яхши амаллар қилган зотларгина (азобга дучор қилин-маслар). Бас, улар жаннатга киуруллар ва уларга бирон зулм қилинмас».¹ Магар ким тавба қилса ва иймон келтириб яхши амаллар қилса, бас, Оллоҳ яна ўшаларнинг ёмонлик-ѓуноҳларини яхшилик-савобларга айлантириб қўюр».²

Тахминни бузмоқ ва ёмонлаштироқ учун олинган ҳар таҳсил натижада унинг фойдасига (тузалишига) хизмат қиласди. Масалан, вақтида учига чиққан ўғри бўлган миршаб ўз ҳамкасларидан устундир. (Чўнтак кесишига ишлатилган унинг юки энди адолатни қўриқлади). Чунки у ўғриларни, уларнинг ҳийалаларини, кирдикорларини беш қўлдек билади. Худди шундай бир зот вақти ғелиб шайх бўлса, у комил ва буюк бўлиб етишгуси.

ФАСЛ. Дедиларки: «Биздан қочинг, бизга яқинлашманг!» Жавоб бердиларки: «Сизга муҳтожман, шундай экан, қандай қилиб сиздан қочай?».

Шуни яхши билиш керакки, инсон қаерда бўлмасин, ҳамиша ўз эҳтиёжининг ёнидадир. Ҳайвон ҳам шундай: Эҳтиёж унга ота-онасидан ҳам яқинроқдир. Гўё унга ёнишгандир, ундан ажралмасдир. Инсон ўз-ўзини боғламайди. Чунки у доимо боғдан қутулмоқчи бўлади. Ҳар қандай боғдан озод бўлмоқни истаганинг ўзини ўзи боғлаши-имконсиз. Агар уни ўзга бирор боғласа—ишониш мумкин. Масалан, соғлом бўлишни хоҳлаган киши ўзини касалга чалинтираслиги лозим. Чунки инсон ҳам соғликни, ҳам хасталикни бирданига истай олмайди. Киши доимо ўз эҳтиёжининг ёнида бўлганига кўра, шу эҳтиёжни таъминлаганинг ҳам ҳузуридадир. Яъни ипга боғли бўлганига кўра киши ипни тортганга ҳам тобедир. Бироқ кўзи арқонда, ипда бўлгани учун (бундай кимсанинг — тарж.) қадр-қиймати йўқ. Агар кўзи арқонни тортганда бўлиб, ўзи арқондан қутулсайди, арқонни тортган унинг ўзи бўларди. Унинг бу ҳолга тушишига сабаб-жиловдорнинг ортидан ипсиз-арқонсиз жетмагани ҳамда кўзи унда (ипни тортганда) бўлмаганидир. Шунинг учун уни боғладилар.

«Биз унинг бурнига тамға босамиз» (Қуръондан) — дея буюрилганидек, унинг оғзига сувлуқ урамиз ва (у

² Қуръон, 19-сурә, 60-оят.

³ Қуръон, 25-сурә, 70-оят.

юришни) истамай қолганда, тортамиз. Чунки у сувлук-сиз ҳолда ортимиздан келмаяпти.

НАЗМ: (Улар): «Саксондан кейин ўйин бўладими?» — дедилар. Мен ҳам уларга жавоб сифатида: «Саксондан олдин ўйин бўладими»— дедим).

Улуғ Оллоҳ Ўз фазлидан кексаларга болалик бағишилайди. Болалар дунёни билмаганлари, ундан зерикмаганлари учун беғубордир ва ўйнамоқ орзуси билан яшайдилар. Кекса одам ҳам дунёни бола каби топ-тоза кўради, ўйнамоқни истайди. Кексалиқнинг аҳамияти ва шарафи буюkdir. Инсонда кексалик аломатлари кўпайган сари унда ўйнаш ва айланиш ҳаваси ортади. Демак, кексаликнинг шиддати Тангринидан кўпроқ бўлади. Чунки Тангри Жамолининг баҳорини кексаликнинг кузи енгади. Шунга кўра, Тангри фазлининг баҳори заифдир. Бир (инсон) тишининг тўкилиши билан Тангри баҳорининг кулиминараши эскиради ва бир (тола) сочининг оқариши билан Тангри фазлининг яшиллиги сўлади. Куз ёмғириининг йиғи-сигиси ичра ҳақиқатлар боғи бўғилади, ҳаётининг завқи қочади. Тангри золимларнинг сўзларини жуда-жуда юксалтиради.

ФАСЛ. Мен уни ваҳший бир ҳайвон шаклида кўрдим. У тулки терисини ёпинган эди. Қизиқдим. Олмоқчи бўлдим. У кичик бир хонада тешиклардан ташқарига қарап, у ёқдан бу ёқча чопарди. Кейин Жалолу-т-Табризий ҳам унинг олдida бир ҳайвон суратда кўринди. У мендан сакраб қочмоқчи бўлганди, тутиб олдим. Мени тишламоқчи бўлди. Калласини оёқларим тагига олиб шундай эздимки, унинг ичиди нима бўлса, бари ташқарига отилиб чиқди. Кейин гўзал терисига қарадим. Унинг олтину ёқутлардан ҳам қийматли эканини кўрдим. Унга: «Мен оладиганимни олдим эй ҳуркак ҳайвон, энди сен қаерни хоҳласанг, кетавер» — дедим. У енгилишдан қочётганди. Ҳолбуки, саодати мағлубиятда эди.

Ориф шундай бир ҳолда бўладики, уни тузоқлар билан овлаш-хом хаёл. Тузоқлар қанчалик пишиқ ва яхши бўлишига қарамай, бу овга нолойиқдир. Орифнинг ихтиёри—унинг ўз қўлида. Ҳеч ким уни ихтиёридан маҳрум қилмай, ушлай олмайди. Масалан, сен кузатиш жойидан туриб, қандайдир жониворни пойляяпсан, дейлик. Лекин у сени ва сенинг режаларингдан бохабар эса, ҳеч мушкулсиз қочиб кетади. Чунки унинг ихтиёри ўз қўлида. Истаган тарафига кета олади. Сен тайёрланган ягона ўйлдан ўтишга мажбур бўлгани йўқ. Чунки

«Оллоҳнинг ери кенгдир».¹ Кейин бу дақиқалар сенинг тил ва идрокингга ўтиши билан ҳақиқий ҳолини йўқотади. Бир тегиниш билан бузилади. Бузилган ва бузилмаган барча нарсалар орифнинг оғзига тушиши ва идрокига кечиши билан эски ҳолида қолмай, бошқа нарсага айланади. Оллоҳнинг иноят ва кароматларига бурканади, чунончи, Мусонинг қўлида асо тамсман ўзга нарсага дўнди. Асо ўз моҳиятини ўзгартирди. Довуднинг қўлидаги темир ҳам бошқа нарсага айланди.

«Қоғирнинг ошқозони йор» (Ҳадис). Бу жоҳил Фаррош танлаб келтирган эшак етмишта ошқозон билан ем ейди. Агар битта ошқозони бўлганда ҳам етмишта дейнларди. Чунки ёқимсиз кимсанинг қилган ҳар бир иши ҳам ёқимсиздир ва аксинча, ёқимли кишига тегишли ишлар ҳам севимли бўлади.

ФАСЛ. Бу ҳофизлар орифлар аҳволини нега англамайдилар—мен ҳайронман. «Қасам ичиб турган мискиндинг» дейилганидек, улар фитначиидирлар: «Фалончининг сўзига эътибор берма, ў нима деса ҳам, сенга ундоқ бўлади, бундоқ бўлади» — дейишади. Қуръон ҳамма нарсадан айб қиди्रувчи, сўз ташувчи, яхшиликни тўсувчи ва урушиқоқларнинг гуноҳга ботишидан хабар беради. Қуръон сеҳргардир, ўзига шундай ром қиласиди, ҳатто ёғийнинг ҳам қулогига эшитиладиган бир тарзда очиқ шивирлайди. Бироқ ёғий ундан (У маънодан) ва унинг таъмидан хабари бўлмайди.

«Оллоҳ уларнинг дилларини ва қулоқларини муҳрлаб қўйган»¹ — дея буюрилганидек, у ҳам (Қуръонни — тарж.) нақадар яхши эшигади, ҳатми қиласиди, бироқ тушунмайди. Ундан гапиради, аммо қамрамайди, ҳис қилмайди. Оллоҳ латифдир, қаҳри ва (англаш) калити ҳам латиф. Бу латифлик шу қадарки, англатин-имконсиз. Агар менинг парчаларим бутунимдан аён бўлса, бу Унинг сўнгиз лутфидан ва кашфиётчилигидан, тенгиз фотиҳлигидандир. Үлим ва хасталикни мен учун айбламайг. Чунки улар ишнинг аслини беркитмоқ учун ўргада мавжуд. Мени ҳақиқий ўлдирган унинг беназир лутфидир. Серпалган қиёнч эса бегоналар кўзларининг қатл ҳақиқатини кўрмаслиги учундир.

ФАСЛ. Сурат (юэ) ишқ нуридир. Чунки ишқениз у ҳам қийматдан маҳрум. Нур-аслсиз номавжуд нарса.

¹ Қуръон, 39-сурә, 10-оят.

¹ Қуръон, 2-сурә, 7-оят.

Шунга кўра, Тангрига сурат дейилмаганидек, нур ҳам дейилмайди. Чунки сурат нурдир.

Бири: «Ишқ суратсиз бўлмаганига, рўёбга чиқмаганига кўра суратнинг нури бўлниши керак»— деди. Биз: «Ишқ суратсиз нечун тасаввур этилмасин?» — деймиз. Ҳатто суратни ишқ майдонга келтиради ва ундан юз минглаб сурат ҳосил бўлади. Булар айни замонда, рўёбга чиққан, шаклу шамойил олган суратлардир. Раскомсиз расм бўлмаганидек, расмсиз ҳам рассом бўлмайди. Фақат расм нур, рассом эса аслдир. Гўё бармоқнинг ҳаракати билан ўзукнинг ҳаракати янлиғ.

Юрагида уй қуриш ишқи бўлмаса, меъмор унинг тархини чизмайди. Буғдои бир йил олтин баҳосида, бошқа йил тупроқ қийматида сотилиши мумкин. Ҳар иккى йилда ҳам унинг сурати ўшадир-буғдойдир. Бироқ унинг қадри унга бўлган ишқ (эҳтиёж — тарж.) туфайли майдонга келмоқда. Худди шундай, сенинг санъатинг ҳам фақат сен учун азиздир. Унга рағбат кўрсатиб, уни севиб ўрганувчи (ишқ) топилмагунча, у яна шу ҳолда қолаверади.

«Ишқ — нимагадир муҳтожлик. У ҳолда эҳтиёж-асл, муҳтож эса-нур» — дейишади. Биз деймизки: Сен эҳтиёжинг бўлгани учун шундай деяпсан. Демак, эҳтиёжинг олдин майдонга келади, сўз эса ундан тўғилади. У ҳолда, сўз бўлмаса ҳам эҳтиёж мавжуд. Шунга кўра, ишқ ва эҳтиёж унинг (сўзнинг — тарж.) нури бўлолмайди. У: «Эҳтиёждан мақсад сўз эмасмиди? У ҳолда, мақсад қандай қилиб нур бўла олади?» — деди. Биз «мақсад ҳар доим нурдир. Чунки дарахтнинг илдизидан мақсад унинг нури, яъни гавдасидир, шохлари ва ҳоказоларидир» — дедик.

ФАСЛ, Инсоннинг ичи-даҳлиз, дунё эса уй. Аввал даҳлизга, сўнгра уйга кирилади. Даҳлизда кўрингян барча нарса мутлақо уйнинг ичкарисида ҳам зоҳирдир. Масалан, шу ўтирган уйимизнинг тархи аввал меъморнинг миясида аниқланиб, кейин унинг ўзи майдонга кёлган. Дунёни—уй, дедик. Тушунча ва фикрлар шу уйнинг даҳлизларидир. Даҳлиздаги борлиқ уйнинг ичидаги ҳам мавжуд эканлиги ҳақиқатини билишинг керак. Дунёда пайдо бўлган жамики хайрли ва хайрсиз ишлар, аввали, даҳлизда юзага чиқади. Чунки Улуғ Оллоҳ орзу ва истакни инсоннинг ичига қўяди. Булардан эса кўриб турганимиз олам барпо бўлади. Худдий шундай, бу дунёда кўрганинг барча нарсаларнинг у дунёда ҳам борли-

тини бил. Чунончи, нам бор ерда мавжӯд бўлган (нарса) денгизда ҳам бор. Чунки намлик денгиздандир.

Ер, кўк, Арш ва Курси (маънавий мақом, Аршнинг остида — тарж.) ҳамда бошқа ажойиб нарсаларнинг яратилиши истагини Улуғ Тангри дастлаб руҳларга берганди. Ҳеч шубҳа йўқки, дунё шунинг учун яратилгандир.

Халқ: «Оlam қадимдир» дейди. Бу гапни қабул қилиш мумкинми? Баъзилар борки: «Ҳодисдир» — дейишиди ва булар оламда яна-да қадим бўлган валийлар ва набийлардир. Улуғ Оллоҳ оламнинг яратилиш иродасини уларнинг руҳларида ҳосил қилғандан кейин олам майдонга кёлган. Улар оламнинг ҳодис (кейин яратилган — тарж.) бўлишини ҳақиқатан билиб, ўз мақомларидан хабар беришади. Масалан, умримиз олтмиш, етмиш йил эканлигини ва яшаётган ўйимиз жуда илгари қурилган бўлмай, бирқанча йил аввал бино бўлганини билдик. Агар шу уйнинг ҳовлисида, деворида дунёга келган эшак, илон, сичқон каби жоноворлар кўзларини очишлари билан уйнинг тикка ҳолда кўришиб, уни «қадим» десалар, бу биз учун далил бўлолмайди. Чунки биз уни яқинда қурилганини биламиз. Бу ерда туғилиб ўстган ҳайвонлар уйдан бошқа жойни кўрмаганлари ва билмаганлариdek, дунё уйидан чиққан ва улгайган шундай инсонлар борки, уларнинг қадим бир асли йўқдир. Бу ердан кетганлари каби шу ерда йўқ бўлажаклар. Агар булар дунёни қадим (эски) эканлигини айтишса, бу далил ҳисобланмайди. Чунки валийлар ва набийлар дунёда мингларчá йил аввал мавжуд эдилар. Йил не демак, ҳисоб не демак? Чунки уларнинг на йили ва на ҳисоби бор эди. Улар дунёнинг кейин майдонга келганини кўрганлар. Худди сенинг бу уйнинг яқинда қурилганини кўрганингдек.

Заволли файласуф суннийларга: «Оламнинг ҳодислигини қандай билдингиз?» — дейди. Ҳой эшак! Оламнинг эскилигини (қадимлигини) сен қандай билдинг?. «Оlam қадимдир» дейишининг маъноси ҳодис эмасдир, демакдир. Ва бу далил инкор учундир. Исбот учун далил келтиromoқ бундан қулай. Чунки инкор учун гувоҳлик беришнинг маъноси шу: Масалан, «бу одам фалон ишни қилмаган. Бироқ буни билиш-мушкул». Буни айтган киши у билан кеча-кундуз баробар ёбилиши керакки, натижада: «Ҳа, у бу ишни қилмаган!» — дея олсин. Ҳатто бу ҳам етарли эмас. Чунки бу киши ухлаши ёки ёзилиши

учун четга ўтган бўлиши мумкин. Яъни ҳар лаҳза у билан бирга бўлишнинг имкони йўқ. Шуниг учун ҳам инкор учун гувоҳлик тўғри эмас. Чунки бу бир инсоннинг имкон доирасига сифмайди. Исбот учун эса гувоҳлик бериш мумкин ва ўта қулай. Чункй: «У билан бирга бўлганимда, ундоқ деди, бундоқ қилди» деса бўлади.

Бундай гувоҳлик инсон имкони доирасидадир. Эй ит! Оламнинг ҳодис бўлишига далил келтириш оламнинг қадим эканлигига далил келтиришдан қулай эмасми? Сенинг шохидлигинг оламнинг ҳодис бўлиши натижасини беради. Шу аҳволда инкор учун бир далил келтирган бўласан. Демак, ҳар иккиси учун ҳам далилинг йўқ, энди айт-чи, олам ҳодисми ёки қадим?

ФАСЛ. Мустафо асҳоби билан ўтиарди. Кофирлар ҳар масалада унга эътиroz билдиради. Шунда саҳобалардан бири: «Дунёда бир киши бор, ваҳий унга келади. Унинг аломатлари бўлади ва булар унинг сўзида, бутун ҳаракатларида зоҳирдир. Сиз ҳозир ана шу аломатларни кўрӣ турибсиз, демак, унга эргашингки, у ҳам сизнинг қўлингиздан тутксин», — деди. Кофирлар бундай қилишга уялдилар ва келиб саҳобаларни урдилар. Мустафо: «Сабр қилинг. Улар ҳозирча ғолибдир. Мажбуран динларини қабул эттироқчи бўляптилар, демасинлар. Бу динни Оллоҳ обекқа турғазади», — деди. Мусулмонлар узоқ вақт яширинча намоз қилдилар ва Мустафонинг номини ошкор айтмадилар. Ниҳоят, «Сиз ҳам қилич олиб, бу йўлда курашинг» деган ваҳий келди. Мустафонинг саводи йўқ, дейишади. Бироқ бу унинг ёзиш ва ўқиши бўлмагани учун эмас. Унинг ёзиш, ўқиши, билим ва ҳикмати онадан туфма бўлиб, буларни кейин ўқиб қўлга киритмагани учун (Мустафони) саводсиз дейишади. Аслида, дунёда у билмаган нима бор? Ҳамма ундан ўрганади. Жузъий ақлнинг куллий ақлда бўлмаган нимаси бор? У кўрмаган нарсасини ўзидан топмоқ, яратмоқ қобилиятидан узоқ. Одамлар ёзган китоблар — улар барпо қилған бинолар эмасдир. Одамлар бунга ҳеч нарса илова қилғанлари йўқ. Ўзлигида янги нарса топғанлар куллий ақлдир. Чунки жузъий ақл ўрганишга — куллий ақлнинг ўргатишига муҳтоҷ. Ақл-и кулл муаллимдир. Унинг ўрганишга эҳтиёжи йўқ.

Худди шундай, энг аввал пайдо бўлган барча нарсаларни тадқиқ қилсак, асл ва интиҳо ваҳийдир. Пайғамбарлардан ўрганилгандир. Набийлар ақл-и куллдир. Ҳикоя: Қобил Хобилни ўлдириб қўйиб, мурдани нима

Қилишни билмай боши қотиб турганда, шеригини ўлдириб қўйган бир қарғага кўзи тушибди. Қарға ўликни тупроқ кавлаб кўмибди. (Шу тарзда) Қобил қарғадан жасад кўмишни ўрганиб олди. Мозор шу тарзда вужудга келди. Худди шундай, барча санъатларда ҳам жузъий ақл эгаси ўрганишга муҳтож. Ақл-и кулл эса ҳамма қарсани ўртага қўйган, топган ва майдонга келтиргандир, Ақл-и куллни ақл-и жузъийга боғлаган валийлар ва набийлардир. Масалан, қўл, оёқ, кўз, қулоқ ва инсоннинг барча туйғулари қалбу ақлдан ўрганиш қобитиятига эгадирлар. Ақл ва қалбсиз инсон туйғуларининг ҳеч бири ҳаракатга келмасди. Сенинг жисминг ақлининг ва қалбингга нисбатан қўпол ва қалиндир. Ақл ва қалбининг эса — латиф. Қўпол жисминг латиф бўлганлар (қалб ва ақл) билан қоимдир. Унинг тозалиги ва латофати ҳам қалб ва ақлнинг шарофати билан. Латиф бўлганлариз жисминг ташиб, ишёқмас, ифлос ва кирдир. Жузъий ақл ҳам куллий ақлнинг озати. Ундан ўрганади ва куллий ақлнинг қаршисида жуда қўпoldir.

Бири дедики: «Бизни ҳиммат билан эсла! Асл бўлган нарса ҳимматдир. У сўсиз ҳам мавжуд, чунки ҳиммат — нур». Мавлоно буюрдики: ҳиммат жисмлар оламидан аввал-руҳлар оламида ҳам бор эди. Демак, бизни жисмлар оламига қуруқ келтирмадилар. Бунга имкон йўқ. Шундай экан, сўзнинг ҳам майян ўрни бўлиши керак. Ахир данакнинг фақат мағизини ажратиб эксанг, кўкармайди. Ҳолбуки, қобиғи билан ерга ташласанг, ўсиб чиқади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, суратнинг ҳам аҳамияти борлиги аёи бўлмоқда.

«Қалб ҳузурисиз қилинган намоз намоз бўлмайди» (Хадис) — дея буюрилганидек, намоз ҳам ичдадир. Бироқ сен уни шаклларга ўрайсан. Кўринишда руку (эгилмоқ) ва сажда билан намозга сурат бериш лозим. Буларни бажариб, ундан ўз насибангни олурсан, муродинга етурсан.

«Улар намозларида доим — барқарор бўлгувчи зотлардир»¹ — деган оятдаги намоз руҳлар намозидир. Суратан, шаклан қилинган мамоз мувакқатдир, доимиий эмас. Чунки руҳ дengиз оламидир. Сўнгсиздир. Жисм эса дengиз соҳилидир, чекли — ўлчовлидир. Шунга кўра, ҳамишалик намоз руҳнингдир. Руҳ ҳам руку ва саждалардан ҳоли эмас. Бироқ буларни очиқ шакллар

¹ Куръон, 47-сурә, 36-оят.

билин кўрсатмоқ керак. Чунки маънони сурат билан боғлиқлиги бор. Иккаласи бирлашмагунча фойда ҳам бўлмайди. Сурат маъно нуридир. Сурат — фуқаро, кўнгил — подшоҳ деганингда, бу исмлар изофадир. «Бу унинг нуридир», дединг. Нури бўлмаса, у қандай қилиб асл бўлиши мумкин? Модомики, «Аёл» дер экансаи, иложесиз «Эркак» ҳам дейишинг керак ёки «Оллоҳ» дегандан кейин «Қул»ни ҳам эсдан чиқармаслик зарур.

ФАСЛ. Ҳусомиддин Эрзинжоний дарвешлар, мажлисига кирмасдан аввал жуда мунозарачи эди. Қаёрга борса, ўша ерда муноқаша-ю мунозарани бошлаб юборар, ўзи ҳам нотиқ бўлганидан, узоқ ва чиройли гапи-рарди. Фақат дарвешларга яқин юрици билан баҳс-му-нозара қилиш одатини тарк этди.

МИСРА: (Ишқни ишқдан бошқа нарса сўндиrolmas).

«Оллоҳ билан бирга ўтиromoқчи бўлган зот тасаввуф аҳли билан бирга ўтиради» (Хадис).

Бу билимлар фақирлар (дарвешлар) ҳузурида қўлга киригтиладиган фойдаларга нисбатан «Албатта бу ҳаёт-ти-дунё фақат (бир нафаслик) ўйни-кўлгидир»¹ — дея буюрилганидек, ўйин ўйнамоқ ва умрни беҳуда ўтказмоқдан иборатдир. Иисон вояга этиб, ақл-фаросатли бўлга, вақтини ўйнинг сарфламайди ёки баъзан ўшаса ҳам, буни яширишга тиришади. Зоҳрий илмлар ва дунё ҳавасларининг ҳаммаси ел, иисон эса тупроқдир. Шамолга аралашиб учган тупроқ кўзни очирмайди, унга азоб беради. Фақат улар пайғамбарга юборилган Қуръоний эшитишлари билан «Ҳакни танигандари учун кўзлари ёшларга тўлиб-тошади» (Қуръондан) — дея амр этилганидек, тупроқ бўлишларига қарамай, йиғлайдилар. Энди шамол ва тупроққа сув қўшилгани учун унда гулу гулзорлар ўсади.

Бу — фақир йўли шундай бир йўлдирки, унда барча орзуларингга эришасан. Душманни ёнгмоқ, қўшиниларни тор-мор этиб; мамлакатлар олмоқ, одамларни асир қилмоқ, ўз тенгдошларингдан устун бўлмоқ ва яна қандай истакларинг бўлса, агар сен фақир йўлини танлаган эсанг, уларнинг барчаси амалга ошгай. Бошқа йўллар йўловчисидан фарқли ўлароқ, бу йўлни тутган зот ҳеч қачон шикоят қилмайди. Ўзга йўллардаги одамларнинг юзмингидан ақалли биттасининг истаги рўёбга чиқ-

¹ Куръон, 47-сурә, 36-оят.

ҳан ва бу ҳам унинг юрагини қувонтирадиган даражада эмас. Чунки мақсаднинг ҳосил бўлиши учун ҳар йўлнинг бир қанча усул ва воситалари мавжуд. Орзулар йўллар воситасида амалга ошади. Бу йўл узундир, оғат ва тўсиқлар билан тўладир. Воситалари ҳам, эҳтимол, истаган нарсага мувофиқ келмас. Агар сен чинакамига фажир олами билан машғул бўлсанг, Улуғ Оллоҳ сенга ҳаёлингга ҳам келмаган мұлклар, оламлар - бағишлар. Ва сен: «Оҳ, бундай нарсалар ҳам бор экан! Аввалари аҳамиятсиз ва арзимас нарсаларни истаб юрган эканман. Нега?» — дея ўз-ўзингдан уяласан. Улуғ Тангри: «Гарчи сен булардан бездинг, энди уларни истамайсан ҳам. Бироқ илгари талабгор бўлгандинг ва ниҳоят, Биз учун улардан воз кечдинг. Карамимиз кенгdir. Сенга, албатта, уни ҳам мұяссар айлаймиз» — дея буюради. Чунончи, Мустафо ҳам ҳақиқатга восил бўлмасдан ва шуҳрат қозонмасдан олдин Арабнинг фасоҳат ва балоғатни кўриб: «Қошки, мен ҳам шундай фасоҳат ва балоғат соҳиби бўлсам» — дерди. Лекин қачонки, унга олами кашф бўлиб, Оллоҳ учун ўзидан кечгандан кейин ичидаги ана шу орзу, совуди ва ҳеч бўлди. Улуғ Тангри дедики: «Тилагинг-фасоҳату балоғатни сенга бердим». Мұхаммад: «Эй Тангirim, бу менинг нима ишимга ярайди? Истамайман, воз кечдим» — деди. Улуғ Тангри: «Хафа бўлма, бу ҳам бўлсин. Фароғатинг ўрнида қолсин. Зиёни йўқ» — деди ва Мұхаммадга шундай сўз бердики, бутун олам ўшандан бугунгача унинг шарҳида жилд-жилд китоблар ёздилар, ёзмоқдалар ва ҳануз у сўзни тушунмоқдан, қамрамоқдан ожиздирлар. Улуғ Тангри яна буюрдики: Асхоб заиф бўлганни учун ҳамда жонларини аяб ва қизғаничиқларнинг ёмонлигидан қўрқиб сенинг исмингни ҳалқ қулоғига шивирлаб айтадилар. Мен сенинг улуғлигинги шундай юксакларга кўтараманки, дунёдаги жамики иқлим ўлкаларида ва ҳар тарафдаги баланд минораларда кунда беш маҳал номинг гўзал ва баралла овозда зикр этилажак ва шу тарзда сен машриқ ва мағрибда машҳур бўлажақсан.

Ким шу йўлда ўзини фидо қилса, дин ва дунё билан боғли барча орзулари рўёбга чиқгай. Бизнинг сўзимиз — нақд, бошқаларники эса нақл. Нақл нақднинг нуридир. Нақд инсоннинг ҳақиқий оёғи бўлса, нақл ёғоч оёққа ўхшайди. Чунки ёғоч оёқ ҳақиқий оёққа тақлидан, ундан илҳом олиниб ясалади. Агар дунёда оёқ бўлмаса, қандай қилиб унга тақлидан ясама оёқ тайёрланади?

Шунинг учун баъзи сўзлар нақд ва баъзиси нақлдир. Бироқ улар бир-бирига жуда ўхшайдилар. Уларни фарқлаш учун тамизли киши лозим. Тамиз — иймон. Күфр эса тамиздан маҳрумликлар.

Чунончи, Фиръавн замонида Мусонинг асоси илон ва сеҳргарларнинг таёқлари-ю иплари аждарҳо бўлгандан бетамизлар буларнинг ҳаммасини бир рангда кўриб, ҳеч нарсани фарқлай олмадилар. Бироқ тамизли (фарқлаш хусусиятига эга инсонлар — тарж.) кишилар тамиз во-ситасида сеҳрни ҳақиқатдан ажратадилар. Демак, иймон тамиздир.

Фиқҳнинг асли ваҳий эмасми? Бироқ ҳалқнинг туйғулари, тушунчалари ва тасарруфлари билан қоришгандан кейин унинг гўзаллиги ва хушлиги йўқолган. Тоғдан шаҳарга қараб оқаётган сув нақадар тоза ва нақадар соғдир. Фақат шаҳардан оқиб ўтаркан, у ифлосланади. Бу ифлос ва кир сувнинг аввал, яъни бошлиғичда — манбада покиза бўлиб, бўтаналик унга кейин ҳамроҳ бўлганини тушунмоқ ва фарқламоқ учун киши тамизли бўлмоғи керак. «Мўмин закийдир, тамизлидир, ақллидир» (Ҳадис). Қари бир одамнинг ёши юзда бўлса ҳам, агар, ўйин билан вақтини ўтказса, ақлли ҳисобланмайди, балки ҳануз боладир, хомдир. Худди шундай, ўйин ўйнамаган бола ҳам кексадир. Бу ерда ёшнинг аҳамияти йўқ. «Айнимаган сув»¹ дунёнинг барча ифлосликларини тозалагани ҳолда, барибир мусаффодир, тиниқдир, чучукдир. Чунки у ҳаёт сувдадир.

Агар одам намозда фарёд чекиб йигласа, қилган намози беҳудами ёки йўқми? Жавоб узун ва батафсидир. Агар у намозга тегишли ва намозни мукаммал этадиган нарсани кўриб, шунга йиғлаган бўлса, тўккан кўзёши беҳуда эмас. Агар дунё учун ёхуд ўч олиш туйғусига берилиб фарёд қилган бўлса, намози нуқсондир, бенафдир. Демак, иймон тўғри билан хатони, нақд билан нақлни фарқлай оладиган тамиздир. Агар киши бундан маҳрум эса, бу сўз унинг наздида зиён-заҳматдир. Тамизли зотлар айтилганлардан ўз улушини олурлар.

Масалаң, икки ақлли шаҳарлик бир қишлоқликнинг фойдаси учун гувоҳлик берсалару, қишлоқлик соддалиги ва соғлигига бориб ўз ҳимоячиларининг гапларига терс гапни айтса, шаҳарликларнинг барча меҳнатлари

¹ Қуръон, 47-сурә, 16-оят.

зое кетади. Шунинг учун ҳам: «Қишлоқликнинг гувоҳи ўзи билан биргадир» (яъни ўзидир) — дейишади.

Сарҳушлик мияга уриши билан киши оғзига келганини қайтармай, ҳеч кимга қарамай валдирайди. Масалан, хотиннинг кўкраклари сутга тўлиб, оғрий бошлаши билан маҳалланинг кучукларини тўплар ва сутини уларга (соғиб) беради.

Қимматбаҳо гавҳарни болага берсанг, сен кетгач, унинг кўлига бир олма тутқазишиб, инжунни олиб кетадилар. Чунки болада тамиз хусусияти йўқ. Яъни олма билан гавҳарни фарқига бормайди у. Шунинг учун ҳам тамиз буюк неъматдир. Худди шундай, бизнинг сўзимиз ҳам тамиз соҳиби бўлмаган кишининг кўлига тушди.

Абоязидни отаси фиқҳ ўргансин, дея мактабга олиб борди. Мударриснинг ҳузурига келиши билан Абоязид: «Бу — фиқхуллоҳми?» — деди. Унга «Йўқ, бу Ханифанинг фиқҳи» — дедилар. Шунда Абоязид: «Мен фиқхуллоҳни ўрганмоқчиман» — деди. Отаси уни наҳв (грамматика — тарж.) муаллимини олдига олиб борди. Абоязид: «Бу — наҳвуллоҳми?» — дея сўради. Муаллим: «Йўқ, бу Сибавайҳ навҳидир» — дегач, у: «Мен буни истамайман» — дея жавоб берди. Шу тарзда, отаси Абоязидни қайси ўқитувчи қошига бошлаб борса, у бир хил нарсани айтди. Ниҳоят, отаси Абоязидни ўз ҳолига ташлаб қўйди. У шу орзу билан Боғоддога келди ва Жунайдин кўриши билан: «Ана Фийқхуллоҳ!» — дея бақирди. (кўзи қандай қилиб ўз онасини танимайди?) Чунки ўакл ва тамиздан дунёга келган. Сен суратни ташлаб юбор!

Бир шайх бор эди. Муридларини доимо ўз ҳузурида тик туришларини талаб қиласди. Унга: «Эй шайх, уларни нега ўтиритирмаяпсан? Ҳолбуки, бу дарвешларининг эмас, балки подшоҳларни одатидир» — дедилар. Шайх: «Асло! Гапирманг. Мен муридларимнинг файз топишлари ва тариқатга фавқулодда ҳурмат кўрсатишларини истайман. Ҳурмат ҳар нақадар қалбда бўлса ҳам «ташичнинг ойнасидир» (унвонидир) дейилган.

Унвоннинг маъноси надир? Масалан, мактубнинг унвонидан унинг ичидаги, кимга ёзилгани маълум бўлади. Худди шундай, китобнинг унвонида (мундарижасида — тарж) унинг бўлимлари, парчалари ва мавзулари ошкордир. Ҳурматнинг ташқи кўринишидан, яъни бош эгмоқ, оёқда турмоқ каби ҳаракатларидан инсоннинг ичидаги (кўнглидаги — тарж.) ҳурматнинг қандайлиги ва

Тангрига бўлган таъзимнинг даражаси амглашилади. Зоҳирон кўрсатилмаган ҳурмат шуни билдирадики, бу одамнинг ичидаги Оллоҳ қўрқувни йўқ ва у Оллоҳ одамларини менсимайди.

ФАСЛ. Жавҳар Ходим-и Султон: «Бу кишига кунда беш маҳал талқин қилинса-да, ҳеч нарсанни тушунмайди ва эслаб қўймайди. Агар ўлса, ундан нимани сўрашади, ахир, у ҳамма нарсанни унутди-ку?» — дейа сўради. Дедимки: Үрганган нарсасини унугтаётган бўлса, демак, унинг ича ва мияси соф, тоза ҳамда үрганмаган, билмаган бошқа бир саволнинг сўралишита тайёрдир. Сен ўшз соатда ҳозиргача менинг сўзларимни эшитяпсан ва утарнинг баъзиларини қабул этаяпсан. Чунки аввал ҳам шу ҳил фикрларини эшитган ва қабул қилгансан. Эйди улардан қай бирлари устида тўхтаб қолаяпсан? Сенинг ичинидаги тортишмани ким эшитяпти? Уртада ҳеч қандай восита йўқ. Гарчы қулоғинг бўлса ҳам, ичинингдаги сасни эшита олмади. Сенинг бу зиёратга келишинг тилсиз ҳолда айтилган саволдир ва бизга бир ойдин йўл кўрсатингиз, демакдир. Бизнинг сиз билан гаплашмай ё гаплашиб ўтиришимиз ҳам сизнинг ниҳон саволларингизга жавобдир. Подшоҳ ҳеч сўз айтмай; «Қандай турибсан; не еяпсан, нимага қарайапсан?» — дей ўз қулларидан сўрайди. Кишининг қарши (нуқтаи назари) агар эгри бўлса, шубҳасиз, унинг жавоби ҳам эгридир. Чунки тўғри жавоб бермоқ учун ўзига ҳоким бўйламайди ў. Масалан, дудуқ одам тўғри гапирмоқчи бўлиб қанча уринса ҳам бефойдадир. Заргарнинг олтинни махсус тошга уриб кўриши олтинга берилган саволдир ва у: «Мен софман ёки қоришиқман! — дей жавоб беради.

Очлик — бир савол. Вужуд уйида бир бузуқлик бўлиши билан: «Ғишт бер, лой бер» — дейди. Овқат емаслик эса: «Бунга ҳали эҳтиёж йўқ!» — дейилган бир жавобдир. Ҳакимнинг қўлни ушлаши савол бўлса, томирнинг уриши жавобдир. Одамнинг юзига боқиши — савол, унинг ғанг — рўйи сўзсиз жавоб. Уруғ сочмоқ-савол, дарахт битиши — тилсиз айтилган жавоб. Жавоблар сассиз бўлгани учун саволлар ҳам сассиз бўлиши керак. Уруғ чириб, ҳеч нарса ўсиб чиқмаслик ҳам жавобдир. Чунки жавоб бермаслик ҳам ўзига хос жавобдир. Бир подшоҳ бир одамдан учта мактуб олди, бироқ жавоб бермади. Одам яна: «Уч дафъадир хат ёзаман, ё қабул қилинг ё қабул қilmайман, деб айтинг!» — деб ёзди. Шоҳ хат

нинг орқасига: «Жавоб бермаслик ҳам жавобдир, фақат ахмоққа берилажак жавоб—индамаслик» деб ёздида, чиқартириди.

Инсоннинг ҳар бир қилган ҳаракати саволдир ва севинч ёки қайғуси жавоб бўлади. Гўзал жавоб учун Оллоҳга шукронга келтириш, ёмон жавоб учун эса Оллоҳга тавба қилиш лозим. Шукр ва тавба саволларнинг хилидан бўлиши ҳамда тавбадан кейин унинг (ўша саволнинг) хилидан бошқа савол бермаслик зарур.

«Бизнинг балойимиз етганда ҳам тазарру қилмадиларми?! (Албатта твба-тазарру қилишлари лозим эди,) лекин уларнинг диллари қотиб қолган»¹ — дея буюрилганидек, улар жавобнинг саволга мувофиқ эканлигини тушунмадилар. «Ва шайтон қилиб юрган ишларини ўзларига чиройли кўрсатиб қўйғанлар».² Яъни улар ўз саволларига берилган жавобларга қараб: «Бу хунук жавоб саволга лойиқ эмасдир» дедилар. Улар тутун оловдан эмас, балки ўтиндан эканлигини билмадилар. Утин ўсанча қуруқ бўлса, тутун ҳам шунча оз бўлади. Гул боғидан ёмон ҳид келса, айб гулдами? Йўқ, асло! Бу ерда айбдор боғбондир.

Дедики: «Онангни нечун ўлдирдинг?». Деди: «Унга ярашмаган бир иш кўрдим». Дедики: «Яхши, аммо онангни эмас, етти ёт бегонани ўлдирсанг бўлмасмиди?». Деди: «Ҳар куни биттадан ўлдирайнми?». Худди шундай, сенинг бошингга келган барча балолар — нафсингдан. Сен уни тузат ва тарбия қилки, ҳар ким билан калтаклашишга ўрин қолмасин.

«Ҳамма нарса Оллоҳдандир»³ дейишса, бунга жавоб сифатида айтамизки: Ўз нафсини айбламоқ ва оламни қутқармоқ ҳам Оллоҳдандир. Масалан, бир одам боққа ўғриликка кирди ва боғбоннинг қўлига тушди. Боғбон; Оллоҳдан қўрқмайсанми? Ўғри: Нега кўрқай. Ахир мева ҳам Оллоҳники, мен ҳам Унинг қулиман. Демак, Оллоҳнинг қули Оллоҳнинг мевасидан еяпти, деди. Боғбон арқон келтирди ва ўғрини ушлаб, бир дараҳтга боғлади-да, таёқ билан калтаклай бошлади. Шунда ўғри бақирди: «Оллоҳдан қўрқмайсанми? Боғбон жавоб берди: Ахир сен Оллоҳнинг қули, бу эса Оллоҳнинг таёфи-

¹ Қуръон, 6-сурा, 43-оят.

² Қуръон, 6-сурা, 43-оят.

³ Қуръон, 4-сурा, 78-оят.

дир. Оллоҳнинг таёни Оллоҳнинг қулини уряпти. Мен нега қўрқай?

Натижка шуки, олам бир тоққа ўхшайди. Яхши ёки ёмон сўзингни акси ўзингга, фақат ўзингга қайтади. Мен яхши гап айтган эдим, тоғ ёмон жавоб қайтарди дея олмайсан. Бу — имконисиз! Чунки тоғда булбул сайраса, акс-садо бўлиб ҳеч қачон эшак ёки қарғанинг овози қайтмайди. Акс-садо эшак овози эса, демак, билгилки, бу ёқда ҳанграган ҳам эшакдир.

ФАСЛ. Биз сув узра турган косага ўхшаймиз. Косанинг сув устида оқиши ўз ихтиёри билан эмас, балки сувнинг иродаси ва ҳукми иладиғ. Бу умуман, шундоқдир. Бироқ баъзилар сув устида эканлигини билади, баъзилар билмайди.

Ҳеч шубҳа йўқки, барча косалар Оллоҳнинг қудрати ва суви узрадир. Бироқ Унга чиркин нарсаларни изофа этишлари — тарбиясиликдир. Масалан, Унгэ. «Эй ифлосликларнинг яратувчиси» демаслик лозим. Аксинча, «Эй кўкларнинг яратувчиси, эй ақлларнинг яратувчиси!» дейиш — умумий бўлиш билан бирга, бундай таҳсисининг фойдаси ҳам бор. Шунинг учун бирон нарсанинг таҳсиси унинг ағзаллигига далолатдир.

Хулоса шуки, косани сув шундай бир тарзда оқизадики, бошқа косалар томоша қиладилар. Бирордан кеъин сув косани шундай оқизадики, томошибин косалар энди қоча боштайдилар. Сув буларга қочмоқ илҳомини ва қудратини беради. Шу туфайли улар: «Оллоҳим бизни ундан узқлаштириш» дейишади. Ва бу айтгандарни яхшидир. Нарсаларга умумий назар билан қарайдиган киши: «Буларнинг ҳар иккиси (қочган ва қочишига мажбур бўлган коса — тарж.) ҳам сув томонидан сеҳрлангандир», — дейди. Бу фикрда бўлмаган зот эса: «Агар сен сувнинг косани қандай кездирганини ва бундаги латофату гўзалликни кўрсайдинг, унга бу умумий сифатни беришга жасоратинг етмасди», — деган жавобни қиласди. Масалан, бир кишининг севгилиси борлиқ нуқтаи назаридан турли ифлосликлар каби умумий сифатлардан холи эмаслиги ошиқнинг хаёлига ҳам келмайди. Агар бундай фикрлар унинг хаёлига келсайди, у ўз маъшуқасига шайтонга қарагандай қаради. Худди шундай, сен ҳам бор-йўғи бу қадарини билдинг ва унинг умумий ва муштарак сифатларига боқдинг. Бизнинг ўзимизга хос гўзаллигимизни кўра оладиган одам бўлмаганинг учун сен билан мунақаша-ю мунозара қилишимиз тўғри эмас.

Чунки бизниг мұнозаралық гүзәллик билан қоришишган. Шу эътибор-ла, гүзәллик ақпидан бүлмаганга гүзәллик күрсатиш унга қилинған зулм бўлур. Нарсанни унинг ахлига кўрсатмоқ лозим.

ФАСЛ. Зоҳирий илмлар ўрганиб юргандар агар бизга қўшилсалар, аввалги илмларини унудик, деб ҳисоблайдилар. Ҳолбуки, бу ерда уларниң барча илмлари жонланади. Илмларниң ҳаммаси шаклдир. Уларниң жонланышлари ўлиқ баданга жон киришига ўхшайди. Бутун илмларниң асли у ёрдандир. У ҳарфсиз ва сасиздир. Чунки «Мусо билан Оллоҳнинг йўзи (бевосита) гаплашди»¹ дея буюрилгани каби Ўлӯғ Тангри Мусо билан гаплашди. Бироқ у ҳарфлар ва овоз билан сўз айтмади, тил — томоқ билан гапирмади. Ўлуғ ва Бахти бўлган Оллоҳ оғиз, лаб ва томоқдан мунаzzаҳдир. Сасиз оламда набийларниң ҳам сўзлашувлари бор. Шундайки, жузъий ақлларниң ваҳми буни англай олмайди. Шунинг учун набийлар ҳарфсиз оламдан ҳарф оламига кетадилар ва болта бўладилар. Пайғамбар: «Болалар учун муаллим бўлиб юборилдим» (Ҳадис) дея буюрган. Одамлар у оламниң аҳволини олурлар, тинчлик ва ҳузурга қовушурлар. Чунончи, гўдак онасини танимаса ҳам, унинг қучоғида овунади, роҳатланади. Мева ҳам шоҳда этишади, пишади, аммо дараҳтнинг нима эканлигидан хабарсиздир. Худди шундай, инсонлар ҳам у буюқдан, унинг сўзидан, ҳарфидан куч-қувват олиб, уни етарлича билмасаларда, уларниң (одамларниң — тарж.) барчасида ҳарф ва сасининг нариги томонидаги (оламдан — тарж.) бир нарса бор ҳамда ҳар бир инсон жуда улкан оламдир. Ҳалқнинг телбаларга нисбатан таомойили борлигини кўрмаяпсанми? Улар телбаларни зиёрат қилиб: «Бунинг улӯғ одам бўлиш эҳтимоли бор», — дейди. Ҳа, бу — тўғри. Чунки бундай нарса бор. Бироқ бир янглишлик мавжуд. У нарса ақлга сиғмайди, аммо ақлга сиғмаган ҳамма нарса у эмас. Ҳар ёнгоқ юмалоқ, лекин барча юмалоқ нарсалар ёнгоқ бўлмаганидек. Биз унинг аломатларини айтдик. Унинг ҳоли ҳар нақадар сўзга ва забт этилишга келмаса ҳам, ақл ва жон ундан қувват олади, унинг соясида ўсиб-улғаяди. Ҳалқнинг атрофида айланиб юрган телбаларда эса бундай аломат (маъно) йўқ. Улар соясида ҳалқнинг аҳволи ўзгармайди, ҳузур-ҳаловат топмайди. Агар улар ҳузур-ҳаловат

¹ Куръон, 4-сурә, 164-оят.

топдик десалар, биз бунга ҳузур-ҳаловат демаймиз. Масалан, бир бола ўз онасидан айрилиб, қисқа бир муддат ичидан бошша (сна) билан овунса, буни ҳаловатдемизми? Йўқ, албатта. Аҳли тиб айтдики: «Инсоннинг мижозига ёқкан ва унинг иштаҳасини очган ҳамма нарса унга қувват беради, қонини тозалайди». Бироқ бу—ўша инсоннинг бир касаллиги бўлмаган пайтда — шундай. Масалан, тупроқ сісвчи одам ҳақида «Тупроқ унга фойдали, қанча еса ҳам мижозини яхшилади» дея оламиزمий? Йўқ, чунки унинг бир дарди (касаллиги) борки, тупроқ ейди. Демак, хасталик ва иллатдан ҳоли ўлароқ, инсонга ёқкан нарса хушдир. Чунончи, бир одамнинг қўлини синдирысалар ва эгри ҳолида боғлаб бўйнига оссалар ҳўмда бу ҳол унга ёқса, демак у иссоғломдир. Унга ёқаётган бу ердаги хушлик ёлғончидир. Худди шундай руҳлар оламида муқаддэс маълакълар Тангрининг раҳматига ғарқ бўлишдан хушланарди. Агар улар жисмлар билан қаршилашишдан кейин роҳатсиз ва қайғули бўлиб қолсалар ҳам лой ейишдан хушланадиган бўлсалар, уларниң ҳәқимлари — аёбиё ва авлиёлар: «Сенинг хуш деганинг хуш эмасдир. Хушлик бошқа нарсадир. Яъни сен аввал хушланган ва асл мизожинигга уйғун келганидир. Энди эса сен тупроқ ейинидан ҳузур топаяпсан, буни касаллик эканини айтнишганда, иономаяпсан», — дейди.

Ривоят қиласидиларки: Ҳасан ва Ҳусан белалик чогларида бир одамнинг шариатга иомубофиқ тарзда таҳорат олганини кўришиб, унга назокат билан тўғрисини ўргатмоқчи бўлдилар. Одамнинг ёнига келишиб; «Би менга иотўғри таҳорат олаяпсан, деяпти. Ҳар иккиз таҳорат олайлик, сен қайси биримизники тўғри эканлигини айт». — дейишибди. Улар таҳорат олишиб бўлганда кейин ҳалиги өдам: «Сизники тўғри, хатосиз ва шариатга мувофиқдир. Аммо мен завсллинини янгиш экан!» дебди.

ФАСЛ. Сайфул — Баҳорий Мисрга кетди. Ҳамма кўзгуни севади, чунки унда ўз сифатларини кўришга ошиқдир. У (Сайфул—Баҳорий — тарж.) юзининг ҳақиқатидан хабарлор эмас. Рўмел (парда)ни юзим, дея ўйлади. Рўмолнинг ойнаси унинг юзининг ойнасидир. У: «Анбиё ва авлиёлар бузук ва янгиш тушунча ичидадирлар. Уларда қуруқ даъводан бошқа нарса йўқ» дейиши билан Мавлоно: «Сен буни бир латифа сифатида айтаялсанми ёки сенинг ўзинг ҳам шу фикрдамисан? Агар

шундай ўйлаётган бўлсанг, демак, бу сен учун ҳақиқатга айланиди. Кўрмоқ ва ҳақиқат вужуддаги нарсаларнинг энг азизи ва шарафлиси дир. Бу билан набийларни ҳам тавсиф этган бўляймиз. Чунки улар ҳам кўрмоқдан ўзга нарсани даъво қилмадилар. Сен-да буни эътироф этасан. Кўрмоқ кўрилган нарсасиз мумкин эмас. Чунки кўрилган воситали феълдир. Кўрмоқ учун мутлақо унинг ёнида кўрилган бир нарса бўлиши лозим. Бу ерда кўрилган матлуб, кўрган толибдир. Ёки аксинча. Сенинг инкоринг билан вужуддаги толиб матлуб ва кўрмоқ событ бўлди, демакдир. Бу билан оллоҳлик ва қуллик инкорида исботи бўлган бир таклиф бўлади. Бунинг событ бўлмоғи албатта, вожибдир. «Мазкур гуруҳ шу ғоғил шайхга мурид бўпти, унга таъзим қилмоқда» дейдилар. Мен: «Жуда яхши! Ғоғил шайх тошдан ясалган бутдан тубап эмас-ку! Ахир, одамлар бутга сифинмоқда, ундан бир нарсалар сўрашмоқда. Бут эса ҳеч нарса тушунмайди. Муридларнинг ишқи баттол шайхнинг хаёли биландир. Хаёл эса муридларнинг ҳеч бир ҳолларидан хабардор эмас. Шу алдоқчи хаёлнинг ишқи инсонни шундай жўштирса, ҳақиқий, ҳамма нарсадан боҳабар, ҳамма нарсани кўрган севгилининг ишқида инсон нималар бўлмайди? Масалан, ошиқ ёрнинг хаёли билан бир устунни қучоқлаб йиғласа, дардини айтса, шикоятлар этса-да, бундан ҳақиқий севгилининг вуслат лаззатини ололмайди.

ФАСЛ. Ҳар бир одам бир жойга бормоқчи ёки саёҳатга чиқмоқчи бўлганда, ақлида ўзича режалар тузади. Бироқ Оллоҳнинг истаги тамоман бошқача бўлади. Одамнинг шунча олган тадбирлари-ю режаларидан биронтаси ҳам амалга ошмаслиги мумкин. Шунга қарамай, у яна ўз ихтиёри ва тадбирларига ишонади.

БАЙТ: (Қул тадбир олади, бироқ тақдирнинг қайси марказда бўлишини билмайди. Тадбир эса Оллоҳнинг тақдири қаршисида қолмайди (йўқ бўлади).

Бу шунга ўхшайди: Бир одам туш кўрди. Тушида бирбегона шаҳарда ҳеч кимсиз, танишсиз нима қиларини билмай, боши гаранг бўлиб турган экан. У ёққа чопибди, бу ёққа чопибди — бўлмабди. Охири: «Нега бу шаҳарга келдим» дейа ўксиниб турганда, бирдан уйғониб кетиб, буларнинг ҳаммаси рўё эканлигини билиб, ўксингани учун пушаймон бўпти. Бироқ бирорздан кейин яна ухлабди ва яна ўзини ўша шаҳарда кўрибди. Аввалги тушидагидек, ўқинмоққа бошлабди. Чунки унинг хаёли-

га: «Қайғуришнинг ҳожати йўқ, чунки уйғоқлик пайтимда ўқсиганим учун пушаймон бўлгандим» деган ўй келмайди. Худди шундай, одамлар ҳам олган тадбирлари юз минг марта пучга чиқса ҳам, Оллоҳ томонидан берилган паришонлик (унутишлик — тарж.) туфайли барчасини үннутадилар ва яна тадбир оладилар, уларга ишонадилар. «Оллоҳ ҳар бир киши билан унинг қалби ўртасини эгаллаб туур».¹

Иброҳим Адҳам подшоҳлик вақтида овга чиқди. Ёлиз биз жайроннинг орқасидан қувди. Бироқ ҳадеганда жайронга етавермади. От чарчади. Бироқ подшоҳ тўхтамади. Ниҳоят, жайрон тилга кирди: «Сен бу (иши) учун яратилмадинг. Оллоҳ сени мени овламоғинг учун бор этмади. Мени овладинг ҳам дейлик, хўш, нима бўлади?» Иброҳим буни эшитиши билан фарёд солиб, ўзини отдан ташлади. Уша атрофда бир чўпондан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Подшоҳ унга бутун кийим-кечагини, жавҳарларини, отини бериб, чўпоннинг кийимини ўзи кийди ва йўлга равона бўлди. Энди айт-чи, унинг истаги нимайди-ю Оллоҳнинг истаги нима эди? Иброҳим жайрон овламоқчи бўлди, бироқ Улуғ Тангри уни жайрон воситасида овлади. Билғилки, бу дунёда фақат ва фақат Оллоҳнинг истаги бўлур. Мурод — Унинг муътки, мақсадлар мулозимлариридир.

Умар мўсулмон бўлмасдан олдин синглисини уйига келди. Синглиси Қурон ўқиётганди: «Тоҳа мо анзално».² Акасини кўриши билан Қуръонни яширди, Умар қиличини қинидан чиқариб: «Айт, нима ўқиётган эдинг? Йўқса, ўлдираман», — деди. Синглиси кўрққанидан ётироф этди: «Улуғ Оллоҳнинг Муҳаммадга юборган Каломидан ўқиётгандим». Умар: «Ўқи, эшитай» — дегач, синглиси «Тоҳо» сурасини ўқиди. Умар янада ғазабланди ва: Агар ҳозир сени ўлдирамсан, ожиз кишини ўлдиран бўламан. Аввал бориб, унинг бошини олай-да, кейин сенинг масалангни кўрай» — деди-да, Мустафонинг масжидига йўналди. Йўлда уни Қурайшга мансуб одамлар кўришиб: «Умар Муҳаммаднинг жонини олишга кетяпти. Бўлса-бўлмаса, бу иш ёлғиз Умарнинг қўлидан келади» — дейишиб қолди. Чунки Умар жуда бақувват ва ўта мард киши эди. Шу қадар эдикни, Мустафо ҳам:

¹ Қуръон, 8-сурा, 24-оят.

² Биз сенга бу Қуръонни қийналиб, жафо чекишинг учун юбормадик, Қуръон, 20-сурা, 1—2-оятлар.

«Эй Таңгрим, менинг динимни Умар ёки Абу Жаҳл ёрдамида қўлла», — дерди. Ниҳоят, Умар мусулмон бўлгандан кейин йиғлаб: «Эй Одлоҳнинг Элчиси! Агар Абу Жаҳлнинг исмими менинг исимидан олдин айтганингда, менинг ҳолим нима кечарди», — дерди.

Хуллас, Умар яланғоч қилич билан масжидга яқинлашди. Шу аснода Жаброил Мустафога: «Эй Расууллоҳ! Умар келяпти. Мусулмон бўлиши билан уни қучоқла!» дей ваҳий келтирди. Умар масжидга кирап-кирмас, Мустафодан учган бир зиё ўз қалбини забт этганини аниқ кўрди. Фарёд этиб, ҳушсиз ҳолда йиқилди. Руҳида бир ишқ ва севги ҳосил бўлди, уларнинг жўшқинлигидан Умар шу лаҳзә Мустафода эриб, йўқ бўлмоқни истади: «Эй Оллоҳнинг Элчиси! Менга иймон таклиф эт ва у қўтлуғ калимани айтки, эшитай» — деди. Умар мусулмон бўлиши билан: «Мен қилич яланғочлаб, сени ўлдиришга желгандим. Бу гуноҳимнинг каффорати ўлароқ, энди то тирик эканман сенинг душманларининг қарши курашаман. Шу қиличим билан уларнинг бошларини танларидан жудо қиласман», дёя қасам ичди. Масжидда чиқар-чиқмас отасига дуч келди. Отаси ундан: «Динингдан қайтдинг, шундоқ эмасми?» — дей сўради. Умар унинг бошини олди. Йўлда унинг қонли қиличини кўрган Қўрайшнинг улуглари: «Душманнинг боши қани?» дедилар. Умар: «Мана!» деди. Улар: «Йўқ, бу унинг боши эмас. Бу бош шу ерга тегишли», — дедилар. Энди қара, Умарнинг қасди не эди-ю Улуг Оллоҳнинг ундан муроди не бўлди?

БАГИТ: (Умарнинг қўлида қилич. Оллоҳнинг элчисини ўлдиримоқ учун келади. (Бироқ). Оллоҳнинг тузогига иленинб, баҳтидаи Пайгамбарнинг назарига тушади).

Худди шундай сиздан ҳам: «Нима келтирдинг?» — деб сўрасалар, «Бош келтирдим!» денг. Агар «Биз бу бошин кўрган эдик» дейишса, айтйингки, «Бу сиз кўрган бош эмас, бошқасидир. Сири бўлган бош — бошдир, сири бўлмаган мингта бош эса бир пулга қимматдир».

«Байтуллоҳни одамлар учун зиёратгоҳ ва тинч жой қилдик ва Иброҳимнинг (Каъбатуллоҳни бино қилаётган вақтида) турган ўринин намозгоҳ қилиб олинг (деди)».¹ Иброҳим: «Эй Таңгрим, мени ўз ризо хилатинг-ла шарафлантирдинг ва азиҳ қилдинг. Энди менинг зурриётимга ҳам шундай шараф ва кароматингни насиб эт», —

¹ Куръон, 2-сурा, 125-оят.

деди. Улуғ Оллоҳ: «Менинг бу аҳлим (сенинг зурриётинг борасидаги) золим кимсаётарга етмайдиг»,¹ дея буюди. Яъни золимлар менинг хилатим (бу ерда: эҳсон — тарж.) ва кароматимга лойиқ эмасдирлар, демакдир. Иброҳим бунга амин бўлгач, яна: «Эй Тангрим, иймон келтирганларни ва золим бўлмаганларни ўз ризкинг билан насиблантири, улардан буни аяма», — деди. Улуғ Оллоҳ буюрдики: «Ризқ умумийдир. Ҳар бир кишининг ундан ўз насибаси бор. Ба бу мусофирихонадан барча маҳлуқлар фойдаланиб, ўз ҳиссаларини олурлар» Фақат Оллоҳнинг ризо, хилат ва каромати хос ҳамда устун (афзал, азиз) қулларига насиб бўлғай. Ташга боқиб, ташни кўрганлар (аҳли зоҳир) дерки: «Бу оятдаги Байтдан (уйдан) мақсад Каъбадирки, ким унга сингинса, оғатлардан узоқ бўлади ва у ерда овламоқ ҳаромдир. Яъни кишига азият бермоқ тўғри эмас. Улуғ Оллоҳ тўғрилик ва гўзалликни танланган». Бу Қуръонинги зоҳирий маъносидир. Муҳаққиқлар айтишадики: «Байт (уй) инсоннинг ичиидир. Яъни эй Тангрим, ичимни нағсенинг даҳмазалари ва васвасаларидан покиза қил. Бузуқ ва янгилиш тушуунчалардан тозалаки, ундан ҳеч қандай қўрқув қотмасин. Шу тарзда, у ер ишончли ва Сенинг ваҳий еринг бўлсин. Шайтон ораламасин, Масалан, Улуғ Оллоҳ фаришталар сиридан шайтонларнинг боҳабар бўлмаслиги учун кўк юзида шохобларни (оқувчи юлдузларни) қоровул этиб тайинлаган. Эй Тангрим, бизнинг ичимиизга ҳам иноят соқчиларини қўйки, улар бизни шайтон ва нафс балоларидан қўрисин». Мана бизга ботил аҳли (янгилиш тушуунувчилар) ва муҳаққиқлар изоҳлари. Ҳар ким ўз ўрнидан туради (қўзгалади). Кироннинг (пулнинг) икки юзи (тарафи) бор. Кимdir унинг бу юзидан, кимdir эса нариги юзидан фойдаланиди ва ҳар иккиси ҳам тўғридир. Чунки Улуғ Оллоҳ ҳар икки қавмнинг ҳам ундан фойдаланишини истайди. Масалан, бир аёлнинг эри ва гўдаги бўлса, у буларнинг иккисидан бошқа-бошқа завқ олади. Боланинг завқи онанинг кўкси ва сутидан бўлса, эрники унинг ўз хотилини эканлигидан. Инсонлар йўлнинг болаларидир: Ҳар бир киши Қуръондан зоҳирий тот олади ва сути билан озиқланади. Фақат етук зотлар учун Қуръоннинг маъносида ўзгача бир завқ бор ва улар (Қуръонни) бошқача англайдилар.

¹ Қуръон, 2-сурә, 125-оят.

Иброҳимнинг мақоми ва мусолласи (намоз қилишга яроқли очик жой — тарж.) Каъбага яқин бир ер эди. Зоҳир аҳли: «У ерда икки ракат намоз қилиш керак»— дейди. Бу — яхши! Бироқ муҳаққиқлар наздида Иброҳимнинг ери шундай бир жойки, у ерда Сен Ҳақ учун ўзингни оловга отасан ва ғайрату жаҳд ила (юксак) мақомга эришасан. Иброҳим ўзини Оллоҳ йўлида фидо қилди. Унинг назарида нафс таҳликаси қолмаган ва ўзидан ҳечда қўрқмайди.

Иброҳимнинг мақомида икки ракат намоз ўқимоқ яхшидир. Фақат бу шундай намозки, унинг қиёми бу дунёда бўлса, рукуси у дунёдадир.

Каъбадан мақсад анбиё ва авлиёнинг кўнгиллари-дир ва бу ер (кўнгиллар — тарж.) ваҳийсининг жойидир. Каъба — унинг нури. Ахир, кўнгилсиз Каъба нима ишга ярайди? Валийлар ва набийлар ўз муродларини тамоман тарк этиб, Тангрининг муродига шундай риоя қилмишларки, Унинг амрларини дарҳол бажарар ва Унинг инояти бўлмаган кимсалардан, агар булар ҳатто ота-оналари бўлса ҳам, нафрат этадилар.

Сен нима айтсанг, бари мисол, масал эмас. Мисол — бошқа, масал бошқадир.

Улуғ Оллоҳ ўз нурини қандилга, валийларнинг вужудини эса шишага ўҳшатган. Булар — мисол. Йўқса, қавну маконга (вужуд оламига — тарж.) сифмаган Оллоҳнинг нури қандилга ва шишага қандай сиғсин. Жалоли утуғ бўлган Оллоҳ нурлари туғилган ерлар кўнгилга ҳам сиғмайди, бироқ истаган пайтингда уни қалбингдан топасан. Яъни унинг аксини ойнада кўрганинг каби кўрасан. Шу билан бирга, сенинг расминг ойнада эмас. Балки кўзгуга қараганинг учун у ерда ўзингни кўрасан. Масалан, ақлга номувофиқ нарсаларни мисол билан тушунтиrsa, ақлга мўвофиқ келади. Ақлий бўлган нарса махсус бўлади. «Бир одам бор, кўзини юмиши билан ғалати — ғалати воқеаларни кўради. Кўзини очгандা эса ҳеч нарса кўрмайди» десанг, ҳеч ким ҳам ишонмайди. Аммо «Бир одам бор, тushiда турли-туман нарсаларни кўради. Ўйғониши билан эса улардан биронтасини ҳам кўрмайди» — дея мисол билан гапирсанг-чи, ҳаммаси англашилади. Худди шундай, бир киши бир уйни тасаввур этса, буни ҳеч ким ақлга сиғдиролмайди, бироқ меъмор ана шу-уйнинг режасини қофозга туширса, қолганлар ҳам уни англай бошлайдилар. Маъқул бўлгаи режа қофоздан амалга кўчса, яъни уй бўлиб қу-

рилса, хаёл махсус бир шаклга кўчади. Кўринаники, дастлаб ақлга ноийғун келган нарсалар мисол воситасида маъқул ва махсус бўлади. Бу шунга ўхшайди: «Нариги дунёда ҳар кишининг савоб ва гуноҳ дафтарлари тарқатилади ва бирорнинг ўнг, бирорнинг сўл қўлига берилади» ёки «Нариги дунёда фаришта, арш, олов ва жаннат бор. Яна мезон (тарози) ва ҳисоб-китоб бўлади» — дейишади. Бироқ бунинг (ҳар нақадар ўхшали бўлмаса ҳам) бир мисол берилмагунча, аҳвол аёилашмайди. Мисол: Подшоҳ, қози, тикувчи, этикдўз ва ҳоказо ҳамма одамлар кечаси ухлайдилар. Киши ухлаши билан ҳуши (Фикри) бошидан учади ва ҳеч кимда бирон тушунча қолмайди. Аммо Исерофилнинг нафаси янглиғ бўлган тоғ ойдинлиги одамлар жисмларидағи барча зарраларни тирилтиргани онда тушунчалар ҳам қайтади. Ва ҳар бир кишининг ақлу ҳуши ўзгага эмас, балки айнан ўзига қайтади. Яъни ҳеч ким кечаси тикувчи бўлб ётиб, эрталаб этикдўз бўлиб турмайди. Инсоннинг иши ва кучи нима эса, у яна ўша билан машғул бўлади ҳамда нариги дунёда ҳам шундай бўлажагини (сен) уқмоғинг қерак. Бу — чўпчак эмас. Бу — ҳатто шу дунёда ҳам ҳақиқат бўлган (рӯёбга чиққан). Демак, ким бу мисолнинг изидан тушса ва унга хизмат қилса, муҳаққақ равишда нариги дунёниг бутун аҳволини кўради, бўйини олади, мушоҳада этади ва кашф қилади. Шунда буларнинг барчаси Оллоҳ қудрати доирасида эканини билади.

Мана, ниҳоят, номаъқулнинг мисол орқали маъқул бўлгани ва мисолнинг масалга ўхшамаслиги англашилди. Масалан, ориф фараҳлик (шодлик, хуррамлик — тарж.) ва завқни баҳор, қайғу ва аламни эса куз, дейди. Чунки бу мисолдир (ташбеҳдир) ва бусиз маъно тушинилмайди, тасаввур ва идрок этилмайди. Улуг буюрадики: «Кўр кимса (кофири) билан кўргувчи зот (мўмин), зулмат (куфр) билан — нур (иймон), соя (жаннат) билан — жазирама (дўзах) баробар эмасдир».¹ Бу ерда Тангри иймонни нурга, куфрни зулматга ёки иймонни ёқимли соя — салқинга, куфрни эса одамни беҳузур этадиган жазирамага ўхшатади. Иймоннинг латофати ва нури у оламнинг нурига, куфрнинг эса бу оламнинг зулматига қандай ўхшашлиги бор?

Агар киши биз гаплашаётган вақтда ухласа, бу унинг

¹ Қуръон, 35-сурә, 19—20—21-оятлар.

бўш (бекор) қолганидан эмас, балки йиғончдан дир. Масалан, карвонга хатар хавф солиб турган пайтда, ҳеч нарсага қарамай, туялар чоптирилади. Қачонки, хатар ўтиб кетгандагина одамларнинг уйқуси кела бошлайди. Бизнинг сўзимиз ҳам атрофга ишонч ва маъмурлик уфураяпти. Руҳлар танишлар сўзини эшишилари билан бўйи келади. «Эй Муҳаммад, сен: «Ўқи» — де» (Ҳадис). Яъни сенинг зотинг шу қадар латифдирки, назарлар унга етолмайди. Бироқ сен гапирган онда руҳлар таскин ва хўзур топади. Шунинг учун сен галир Эй Муҳаммад!

ШЕЪР: (Жисминг шу қадар заифки, бор-кўғи бир инсон эканинг англашилмоқда. Сен билан юзма-юз туриб сўзлашмасам соғлиқдан мени кўра олмайсан).

Далада шундай бир ҳашорат борки, миттилигидан кўзга кўринмайди. Фақат овоз чақаргандагина уни пайкаш мўмкин. Сенинг зотинг ҳам жуда латиф бўлганидан кўз илғамайди. Шунгача кўра сенинг танишлар учун сўз айтмоғинг лозимдир. Бир ерга бормоқчи бўлсанг, аввало, сенинг кўнглинг ўша ерга жўнайди. У ёрнинг шарт-шароитларини, аҳволини ўрганиб келиб, кейин гавдани судрайди. Барча хилқатлар (инсонлар) набийлар ва валийларга инсбатан гавдалар кабидир. Пайғамбарлар ва авлиёлар эса — олам қалби. Дастлаб, улар ўша дунёда яшадилар ва баşарийликдан, эт (гўшт) ва теридан холос бўлгандан кейин ҳам у дунёнинг, ҳам бу дунёning паст — баландлигини ўргандилар, манзиллар ошдилар. Ниҳоят, асл йўлини қандай билиш мумкинлигини топдилар ва келиб одамларга: «Аслий оламга келинглар. Чунки бу ер харобазорди, фонийлик (йўқлик) саройидир. Биз жуда ажойиб бир ер топдик ва сизга бундан хабар бермакка келдик» — дея даъват этдилар. Шўнинг учун ҳам руҳ ҳамиша ер билан биргэдир ҳамда унинг манзиллар ошишга эҳтиёжи бўлмагани каби турли хил йўлтўсарлардан ва ҳоказо хавф-хатардан ҳам қўрқишига сабаб йўқ. Буларга мубтало бўлган нарса заволли гавдадир.

ШЕЪР: (Қалбимга: «Эй қалбим, билимсизлигингдан икимнинг хизматидан маҳрум бўлганингни биласими? — дедим. Қалбим ҳам менга: «Мени иотурни тушунибсан. Мен доимо хизматдаман, боши гаранг бўлиб қолган — сен» деди).

Қаерда ва қай аҳволда бўлсанг — бўл, фақат дўст ва ошиқ бўлмакка тириш. Муҳаббат сенинг мулкінг эса, хоҳ мозорда бўлгин, хоҳ қиёмағу хоҳ жаннатда, сўнгти-

га қадар дўст бўлурсан. Мадомики, сен буғдой эқдинг, муҳаққақки, буғдой битади ва омборда ҳам, тандирда ҳам у (буғдой) бўлади.

Мажнун Лайлига мактуб битмоқчи бўлди. Қаламини қўлига олиб ёзди: Хаёлинг кўзимда, исминг тилимда, ёдинг дилимда... Шундай экан, мен кимга ва қаерга ёзаи?... Ахир, сенинг ўзинг шу ердасан-ку!. У шартта қаламни синдириб, мактубни парча-парча қилди.

Қанча-қанча одамларнинг қалблари мана шундай ҳислар билан тўла бўлиши мумкин. Фақат буларни сўз ҳолига келтиrolмайдилар. Улар ҳаракат қилишса-ю бўлмаса, бунга ҳайрон бўлишнинг ҳожати йўқ ва бундай қишиларнинг аҳволлари ишқа қасида эмас. Балки асос бўлган нарса қалбнинг тилагидир. Ва бу ишқ ҳамда севгиdir. Масалан, гўдак — сутнинг ошиғи, у сутдан озуқа олади. Бироқ у сутга таъриф беролмайди, (тушунчасини) сўз ҳолига келтиrolмайди. Балофатга етган кап-қатта одам эса сут ҳақида юз турли тушунтиришлар, таърифлар бергани билан буларнинг ҳеч биридан у сутнинг таъмини ололмайди.

ФАСЛ. Анави ёшнинг ними нима? (деб сўради). (Бирни): «Сайфиддин» деди... Жавобан буюрдики: Сайф (қилич) қиндадир, уни қўриб бўлмайди. Сайфиддин дин учун қурашган, бутун куч — қувватини тамоман Оллоҳ учун йўналтирган, тўгрини хатодан фарқлаган, ҳақни ботилдан айирган кишидир. Фақат қурашни, аввало ўзи билан жанг қилишдан, яъни ўз ахлоқини тузатишдан боштайди. «Аввало нафсингдан бошла» (Ҳадис) дейилганидек, ўз-ўзига насиҳат қиласди: «Мен қанақа одамман ўзи! Қўл — оғим, кўз — қулогим, ақлу фаросатим бўлса. Мурод-мақсадларига етиб, давлатлар топган анбиё-ю авлиёлар ҳам одам бўлиб, уларниң ҳам икки оёғи ва икки қўли бор эди. Улардан қандай маъно мавжуд эдик, юрган йўлларида эшиклар очиларди. Менда бу неъмат йўқ. Мен нималар қилиб қўйдим? Ахир ҳеч ким мени ёқтирмаяпти ҳам?!» У мана шу тарзда ҳаракат этса, Сайфуллоҳ ва лисонул Ҳақ бўлгуси. Чунончи, ўн кишидан тўққизтаси уйга кириб, биттаси ташқарида қолса ва уни киритмасалар, бу одам мутлақо ўз-ўзига «Қизиқ, мен нима ёмонлик қилдимки, улар мени уйга киргизмаяптилар?» дея йиғлайди. Худди шундай, инсон ҳам гуноҳини ўз бўйнинга олиб, ўзини одобсиз ва нуқсошли кўрмоғи лозимдир ҳамда: «Буни Ҳақ қилди. У шуни истаса, мен нима қиласи. Агар истасайди, менга

ҳам йўл берарди, демаслиги керак. Бу Оллоҳга қарши куфр этмоқ ва қилич тортмоқдир. Бу ҳолда у Сайфуллоҳ эмас, Сайфулла-л Ҳақ (Оллоҳга қарши кўтарилиган қилич) бўлади. Улуғ Тангри қариндош уруғ ва якинлардан покизадир: «У туғмаган ва туғилмагандир»¹. Ҳеч ким унга йўл топмади. Фақат қулликда йўл топдилар. «Оллоҳ (сизларининг хайр — эҳсонларинги зидан) бой — беҳожат, сизлар эса (У зотнинг ажр-савобига) фақир-муҳтождирсизлар»². Ҳаққа йўл топган зот тўғрисида: «У мендан яқинроқ, қадрдонроқ эди» дейишинг — янгиш. Чунки Унга яқинлик фақат ва фақат етарли дараҷада Унга қуллик қилиш билан бўлади. У денгизни қирғоғини инжууларга тўлдиради. Тиконга гул хилатини (кийимини, тўнини — тарж.) кийдиради. Бир ҳовуч гурроққа ҳаёт, руҳ бағишлайди. Ҳеч қандай ғаразсиз, ҳеч қандай алоқасиз ҳолда бутун оламнинг жузълари Үндан насиба оладилар. Одамларга «Фалон шаҳарда бир саҳий зот эҳсон қилаяпти» десанг, чопиб кетишади. Бироқ Оллоҳнинг беназир лутфидан хабарлари бўлгани ҳолда, нечун Үндан тилашмайди? Сен ҳам ҳеч нарса умид қилмайсан-да, танбал бўлиб ўтирган кўйинг: «Оллоҳ истаса, менга ўзи беради» — дейсан. Итнинг ақли ва идроки йўқ. Шундай бўлса ҳам очиқиши билан одамнинг олдига келиб, нон бер дегандек ҳаракат қиласиди. Сен итдан ҳам тубанмисан? Ахир у ерда ётволиб: «Агар истаса, менга ўзи беради», дейишга рози бўлмай, одамга ёлборяпти. Думини ўйнатиб сўрайлати. Сен ҳам шундоқ қил, Оллоҳдан иста ва тиланки, бундай ато соҳибининг ҳузурида тиланчилик қилиш айни муддаодир. Мадомики, сенинг омадинг бўлмаса, у ҳолда, саҳий за давлат-манддан омад иста. Оллоҳ сенга жуда яқинтир ва сен ўйған, тасаввур этган ҳар бир нарса билан биргайдир. Чунки тасаввур тушуучанинг яратувчиси Удир. Бироқ сенга Жуда яқин бўлгани учун Уни кўролмайсан. Нақадар ғариб бўлса ҳам сен қилган барча ишда ақлинг сен билан баробар. Сени ишга бошловчи ҳам у (ақл — тарж.), фақат сен буни ҳам кўрмайсан. Гарчи асарлари орқали кўрсанг-да, асосини, яъни зотини, ўзини кўролмайсан. Масалан, ҳаммомга кирган одам унинг қайси бурчагига борса ҳам иссиқ у билан бирга бўлди. Лекин иссиқликни вужудга келтираётган оловни кўролмайди. Қачон-

¹ Куръон, 112-сурә, 3-оят.

² Куръон, 47-сурә, 38-оят.

жи, у ташқарига чиқади, оловни кўради ва шуниг таъсирида исинганини билади. Инсоннинг вужуди ҳам мисоли бир ғалати ҳаммом. Унда руҳнинг, ақл ва нафснинг иссиқлиги бор. Фақат сен қачонки, бу ҳаммомдан чиқиб, у оламга кетасан, шундагина ақлинг зотини рўйи-рост кўрасан, руҳ ва нафснинг зотини мушоҳада этасан. Ақллилик ақл ҳароратидан бўлса, зако, шайтонлик ва хаёл нафсданидир. Ҳаёт руҳнинг асари эди. Шу тарзда сен уларнинг ҳар бири мөҳиятини ўз кўзининг билан очиқ — равшан кўрасан. Ҳозирчи? Мадомики, ҳозир ҳаммомни қиздираётган оловни унинг (ҳаммомнинг — тарж.) ичидаги туриб кўриш мумкин бўлмас экан, у ҳолда, буни асари орқали кўрамиз. Масалан, ҳеч қачон оқар сув кўрмаган одамни кўзи боғли ҳолда сувга отсалар, у вужудига теккан юмшоқ, ҳўл нарсани нима эканини билмайди. Фақат кўзини ечганларидағина сувни рўйи-рост кўради. Олдин (сувнинг) таъсиридан оз нарса англаган бўлса, энди сувнинг ўзини кўради. Шунинг учун ҳам сенинг нима тилагинг бўлса, Оллоҳдан сўраки, Қуръонда: «Менга дуо-илтижо қилинглар, Мен сизларга (қилган дусларнингизни) мустажоб қилурман»¹ буюрилгани каби дусларнингиз беҳуда кетмагай.

Самарқандда эдик. Шаҳарда тенги йўқ гўзал бир қиз ҳам истиқомат қиласади. Хоразмшоҳ Самарқандни олиш учун бостириб келиб қамал қилганда, қизнинг: «Оллоҳим мени золим душманларнинг қўлига ташлама. Мен биламанки, сен буни менга ҳеч қачон рано кўрмайсан», — деганини эшишиб қолдим. Шаҳарни ўққа тутдилар. Халқни ва гўзал қизнинг жорияларигача асир олдилар. Бироқ шунча гўзал бўлишига қарамай, қизга бирор тегмади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Кимда-ким ўзини Оллоҳга таслим этса, бутун оғату фалокатлардан омои қолгусидир. (Чунки) Унинг ҳузурида ҳеч кимнинг тилаги беҳуда кетмас.

Бир дарвеш ўғлига шундай ўргатганди: Бола отасидан нима сўраса, ота: «Оллоҳдан тила!» — дер ва бола йиғлаб Оллоҳга ёлборарди. Шунда унинг истагини (отаонаси — тарж.) бажо келтиришарди. Йиллар шу аҳволда ўтди. Бир кун бола уйда ёлғиз қолди ва хариса (шўрванинг бир хилли — тарж.) ичгиси келди. Одатicha: «Хариса истайман!» — деди. Бирдан гойибдан коса тўла хариса пайдо бўлди ва бола тўйгунча ичди. Ота-онаси уй-

¹ Қуръон, 40-сурә, 60-оят.

га келиб ўғлидан: «Нима истайсан?» дей сўрадилар. Бола: «Хариса истадим ва едим» — деб жавоб бергач, ота: «Худога шукур, бу мақомга эришдинг. Оллоҳга ишон, таваккулинг қувватланди» — деди.

Марямнинг онаси уни (Марямни — тарж.) туғиши билан Оллоҳнинг уйига (мабадга) вақф этажагини ва унга ҳеч қандай иш буюрмаслигини ваъда қилган. (Туғилиши билан — тарж.) Марямни мабаднинг бир бурчагида қолдирди. Закариё унга қарамоқчи (парвариш қилмоқчи — тарж.) бўлди. Ўргада келишмовчилик чиқди. Ўша замоннинг одатича, бундай пайтларда сувга чўп отилар ва кимники сув юзида қолса, шу киши ғолиб ҳисобланари. Тасодифан Закариёнинг омади чопди. Ва у ҳар куни Марямга егулик келтирадиган бўлди. Бироқ у ҳар сафар қўлида овқат билан келгандা, Маряннинг олдида ўша таомдан турганини кўрарди. Ниҳоят сўради: «Сенга қаровчи менман, буларни қаердан олдинг?» Марям: «Очиққанимда Улуг Тангридан сўраймай ва У менга юборади. Унинг карами ва раҳмати сўнгсиздир. Унгә ишонганинг ишончи зое кетмас», деб жавоб берди. Закариё илтижо қилди: «Эй Оллоҳим, модомики, ҳамманинг эҳтиёжини қондираётган экансан, менинг ҳам бир тилагим бор. Менга фарзанд бер ва у менинг ташвиқимсиз Сенинг дўстинг бўлиб, Сенинг ибодатинг билан машғул бўлсин». Улуг Тангри Яҳёни дунёга келтирди. Ў туғилганда, отаси (Закариё — тарж.) мункайган чол, ёшлигига ҳомиладор бўлмаган онаси кексайиб икки букилиб қолган кампир эди. Бу эса бунинг каби кўплаб воқеалар Оллоҳнинг қудрати олдида баҳона эканини билдиради. Ва ҳамма нарса Ундан, ҳамма нарса узра муътлақ ҳоким ҳам У эканлигини инсон билиши керак. Мўмин ким? Мўмин: «Деворнинг ортида кимдир бор ва у бизнинг барча ҳолимизни кўриб, кузатиб билиб турада, фақат биз уни кўролмаймиз. Унга барча нарса аёндир», — деган одамдир. Масалан, сен биласанки; мен деворнинг орқасидаман ва сен рубоб чалаяпсан. Сен ҳеч қаёққа қарамай, кетини узмай чалишда давом этаяпсан. Чунки сен рубобчисан!

Намоз — кун бўйи қиём, руку ва сажда қилиш дегани эмас. Ундан мақсад (намоз қиласкан) кишида ҳосил бўлган ҳолдир. Худди мана шу ҳол ҳамиша сен билан баробар бўлиши керак. Уйқуда, бедорликда, ёзаркан, ўқиркан... барча — барча ҳолларда Оллоҳнинг зикридан ҳоли қолмагайсан. Ахир шундай намоз қилганлар тўғ-

риенда «Улар намозларида доим барқарор бўлгувчи зотлардир»¹ ояти нозил бўлған-да! Шу ҳолда инсондаги галираш, сукут, емоқ, ухламоқ, аччиқланмоқ, авф этмоқ ва ҳоказо барча васфлар тегирмонининг айланишига ўхшайди. Айланиш мутлақо сув воситасида бўлади. Чунки тегирмон ўзини сувесиз синаб кўрган ва бу ҳолда айланолмаслигини билади. Шунга қарамай, у айланишини ўзидан деб билса, бу ўта билимсизлик ва гафлатдир. Тегирмонининг айланиш майдони тор ва бу мазкур оламининг аҳволини эслатади. Сен Оллоҳга ёлбор ва деки: «Оллоҳим, менга ўшбу айланишдан бошқа — руҳоний бир саир насиб эт! Чунки барча тилақлар Сендан дошил бўлади ва Сенинг караманинг, раҳматиниг бутун борлиқни қамровчидир. Щундай экан, ўз эҳтиёжингни орасира билдириб тур ва Уни хотирлашдан, ёд этишдан чарчамаки, Унинг ёди руҳ қушига қувват, қўл ва қанотдир. Агар мақсадлариниң рӯёбга чиқса, нур устига нур. Ҳакимининг ёди билан сөкин-аста ични ёришади ва сенда дунёдан бир узилиш ҳосил бўлади. Масалан, кўкка парвоз қилган қуш осмонга етолмаса ҳам, ердан узоқлашади, ўзга қушлардан анча юксакларга учади. Еҳуд оғзи тор идишдаги мушкни олмоқ учун қўлинини суққан киши мақсадига етолмаса-да, бармоги хушбўй таратиб чиқади. Бурни ҳам ундан баҳра олади. Оллоҳини хотирламоқ ҳам шунига ўхшайди. Ҳар нақадар Унинг зотига этишолмасанг-да, ёд этиш билан Жалоли юксак бўлган Таингрининг сенда майдонга келтирган асарини сезасан. Унинг зикридан буюк фойдалар ҳосил бўлур.

ФАСЛ. Шайх Иброҳим азиз бир дарвешдир. Уни кўришим билан дўстларин эслайман. Мавлоно Шамсиддинининг унга жуда кўп инояти бор эди ва доимо: «Бизнинг Шайх Иброҳим» дея, ўзига изофа (яқин олиш, ўзига кўшиш — тарж.) этарди.

Иноят — бошқа, ичтиҳот (англаш, қамраш — тарж.) бошқадир. Набийлар пайғамбарлик даражасига ичтиҳот орқали эришмадилар, балки иноят-ла мушарраф бўлдилар. Бироқ одат бундай: Иноят ҳосил бўлған зотининг табиат ва яшаш тарзи ичтиҳот ва салоҳга (тузалиш, яхшиланишга — тарж.) уйғун бўлмоги керак. Бу — авом учун. Чунки авом шу ҳолда уларга ва сўзларига ионаиди. Авомнинг кўзлари ични кўрмай, фақат ташни кўради. Шунинг учун ҳам зоҳирийлик воситаси ва баракоти

¹ Куръон, 70-сурә, 23-оят.

билингага йўл топадилар. Фиръавн ҳам эҳсон ва хайрлар қилиш учун кўп ҳаракат этди. Аммо Оллоҳ инояти бўлмагани учун унинг тоат, ичтиҳот ва эҳсони бекор кетди. Фиръавнда ҳеч қандай нур йўқ эди ва бу унинг барча ишларини беркитди. Масалан, бир амир қалъадагиларга хайр ва эҳсон берди. Бироқ одамларнинг мақсади шоҳга қарши исён бўлса, бу хайр ва эҳсондан наф йўқ. Фиръавн ҳам Тангри иноятидан бутунлай маҳрум эмасди. Чунки подшоҳ учун қаҳр ва меҳр, зиндан ва зарбоғ тўн баробар ҳам кераклидир. Буни кўнгил аҳли бўлганлар тасдиқлайдилар, зоҳир аҳли эса Фиръавнни Оллоҳ иноятидан тамомила маҳрум қилингани, дея билади. Ҳолбуки, кўринишни жойига қўймоқ учун шундай дейиш лозим. Чунончи, подшоҳ ҳамманинг кўзи ўнгидаги бир айборни — осийни дорга осади. Аслида, буни ҳеч кимга кўрсатмай, дабдабасиз ҳолда ҳам бажо келтирса бўларди. Аммо ҳалқнинг кўриб ибрат олиши учун шундай қиласди. Дор сючларига боқ, ўтингдан иборат эмасми? Аслида, дунёнинг мақоми, давлати ва ҳашамати ҳам жуда юксак бир дор оғочидир. Улуғ Оллоҳ бирон кишини тутмоқчи (жазоламоқчи — тарж.), бўлса, дунёда унга юксак мавқе, мақом, шоҳлик ато этади. Ҳудди Фиръавн, Намруд ва ҳоказолар каби. Дунё — дор оғочи. Улуғ Оллоҳ хабардор қилиш учун барча мавжуздодларни майдонга чиқаради. Чунки У (Оллоҳ — тарж.) «Мен яширин хазина эдим, билинмоқ истадим» (Қудсий ҳадис) — дея буюради: Яъни мен бутун дунёни яратдим ва бундан мурод баъзан меҳр (лутф), баъзан эса қаҳр билан кўриниш. Оллоҳ мулкини атрофлича англатмоқ учун бир шарҳловчи нима деган гап, ҳатто оламнинг барча зарралари уни таъриф этсалар ҳам яна хатога йўл қўядилар, ожизликларини сезадилар. Демак, барча хилқатлар кечак-ю кундуз Ҳақни кўрсатмоқдалар. Фақат уларнинг баъзилари буни ҳам биладилар, ҳам кўрсатадилар, баъзилари эса бундан бехабар ва гофилирлар. Фақат нима бўлганда ҳам изҳор-и Ҳақ собитдир. Чунончи, амирнинг буйруғи билан калтакланадётган фуқаро бақириб-чақиради. Шу ўринда урган ҳам, урилган ҳам амирнинг буйругини адо' этаётганлари кўринади. Буни ҳамма билади. Тангрининг борлигини исбот қилган зот ҳамиша Ҳақни изҳор этади. Шу билан бирга Унинг вужудини инкор қилган ҳам аслида уни исбот этган бўлади. Чунки инкор қилинмаган нарсанни исбот этиш — тасаввурга сиғмайди ва бунинг ҳеч қан-

дай завқи бўлмайди. Масалан, бир мунозарачи мажлисда ўртага маълум бир масалани ташласа ва унга ҳеч ким қаршилик билдириласа, у нимани исбот қилади. Зеро, исбот инкорга қарши қилинсангина хуш бўлур. Олам—Оллоҳ вужудини кўрсатмоқ учун чақирилган мажлис. Оллоҳнинг борлигини қабул ва исбот қилган ёки қилмаган бўлмаса, гўзаллик ҳам бўлмайди. Айни замонда, уларнинг ҳар иккиси-да (исботчи ва инкорчи—тарж.) исботловчиидир.

Ёрон Амир-и Иғдишоннинг ҳузурига желгандада, у сўради: «Ҳаммангизнинг бу ерда нима ишингиз бор?» Ёрон (дўстлар — тарж.) жавоб берди: «Кўпчилик бўлиб юришимиздан мурод бировга ёмонлик қилиш эмас, балки ўз-ўзимизга далда, сабр-тоқат беришдир. Чунончи, таъзияда ҳам халқ тўпланади. Бу — ўлимни узоқлаштиromoқ эмас. Мақсад — бошига мусибат тушган одамга тасалли бермоқ ва ичидаги даҳшатни бироз бўлса-да кетгизмоқ. «Мўминлар бир нафс-и воҳид кабидирлар». (Ҳадис). Давешлар бир вужуд ҳукмидадирлар. Агар аъзоларидан биронтаси оғриса, қолганлари ҳам оғрийди, музтариб бўлади. Яъни кўз кўришни, қулоқ эшитишни тил гапиришни ташлаб, оғриган жойда бирлашадилар. Дўстликнинг шарти унинг учун ўзни фидо қилмоқ ва мужодалага отилмоқдир. Чунки ҳамманинг юзи бир нарсага қаратилган ва бир денгизда фарқ бўлгандир. Иймоннинг асари ҳамда Йсломнинг шарти ҳам — шу. Вужуд ташиган юк жон ташиган юкка қандай ўхшасин? «Зарари йўқ. Зеро, бизлар Парвардигоримизга қайтгувчидирмиз». Модомики, мўмин ўзини Ҳаққа фидо этади, у ҳолда, балога гирифтор бўлган чоғида қўл-оёғини нечун қўйиб юбормайди? Модомики, у Ҳаққа томон кетаётган экан, қўлу оёққа нима ҳожат бор? Ваҳоланки, қўл-оёқ сенга Ундан (Ўзидан) бу ёнга келишинг учун берилди. Энди уларни берганинг томонига қўл-оёқсиз, худди Фиръавннинг сеҳргарларидек кетсанг нима бўлади? Кумуш танли ёрнинг қўлидан заҳар ичиш мумкин. Унинг аччиқ сўзини ҳам шакар янглиғ еса бўлади. Чунки ёр тотли, ҳатто жуда тотлидир. Туз бўлган жойда ҳатто жигар ҳам ейишли. Янада яхисини (эса) Оллоҳ билади.

ФАСЛ. — Улуғ Тангри яхшилик ва ёмонликни ирода (истак — тарж.) этувчиидир. Бироқ У хайрдан бошқа нарсага рози бўлмайди. Чунки «Мен яширин хазина эдим, билимоқ истадим» (Қудсий ҳадис) — дея бую-

рилгандир. Ҳеч шубҳа йўқки, Тангри амр этади ва май қилади. Ҳодимнинг таъби берилган амрни истамаса, демак, бу ерда бир янгилиник бор. Масалан: «Эй оч, ширинлик ва шакар е!» дея амр қилинмайди. Бу амр эмас, балки икромдир. Май этиш ҳам инсон ёқтирмайдиган нарсага нисбатан бўлмайди. Чунқичи, тош ёки тикон ейишни ман қилиб бўлмайди. (Чунки тош ва тиконни ҳеч ким емайди-да). Бир хайрий майдонга келиши ёхуд ёмонликдан сақламоқ учун худди мана шу ёмонликка майл қилган бир нафс бўлиши лозим. Бундай нафсни исташлик ёмонликни хоҳлашлик, демакдир. Бироқ У ёмонликка рози бўлмайди, бўлсайди — яхшиликни амр этмасди. Масалан, дарс бермоқчи бўлған мударрис толибларнинг билимсиз бўлишини ҳам хоҳтайди. Чунки билимсизлик бўлмаса, ўқитиш — ўргатиш ҳам бўлмайди. Бир нарса истамоқ, айни пайтда, унинг зарурларини ҳам истамоқдир. Ўқувчиларнинг билимсизлигини хоҳламаган ўқитувчи уларга ҳеч нарса ўргатмайди. Худди шуидай, табиб ҳам ўз ҳунарини ишга солиш учун ҳамманинг касал бўлишини истайди. Чунки унинг ҳакамлиги халқнинг хасталиги билан вужуд топа олади (яъни унинг ҳакимлиги халқнинг хасталиги билан тириkdir — тар.). Лекин халқнинг бемор бўлишига ҳам рози бўлмайди. Агар бунга рози бўлсайди, касалларни даволамасди. Пул топиш учун ионвой ҳам халқнинг оч бўлишини истайди. Шу билан бирга, халқнинг очлигига унинг кўнгли рози эмас. Йўқса, ион сотмасди.

Амирлар ўз подшоҳларининг душманлари ва муҳолифлари бўлишини истайди. Чунки бусиз уларнинг мардлиги ва сultonга бўлган садоқатлари юзага чиқмасди. Сulton ҳам муҳтоҷ бўлмаса, амирларни бошига тўпламасди. Айни пайтда, булар муҳолафатга рози эмаслар, йўқса, уларга қарши курашишмасди. Инсон ҳам худди шундоқдир. Унинг нафсида ёмонлик омиллари нинг бўлишини Тайгринистайди. Чунки инсон шукр ва тоат қилгани севади. Бу — инсон нафсида шундай омилларнинг мавжудлигига далолат. Бир нарсанни истамак унинг зарурларини (у билан бирга бўлган нарсаларни ҳам) хоҳламакдир. Бироқ у (инсон — тарж.) бунга рози бўлмайди. Чунки у мужоҳада билан бу нарсаларни ўз нафсидан қува олади.

Англашиладики, инсон бир томондан яхшиликни, иккичи томондан эса ёмонликни истамоқда. Кимдир эътиroz билдириши мумкин: «Инсон ҳеч қачон ёмонликни

истамайди». Бу — имконсиз Ахир, бир нарсанн истамак унинг зарурларини истамаслик билан мумкин эмас. Та-биатан ёмонликка майл билдириш-ла хайрдан нафрат этган саркаш бир нафс ҳам амр ва ман қилишнинг зарурларидир. Дунёдаги барча ёмонликлар худди шу нафснинг зарурлари ҳисобланади. Ёмонлик ва нафсан ирода этмаган (хоҳламаган — тарж.) нафсинг зарури бўлган амр ва ман қилишни ҳам истамайди. Агар йинсон яхшилик ва ёмонликка рози бўлсайди, уларни амр этмасди, ман қилмаёди. Хулоса шуки, ёмонлик ўзга бирор учун исталади. Агар ийсон ҳар яхшиликни истовчидир, дейилса, ёмонликни дафъ қилиш ҳам бир яхшилик ҳисобланади. Модомики, ёмонлик бартараф қилинмоқчи экан, бу фақат унинг (ёмонликнинг — тарж.) мавжудлиги билан бўлади. Ехуд иймон талабгорларидан бирни дейдик: «Йймон фақат куфрдан кейингина мумкиндири». Шунга кўра, куфр иймоннинг заруридир. Тўғридан-тўғрига ёмонликни исташ хунук, аммо хайр учун исталса-чи, хунук бўлолмайди. «Сизлар учун қасосда ҳаёт бор»¹ дея буюрилади. Ҳеч шубҳасиз, қасос ёмонликдир. (Бироқ) ҳалқни қотилдан қутқариш — куллий бир хайр. Жузъий бир ёмонликни куллий бир хайр учун исташлик чиркин эмас. Оллоҳнинг жузъий иродасини тарқ этиб, куллий ёмонликка рози бўлмоқ эса — чиркин. Она боласининг койилишини истамайди, бироқ буни ота хоҳтайди. Чунки она жузъий, ота эса куллий ёмонликни кўради. Оллоҳ кўп ёрлақагувчи ва азоби шиддатлидир. У гуноҳларни вужуди билан ёрлақайди. Бир нерсанн ирода этмак (истамак — тарж.) унинг зарурларини ҳам ирода этмайдир. Масалан, бизга эҳсон, тинчлик ва ислоҳ ила амр қилади. Агар душманлик бўлмаса, бундай амрнинг нафи йўқ. Садр-и Ислом дейдик: «Оллоҳ йўлида (кураш учун молларингизни) сарфланглар»² дея буюради. Бу билан У бизга мол топишни ҳам амр этади. Чунки мол уни топиш билан бўлади. Ахир киши бирорвога: «Тур, намоз қил!» деса, бу билан у: «Сув топ, таҳорат ол!» деган, яъни намознинг зарурларини ҳам бажо келтиришни амр қилган бўлади.

ФАСЛ. Шукр — бир боя бўлса, неъматлар ширкордир. Оллоҳ севган қулинни балога дучор қилади: сабр этса, Ўзи учун сайлайди, шукр этса, кучлироқ суюди, бошқа-

¹ Қуръон, 2-сурә, 179-оят.

² Қуръон, 2-сурә, 195-оят.

лардан айиради. Инсонларнинг баъзилари Оллоҳ қаҳри учун, баъзилари эса меҳри (лутфи) учун шукр қиласидар. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам хайрлидир. Чунки шукр қаҳрини лутфга айлантирган бир зидди заҳардир. Камолатга эришган ақлли инсон ошкор ёки гизли рашида жафоларига шукр қилган зотдир. Агар унинг мақсади оловга бормоқ эса, шукрла муродига сал аввалроқ етгуси. Чунки зоҳирий шикоят ботиндагини озайтиради. Пайғамбар: «Мен кўп кулгувчи ва кўп ўлдиргувчи одамман» (Ҳадис) деб буюрган. Яъни менинг жағфокаш юзига қараб кулишди — унинг учун ўлим. Кулишдан мақсад шикоят ўрнига шукрдир. Ҳикоя: Асҳобдан бирининг уйидаги яхудий яшарди. Кир ва қўл-оёғини ювгандада, мағзавасини уй соҳибининг турар жойига оқизарди. Асҳобдан бўлган зот эса шикоят ўрнига шукр этар, оиласини ҳам шунга буюарди. Орадан саккиз йил ўтди. Уй эгаси вафот қилди. Ҳол сўраш учун кирган яхудий ўз мағзавасининг нималар қилганини кўрди ва шунча вақт ичидаги бу ерда не-не кўнгилсизликлар бўлганини англади. Ва: «Оллоҳ тақдирласин! Нега буни шу пайғатча айтмадингиз? Яна ташаккур ҳам билдириб турардингиз» деди. Марҳумнинг оиласи жавоб берди: «Раҳматли отамиз бизга шукр қилишни амр этар ва шукрни ташламанг, деб бизни қўрқитарди». Буларни эшитиб яхудий тўлқинланди ва мусулмон бўлди.

Байт: (Йонсона мутриб қандай севинч ва завқ берса, яхши одамларни эсламоқ ҳам кишини ҳайратга етаклади).

Шунинг учун ҳам Оллоҳ Қуръонда Пайғамбарлар ва солиҳ қулларини зикр этади. Үлар амалга оширган ишларга қодир бўлгани ҳолда, гуноҳни мағфират этганларга шукронга келтиради.

Шукр неъмат сийасини соғмоқдир. Кўкрак сут билан қанча тўла бўлса-да, соғмагунингча сут келмас. «Шукр этмаслик ва шукрга тўсқинлик қилаётган нарса нима ўзи?» — деб сўрашди. Шайх буюорди: Ношуқрлик нинг боини очкўзликдир. Очкўз кимса ҳар доим кўлига киргандан кўпроғини истайди. Уни бу кўйига солган бало — суқлик. Кутганидан кам келиши — шукр йўлидаги бир тўсиқдир. Шунинг учун ҳам у ўз нуқсонидан хабардор бўлмаганидек, бермоқчи бўлган нарсасининг қусуридан ҳам ғофилдир. Муҳаққақни, очкўзлик пишмаган, ҳом мева ёки гўштни еган билан тенг ва ношуқрлик мутлақо бир касалтикнинг чиқнишига сабабдир. За-

рарли емиш еб қўйганини билган одам ундан қутилиши зарур. Улуғ Оллоҳ ўз ҳикмати билан уни ношукурлик хасталигига гирифтор этмиш. Шунинг учун ҳам ушбу ёмон иллатдан халос бўлиш чорасини кўрмаган зотнинг бир касаллиги юз бўлур. «Уларни (куфр ва исёнданд) қайтишлари учун кўп яхшилик (неъматлар) ва ёмонликлар (балолар) билан синаб кўрдик».¹ Яъни биз уларга кутилмаган ердан зирҳ кийдирамизки, бу ғайб оламидир. Уларниң нуқтаи назарлари (қарашлари) Оллоҳга яқин бўлган сабабларни кўришдан нафрат қилалилар.

Боязид дедики: «Ё Роббий! Мен сенга ҳеч шерик қўшмадим!» Оллоҳ буюрди: «Эй Боязид, сут кечаси ҳам ўртоқ қўшмадингми ва бу сут менга дахл қилди, демадингми? Ҳолбуки, зарап ва фойда берган Менман!» Боязид сабабга боққани учун Оллоҳ уни мушрик ҳисоблади ва унга сутдан аввал ҳамда сутдан кейин зарап берди. Фақат сутни бир гуноҳ, берган заарини эса муаллимнинг ўгити каби айлади. Агар ўқитувчи мева ейишни ман қўлса-ю, ўқувчи қулоқ солмаса, унинг оёғига уришади. Шунда ўқувчининг: «Мен мева едим, заари оёғимга тегди» дейиши — нотўғри. Ҳудди шундай, кимда-ким тилини Оллоҳга шерик қўшишдан сақласа, Оллоҳ унинг руҳини ширкдан тозалайди. Оллоҳ наздида оз кўпdir.

Ҳамд ва шукр ўртасидаги фарқ oddiy: Шукр неъматларга жавобан бўлади, яъни «Мен унинг гўзаллигига ёки йигитлигига шукр қилдим» дейилмайди. Ҳамд эса умумийдир.

ФАСЛ. Бир одам жамоатга имомлик қиларкан, «Аъробийлар куфру нифоқда қаттиқроқ»², ёган оятни ўқиди. У ерда араблар раҳнамоларидан бири бор эди ва у имомга яхшилаб бир тарсаки туширди. Имом навбатдаги ракатга «Аъробийлар орасида Оллоҳга ва охират кунига иймон келтирадиган... зотлар ҳам бор»³ оятини ўқиди. Жавобан араб: «Шапалоқ ақлингни киргизди» деди. Аслида, биз ғайб оламидан ҳар куни бир шапалоқ еймиз. Бу эса қилган ёмонликларимиздан бизни узоқлаштиради. Бироқ биз яна бир ўзга нарсага қизиқамиз ва аҳвол бояги ҳолига қайтади. Шунинг учун ҳам

¹ Куръон, 7-сурा, 168-оят.

² Куръон, 9-сурা, 97-оят.

³ Куръон, 9-сурা, 99-оят.

«Бизда тарсаки йўқдир» дея буюрилган. Бу хасиф ва қазиф демакдир. Масалаларни тўхтатмак дўстдан айрилмакдан осонроқдир. Хасифдан маҳсад — дунёга берилиш, унинг аҳлига айланайш. Масалан, бир одам овқат ёса-ю, егани ошқозонида ҳазм бўлмаса — чиқаради (қайт қиласиди). Ҳазм бўлган овқат эса инсоннинг бир парчасига айланажак. Шайхи қалбидан жой топмоқ учун лаганбардорлик қилган муриднинг иши орқага кетиши ҳеч гапмас. Бу — ейилган овқатни қайт қилишга ўхшайди. Агар овқат чиқарилмаганда, мутлақо кишининг бир парчасига дўнарди. Ҳолбуки, ҳазм бўлмагани ва ачигани учун ундан воз кечилди. Худди шуидай, вақти келиб шайх бўлнишни орзу этган мурид ўзининг номаъқул хатти-ҳаракатлари туфайли шайхи кўнглидан жой топиш ўрнига унинг қалбидан қувилди.

Рубоий: (Сенинг ишқинг оламга даллол чақиртириди ва қалбларни ҳаяжонга солди. Барчасини қўйдирди, кулга айлантириди. Ниҳоят, эса (куйған дилларни — тарж.) келтирди-да, истиғно (эътиборсизлик, бепарволик — тарж.) елига берди).

Истиғно ҳавосида қалбнинг кул зарралари севиниб севиниб ўйнайди, бақириб-чақиради. Агар бу бўлмаса, уларга хабарни ким келтиради ва ким (уларни) тозалайди. Агар кўнгиллар ўз ҳаётларини ўйин ва барҳаво (ҳавога учиш, тўзиш — тарж.) ичра кўрмасалар, у ҳолда, нечун ҳануз ёнишга рағбат кўрсатмоқдалар?

Шундай бўлгани ҳолда, дунё шаҳватларининг оловида ёнган ва кулга айланган кўнгиллар сасларини ҳеч эшиштаяпсанми, улар гўзаллигини кўраяпсанми?

Шеър: (Исроф, менинг табиатимда йўқдир. Менга тақдир этилган ризқнинг бир кун албатта келишини билдим. (Аммо) ризқни қўлга киритиш учун ишламоқ менга заҳмат бераяпти. Ҳолбуки, ўтиришим билан заҳмат чекмасимдан аввал у оёғимга келаяпти).

Мен ризқ борасида бир яхши тажрибага эга кўринаман. Яъни эҳтиёж бўлмаса, у ёқдан бу ёқка чопиб қийналиш — одатим эмас. Олтин, кийим-кечак, озиқ-овқат ва шаҳват оловидан бўлган ризқим ўтирган ҳолимда ҳузуримга ташриф буюради. Агар уларнинг ортидан қувсам, бу иш мени чарчатади, азоблайди, қадру қий матимни туширади. Агар сабр билан ўрнимда ўтирсам, ризқимнинг ўзи мени топади. Чунки у ҳам мени қидирмоқда. Мен ризқимни ўзимга тортмасдан у томонга қан-

дай борсам, ризқим ҳам худди шундай — мени ўзига тортмай мен томонга келади.

Хулоса шу: Дин иши билан машғул бўлки, дунё сенниг ортингдан чопсин. Ўтироқдан мурод ҳам дин ишларининг бошида турмоқdir. Бунда инсон ҳар қанча елиб-юргурса-да, дин учун бўлганидан ўтирган ҳисобланади. Агар дунё учун бўлса, ўтирган ҳолида ҳам киши юргран ҳисобланади. «Агар инсои барча ғамларини бир ғам қилса, Оллоҳ унинг қолган қайғусини бартараф этади» (Ҳадис). Яъни кишининг ўнта қайғуси бўлса ва у дин қайғусини танласа, қолган тўққизини Оллоҳнинг ўзи унинг бошидан соқит айлар. Чунончи, анбиё-ю авлиёлар ном ва нон ғамини қўйиб, Оллоҳ ризоси йўлида яшаганлари учун нонни ҳам, номни ҳам топдилар. Кимда ким Оллоҳ ризолигини олмоқ нияти билан яшаса, иккала дунёда ҳам Оллоҳ неъматларига ионл бўлган «Пайғамбарлар, ҳақ рост иймон эгалари, шаҳидлар ва фақат яхши амаллар билан ўтган кишилар билан бирга бўлурлар».¹ Буларнинг ери борми, ҳатто Оллоҳ ила барабар бўлади. Ахир «Мен мени зикр этганинг ҳамнишиниман» (Қудсий ҳадис) дея буюрилган. Агар Оллоҳ ҳамнишин (суҳбатдош — тарж.) бўлмасайди, унинг қалбida Оллоҳ шавқи яшамасди. Гул бўйи гулсиз, мушк ҳиди мушксиз бўлмайди. Бу фикрнинг ниҳояси йўқ, бўлса ҳам бошқа сўзларга (фикрларга) сира ўхшамайди.

Мисра: Кеча (тун — тарж.) кечиб кетди, бироқ бизнинг сўзимиз ҳануз битмади).

Бу дунёниг зулмати ва туни ўтади. Унда қолажақ нарса — сўзниг нури. Чунончи, пайғамбарларнинг умрлари кечди, бироқ сўзларининг зиёси ҳануз барҳаёт ва мангу тирикдир.

Мажнун тўғрисида: «Агар Мажнун Лайлини севса, бунинг ҳеч ҳайрон бўладиган жойи йўқ. Ахир уларнинг ҳар иккиси ҳам ёш ва бир мактабда таҳсил кўришардида» дедилар. Мажнун: «Бу одамлар фирт ахмоқ! Қайси бир гўзал севилмайди?» — деди. Гўзал аёлга мойиллик билдирамаган эркак борми? Аёл ҳам худди шундай. Ишқ шундай нарсаки, ғошиқ у билан тўяди, ота-она, aka-ука севгисини, бола- чақа муҳаббатини, шаҳват завқини ва ҳоказо ҳар турли лаззатни ундан (ишқдан) олади. Зайд ила Амир тил илмида қандай бир мисол ҳолига келган

¹ Қуръон, 4-сурा, 69-оят.

бўлса, Мажнун ҳам ошиқлар учун ана шундай мисолдир.

Рубоний: (Кабоб ва бошқа ҳарорат берувчи (кучли овқатлар — тарж.) нарсалар еб, устидан тоза шароб ичасан. Бу — рўёнгда тўхтovсиз равишда сув ичишининг га ўхшайди. (Аммо) уйғонишинг билан чанқаганингни сезасан. Ахир тушда ичган сувнинг сенга фойдаси йўқда!).

«Дунё уйқудаги кишининг кўрган рўёси кабидир» (Хадис). Дунё ва унинг неъматлари тушда ейилган ёмишга ўхшайди. Демак, инсоннинг дунёвий нарсаларни истashi уйқудаги кишининг рўёсидаги истаги янглиф бенафдир. Чунки уйғонгач, киши ҳеч нарса емаганини билади. Лутф ва эҳсон исталгани қадардир.

ФАСЛ. Биз инсоннинг барча ҳолларини бир-бир эсладик ва унинг вужуди-ю феъл-атворидан, қизиқонлиги-ю совуққонлигидан қилча ҳам нарса назаримиздан четдә қолмади. Бироқ уйдан бокий қолажак нарсанинг нима эканлиги очиқ-ойдин бўлмади. дедим. **Мавлоно буюрдики:** Агар уни билмак фақатгина сўз билан мумкин бўлсайди, инсоннинг бунчалар ишлашга ва турли туман мужодалаларга эҳтиёжи қолмасди. Ҳеч ким ўзини қийнамас ва фидо этмасди. Чунончи, денгизга келган одам тузли сув, балиқ ва тимсоҳдан бошқа нарса кўрмаса: «Дур қаерда экан ёки мутлақо йўқмикан?» дейди. Ҳолбуки, денгизни кўриш инжунинг ҳосил бўлиши эмаску! Агар денгиз сувини чelаклаб юз минг марта ўлчаганда ҳам дурни тополмайди. Уни топиш ва унга бориши учун говвос лозим. Лекин бу ҳар говвоснинг ҳам қўлидан келавермайди. У омадли ва маҳоратли бўлмоғи даркор. Бу хусусда ўрганилган билимлар ва ҳунарлар денгиз сувини чelак-ла ўлчамакка ўхшайди. Инжуни топиш эса — тамомила бошқа бир нарса. Етмиш ҳунарли, мол— дунё ва гўзаллик соҳиби бўлган зотда биз назарда тутган маъю бўлмаслиги мумкин. Шу билан бирга, кўримсиз ва хунуккина кишилар ҳам бордирки, улар ана шу маъино эгалари бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас. Мазкур одамларнинг қолган барча хилқатлардан устун қилган нарса маънодир. Қоплон, тимсоҳ, арслон ва ҳоказо мавжудодларнинг юз ҳунарлари-ю фазилатлари бўлгани ҳолда, ўлмас маънодан маҳрумдирлар. Агар инсон шу маънога йўл топган эса, у ўз устунлигини қўлга киритгандир. Йўқса, на устунлик ва на фазилатдан бир насибаси бор. Барча ҳунарлар ва безаклар инжууларни кўз-

гу орқасига жойлаштироқ кабидир. Ҳолбуки, кўзгунинг юзи бундан бехабар. Ўнга тозалик ва порлоқлик зарур. Хунук юзли одам ойна орқасидагини таъма қилади. Гўзал юзлилар эса кўзгуга жон-жон деб қарашади. Чунки унда ўз гўзаликларини кўришади.

Юсуф-и Мисрий сафардан қайтган дўстига: «Менга қандай совға олиб келдинг?» деди. Дўсти: «Сенда бўлмаган изрсанинг ўзи борми? Ахир сенинг ҳеч нимага эҳтиёжиңг йўқ-ку! Шунга қарамай, сендан гўзалроқ зот бўлмагани сабабли ўз жамолининг кўриб туришинг учун бир ойна келтирдим», — деб жавоб берди. Оллоҳнинг нимаси йўқ ва Унинг қандай эҳтиёжи бор? Оллоҳнинг ҳузурига ўзини тамоша қилиши учун порлоқ бир кўзгу элтмоқ даркор. «Оллоҳ сизнинг суратларингиз ва амалларингизга эмас, балки қалбларингизга ва ниятларингизга боқар» (Ҳадис).

Шеър: (У жойлар шундай мамлакатлардирки, нимани истасанг — топилур. Фақат карим (асл, жўмард — тарж.) одамлар топилмас).

У ер шундай бир шаҳарки, гўзал юзлилар ва кўнглингнинг бошқа барча истаклари муҳайёдир. Бироқ бир дона ҳам ақлли одам тонолмайсан. Кошқи, бунинг акси бўлса! Бу шаҳар — инсоннинг вужуди. Агар унда сонсаноқсиз ҳунар қайнаб ётса-да, ўша маъно бўлмаса — бехуда. Бундан кўра унинг йўқ бўлиши дурустроқдир. Агар маъно бўлса-ю зоҳирий безаклар топилмаса — хатарли эмас. Муҳими — руҳ маъмурлиги.

Ҳамма ҳолларда ҳам инсоннинг руҳи Ҳақ ила банд. Зоҳирий машғуллик ботиний машғулликка моне бўлолмайди. Чунончи, ҳомигадор аёл иш билан ҳар қанча банд бўлса-да, бағридаги боласи ўсиб-ривожланиб бораверади. Ҳолбуки, очанинг бундан хабари йўқ. Инсон руҳни ўз зиммасига олди. «Инсон уни ўз зиммасига олди. Дарҳақиқаг у (ўзига) зулм қилувчи ва нодон эди».¹ (Бироқ) Улуғ Оллоҳ уни зулмат ва билимсизлик чоҳига ташламайди. Инсон шаклида юрган бир аёлга дўсту ошнолар келмоқда. Ахир, инсонни етаклаб юрувчи руҳдан келаётган ёр-биродарларга нега ҳайрон бўлиш кепрак? Ўлимдан кейин ҳам унда ҳадсиз-ҳисобсиз нарсалар маъмур ҳолда зуҳур этаверади. Чунки руҳ дараҳт илдизига ўхшайди. Ва у гарчи тупроқ ичидаги бўлса-да, асари — шохларида намоён. Агар дараҳтнинг бирор шохи

¹ Куръон, 33-сурә, 72-оят.

синса, илдизи бақувват бўлгани учун янгилари ўсиб чиқаверади. Агар илдиз чириган бўлса-чи, унда на шоҳ ва на япроқ қолади. Улуғ Оллоҳ «Эй Пайғамбар, сенга салом бўлсин!» — дей буюрди. Бу демакдирки: Сенга ва сенинг жинсингдан бўяланларга салом бўлсин! Агар Оллоҳнинг мақсади бундай бўлмасайди, Мустафо: «Салом бизга ва солиҳ бандаларга бўлсин» демасди. Салом унинг ўзигагина тегишли бўяланда эди, Пайғамбар солиҳ бандаларни илова қиласди. Чунончи, Пайғамбар таҳорат оларкан: «Намознинг ўзи сахиҳ эмас, балки таҳорат-ла соҳиҳдир» — деди. Бундан мақсад муайян бир таҳорат эсайди, ҳеч кимнинг намози тўғри бўлмасди. Чунки бу ерда фақат Мустафонинг таҳорати ва намознинг сиҳати ҳақида гап кетяпти. У ҳолда, мақсад кимнинг таҳорати шу хилда бўлмаскан, унинг намози ҳам сахиҳ эмас, демакдир. Масалан, «Бу гўё аюор гулига ўхшайди» дейишади. Бу — нима дегани? Аюор гули шудир, деганими? Йўқ, асло! Балки бу аюор гулилар туридан, демакдир.

Бир қишлоқлик шаҳарлик оғайнисининг уйида меҳмон бўлди. Мезбон унинг олдига ҳолва қўйди. Ишғеҳа билан еб бўлган қишлоқлик деди: «Мен сабзи еб ўргангандим. Ҳолвани егаҷ, унинг мазаси назаримдан ҳолди. Бироқ ҳар доим ҳам топа олмаслигим учун ҳолвадан-да совудим. Энди мен нима қиласай, қай нажотга бош урай?» деди. Шу тарзда қишлоқлик шаҳарни орзулади. Чунки у ҳолвадан татиб кўрди, шаҳарлик унинг кўнглини ўғирлади. Энди у чорасиздир ва кўнглининг ортида кетажакдир. Одам борки, саломидан ис ҳиди келади, олам борки, саломидан мушк бўйи тарағоди. Еуни ҳид билиш хусусияти бўлган кишилар тушунишади. Кейин пушаймон бўлмаслик учун дўстликдан аввал кишини синаб билмак лозим. Бу — Ҳақнинг суннати. «Нэфснингдан бошла» (Ҳадис) дейа буюрилган. Агар нафс қуллик даъвосида бўлса, уни синамасдан қабул эгма. Аҳир, таҳорат олишдан олдин сувни кўриш билан қаноатланмай, ҳидлаб, тотиб ҳам текширадилар. Фақат шундан кейингина юзларини ювадилар. Қалбингдаги яхши ёки ёмон ииятни Оллоҳу акбар сенсиз (сендан ташқарида) ҳам намоён қиласверади. Дарахт илдизининг тупроқ остида гизли сақлагани шоҳу баргларида зуҳур этади. «Уларнинг юзларида сажда изидан (қолған) белги —

аломатлари борзир»¹ дея амр қилинганидек, киши сенинг ичинидагини билмагани билан ранги рўйинг ошкор этмайдими?

ФАСЛ. Қидирмагунингча ҳеч нарсани тополмайсан. Бироқ дўст бундан мустасно! Чунки уни топмагунча қидирмайсан. Инсоннинг талаби тополмаган нарсасини кечаю кундуз изламак-ла вақт кечирмоқдир. Топилганни, яъни ҳосил бўлганин талаб эса ажабланарли ҳол. Баъзи одам буни тасаввур этолмайди. Чунки инсоннинг талаби ҳали топмаган янги нарсасига кўра бўлади. Топилгандан кейин ҳам истамак эса Ҳақнинг талабидир. Чунки Үлуғ Оллоҳ ҳар нарсани топгандир ва ҳамма нарса Унинг қудратида мавжуддир. «Унинг иши фақатгина «Бўл» демоқлигидир. Бас, у (нарса) бўлур — вужудга келур».² У шарафли топгучидир. Вожид — (вужудга келтирган — тарж.) — ҳамма нарса топган зот. (Чунки у толиб ва голибдир) — дея буюрилганидек, Үлуғ Оллоҳ толибдир. Шунинг учун ҳам: «Эй инсон! Сен шу қадар ҳодис ва одамнинг сифати мавжуд бўлган талабда қанча қатъий эсанг, мақсадингдан шунча узоқлашасан. Сенинг истагинг Ҳақнинг истагида йўқ бўлгуси. Ҳақнинг талаби или толиб бўлурсан. Биттаси: Ҳақнинг авлиёси қайси бири? Ҳаққа ёессил бўлган қайсиси? Билолмаяпмиз. Билиш учун тузукроқ далилимиз ҳам йўқ. Сўз ҳам, иш ҳам, ҳатто қаромат ҳам оғиримизни енгил қилмаяти. Чунки сўз ўрганинг бўлиши мумкин. Иш ва қаромат эса ғасронийларда ҳам бор. Чунки улар ҳам инсоннинг қалбидан кечган асрорни биладилар ва сехр ёрдамида ғалати нарсалар кўрсата оладилар», — деди. Мавлоно: Сенинг бирон кишига нўмон—ишончинг борми? — деб сўради. У: «Албатта, ишонаман, ошиқман» деб жавоб берди. Мавлоно яна; Сенинг ул кишига бўлган нўмон, ишончинг бир далилу алматга асосланадими, йўқса, буларсиз ҳам (уни) севаверасанми? — деб сўрагач, у: «Худо сақласин! Мен уни далил ва алматсан севаман» деди. Мавлоно буюрди: Ундай бўлса, нега сен бир-бирига зид гапларни айтаяпсан?

Ҳар бир авлиё ва Үлуғ зотлар: Ҳеч ким, менчалик Ҳаққа яқин эмас ва Ҳақнинг ҳеч кимга мёнга бўлганчалик инояти йўқ, дея ўйлайди. Мавлоно буюрдики: Бу гапни ким айтди: валийми, йўқса, валий бўлмаган

¹ Куръон, 48-сурә, 29-оят.

² Куръон, 36-сурә, 82-оят.

бошқа кишими? Агар валий сўйлаган бўлса, демак, у ҳар бир авлиёнинг ўзи тўғрисидаги ишончини билганига кўра иноятга мусассар бўлмаган ҳисобланади. Агар валий бўлмаган зот айтган бўлса, ҳақиқатан ҳам ўҲақнинг авлиёси ва хос қулидир. Чунки Улуғ Оллоҳ ушбу сирни барча авлиёлардан пинҳон тутгани ҳолда, ундан яширмагандир. Ўл зот менга шу мисолни берди: Подшоҳнинг ўнта жорияси бор эди. Улар шоҳ ҳузурида: «Қай биримиз энг азиз эканлигимизни билмоқчимиз» дедилар. Шоҳ: «Бу узук эртага ёкимнинг уйнда бўлса, ўша мен учун энг азиздир», деди. Эртаси куни ўша узукдан ўн дона тайёрлатди ва жорияларнинг ҳар бирига биттадан берди. Буюрдикни: Муаммо ҳал бўлмади. Айтганингиз жавоб эмас, бошқа нарсадир. Бу гапни ўн жориядан бирни айтдими йўқса, ўзга бирорми? Агар ўн жориядан бирни айтган бўлса, демак у қўлидаги узукдан қолган жорияларда ҳам борлигини билади. Ў ҳолда, бу жориянинг бошқалардан афзаллигига йўқ, яъни шоҳ тарафида кўпроқ севилган эмас. Агар бу гапни ўн жориядан бошқа бирор айтган бўлса, демак, у подшоҳнинг севгани ва кўнглидагисидир.

Биттаси: «Ошиқ тушкун, қийматсиз ва сабрли бўлиши керак» деди. Мавлоно буюрдикни: Тўғри, аммо қачонки, буни севилган (ёр, маъшуқа) истаса. Агар буни ёр истамаган бўлса, у ҳолда у — ошиқ эмас. Чунки «Ошиқ» ўз истаги ва ўз мақсади сари кетмоқда, демакдир. Агар у ёрнинг истагига риоя қиласа ва ёр ошиқнинг тушкун-да қийматсиз бўлишини хоҳламаса, унда бу қандай қилиб тушкун ва қийматсиз бўла олади? Англашиладики, ошиқнинг ҳоли маълум эмас, яъни маъшуқнинг истаги қандай эса у ўшандай бўлишга маҳкум.

Исо буюрған эди: «Қандай қилиб ҳайвоннинг ҳайвон ейишига ҳайрон бўлай?». Зоҳирни кўрганлар дейишадики: Модомики инсон ҳам ҳайвон гўштини ер экан, демак у ҳайвондир. Бу — хато. Сабаб? Чунки инсон ҳайвонни эмас, жамодни (жисмни — тарж.) ейди. Яъни жонсиз нарса жисмдир. Ҳайвон ўлиши билан унинг ҳайвонлиги қолмайди. Мақсад шуки, шайх муридни беназир тарзда ютмоқда. Мен асл ва нодир бўлган шу чишига лолман.

Биттаси сўради: Нброҳим Намрудга: «Менинг Оллоҳим ўликни тирилтиради ва тирикни ўлдиради» —

дэя буюрди. Намруд: «Мен ҳам бирорни ишидан хайдасам, уни ўлдирган ва бировга иш берсам, уни тирилтирган бўламан»— деб жавоб берди. Шунда Иброҳим гапидан қайтди ва бошқа далил келтирди: «Менинг Оллоҳим қуёшни машриқдан чиқариб мағрибда ботиради. Сён бунинг аксини қил»— деди. Кўринишдан бу фикр Иброҳимга зиддир. Мавлоно буюрдикни: Худо сакласин! Иброҳимнинг Намрудга жавоб тополмай гангиги қолиши — мумкин эмас. Иброҳим ўз фикри билан Улуғ Оллоҳ бўлани раҳим (она қорни — тарж.) машриқидан чиқариб, қабристон мағрибда кўмади, демоқчидир. Демак, Иброҳимнинг ҳар иккала далили ҳам бирдир. Улуғ Оллоҳ инсонни ҳар лаҳза янгидан яратади ва унинг ичига янги-янги нарсаларни йўллайди. Уларнинг бирининчи исиги, иккинчиси учичисига сира ўхшамайди. Фақат инсон бундан — ўзидан ғоғилдир (яъни ўзини танимайди).

Султон Маҳмудга жуда чиройли бир от келтиридилар. Байрам куни у отни миниб юрт айланди. Халқ томбошиларга чиқиб уни томоша қила бошлади. Фақат бир сархуш одамгина ҳамма нарсадан бехабар қолганди. Ниҳоят, уни ҳам судрашиди. Бироқ сархуш: Мен ўзим бўдан машғулман. Уни кўришни, унга эътибор беришни истамайман»,— деди. Шунга қарамасдан, Султон кўчадан ўтаётганда, бир кўз ташлаб: «Менинг олдимда бу отнинг қандай қиймати бор? Агар от менини бўлсайди, уни битта қўшиқ айтиб берган кишига ҳадя сифғида бериб юборардим»— деди. Султон эшилди ва ғазабланиб, сархушни зинданбанд қилирди. Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин маҳбус ўзининг нима гуноҳи борлигини сўраттириди. Султон уни ҳузурига олиб көлишларни буюрди. Келгач: «Эй одобсиз довдир! У гапни айтишга қандай журъат этдинг?» деб сўради. Маҳбус: «Эй оламнинг шоҳи! У гапни мен айтмадим, балки бошқа бир одам айтди. Энди мен у эмасман. Мен ақлли ва закий одамман» деди. Султон унинг фикрларидан мамнун бўлди ва зарбоф тўн бериб озод қилди. Кимда-ким биз билан муносабатда бўлиб, бу шаробдан исча ва у кейин қаерга бориб, ким билан бирга бўлса ҳам, ҳақиқатда, биздан айрилмаяжакдир. Чунки бегоналар гурунги дўстлар сұҳбатининг ойнаслир. Ойнэ зидди билан маълум бўлади.

Абу Бакр Сиддиқ шакарни умумий деганди. Бу онадан туғма ширин, демакдир. Шунинг учун ҳам қолган

мезалар: «Биз аччиқликни тота-тота ниҳоят, ширинлик мартабасига эришдик. Сен ширинлик лаззатини қаердан ҳам билардинг? Ахир, аччиқни, унинг ázобини то-тиб кўрмадинг-да» дея шакарнинг олдида мақтанадилар.

ФАСЛ. (Инсон майли ўз чегарасидан чиққанда, дўстлик душманликка дўнади).

Байтнинг маъносини сўрадилар. Мавлоно буюрдик; Душманлик олами дўстлик оламига нисбатан — тор. Чунки одамлар дўстлик оламиға етмоқ учун душманлик оламидан қочадилар. Ўз навбатида дўстлик олами ҳам дўстлик ва душманликни вужудга келтирган оламга қиёсан — тор. Дўстлик ва душманлик, инкор ва иймон иккиликка сабабдир. Чунки куфр — инкор. Инкорчи учун инкор қилиши керак бўлган киши лозим бўлганидек, қабул этувчига ҳам қабул этиши шарт бўлган бир зот зарур. Шундан ҳам кўринадики, бирлик ва бегоналийк иккилиги мавжуд. Ў олам эса куфр ва иймоннинг, дўстлик ва душманликнинг ташқарисидир. Модомники, дўстлик иккиликни пайдо қиласр экан, демак, иккиликсиз, фақат бирликдан иборат бўлган олам бордир. Инсон унга эришини билан дўстлик ва душманликдан чиқади. Чунки бу сифатлар у оламга сиғмайди. Демак, у ерга етишган инсон иккиликдан халос бўлган зотдир. Иккилик, ишқ ва дўстлик бўлган дастлабки олам мазкур оламнинг қаршисида ғарибу бечорадир. Шунинг учун ҳам энди (иккиликли олам — тарж.) исталмайди. Энди киши қийматсиз оламни ўзига душман бўлди ва ўзини йўқ қилди. Чунки унда Ҳақнинг дўстлиги ҳаддидан ошганди. Мансур «Ана-л-Ҳақ» деди, яъни мен фано толдим, йўқ бўлдим. Ёлғиз қолган Зот Ҳақдир, демоқчи бўлди. Бу камтаринликдир. Бандаликнинг охирги нуқтасидир. Ҳолбуки, кимда-ким: «Сен ёлғиз Оллоҳсан ва мен сенинг қулингман» деса, бу улкан даъво ва манманликдир. Чунки бундай қилинган кимса ўз борлиғини ҳам исботламоқчи бўлган ҳисобланади. Шу тарзда, иккилик юзага келмоқда. Ҳатто «У Оллоҳдир!» дейиш-да иккиликдир. Чунки «Мен» бўлмагунча «У» ҳам бўлмайди. Демак, «Ана-л-Ҳақ»ни Ҳақ сўйлагандир. Зоро, Ундан гайри бир борлиқ но-мавжуд эди. Худди шундай, Мансур ҳам йўқ бўлганди ва айтилган сўз Ҳақнинг сўзи эди. Хаёл олами тасаввурлар оламига қараганда янада кенгдир. Чунки бутун

тасазвурлар хаёлдан туғилади. Ўз навбатида хаёл олами ҳам ун бор этган оламнинг қаршисида йўқсилдир. Сўзла фақат шу қадари англашилади, холос. Йўқса, ҳақиқий маънонинг калима ва жумлаларда оникор бўлмоғи имконсиздир. Биттаси: «У ҳолда, жумла ва сўзниг фойдаси нимадир?»— дей сўради. Мавлоно буюрдикни: Сўзиниг фойдаси шуки, сени истамакка йўллайди, ишом беради. Йўқса, исталган (талаб қилинган) сўзла ҳосил бўлмайди. Агар ҳосил бўлсайди, мужоҳада-ю фидокорликнинг нима ҳожати бор эди? Чунончи, узоқда қимиллаган бирон нарсанни пайқаган киши уни яхшироқ кўрмоқ учун орқасидан чопади. Ҳеч маҳал қимиллаган нарсанинг ҳаракати воситасида (уни) кўрмоқчи бўлмайди.

Инсоннинг нутқ қобилияти ҳам унинг ичіда худди шундайдир. Сен уни кўрмайсан, у эса маъно талаби йўлида (сени — тарж.) гижгижлайди. Биттаси: «Мен жуда кўз имлар ўргандим ва бисёр маъноларга эга бўлдим. Бироқ инсонда боқий қолажак маънони ациқравшан билолмадим, унга йўл тополмадим» деди. Мавлоно буюрдикни: Агар у фақатгина сўзла маълум бўлсайди, вужудиниг ўлишига ва бу қадар заҳматларга ҳожат қолмасди. Унинг учун шунчалик ишламоқ керакчи... Йўқ бўлиб битгуингача чолишмогиниг шарт. Биттаси: «Мен Каъба ҳақида эшитган эдим. Лекин қашча тикилмади, Каъба кўринмаётир. Энди томбошига чиқай-да, қарай» дер ва яна кўролмагач, тоқати тоқ бўлади-да: «Каъба йўқ!» дей уни инкор этади. Каъбани бу тарзда кўриб бўлмайди. Агар мухтож бўлмасанг, Каъбанинг ёнида туриб ҳам уни кўролмайсан. Чунончи қишида пўстинин жон-жон дей киясан. Чунки сени совуқ маҳали иссиққа талпинасан. Ҳолбуки, ёз келиши билан уни чиқариб отасан. Пўстин истамак исиниш учундир. Уртадаги монелик (эҳтиёж) кўтарилиши ҳамон сени ундан воз кечасан.

«Осмон ёрилган»¹ ва «Ер ўзининг (энг даҳшатли) зилзиласи билан ларзага тушгани»² сенига ишорадир. Яъни сен қовушиш мазасини тотиб кўрдинг. Энди шундай бир кун келадики, унда сени парчаларнинг айрилиқ мазасиний totасан, у оламнинг кенглигини мушоҳада этасан ва бу торликдан қутуласан. Чунончи, чормихга

¹ Куръон, 84-сурә, 1-оят.
² Куръон, 99-сурә, 1-оят.

қоқилган одам шу ер яхши дея ўйлаб, қутулиш зав-
қини унутади. Чормихдан халос этилиши билан эса
даҳшатли азоб ичра бўлганини англайди. Худди шун-
дай, бешикда қўл-оёғи боғлангаи болакай ҳам роҳатла-
ниб ётади, ўсиб-ривожланади. Агар кал-катта одамии
бешикка беласалар, бу ер унинг учун зинидон ва азоб-
га айланади. Баъзилар ғунчани севса, бешқалар тўла-
тўкис очилиб яйраб турган, яъни аслларига қовушган
гулни афзал кўрадилар. Худди шундай, инсонлар бор-
ки, улар ҳеч қандай дўст-душманлик, ишқ, куфр ва
иймон бўлмай, аслларига етишмоқни орзу этадилар.
Чунки айтилганларнинг барчаси мисоли девор. Улар
торликка, азоб-уқубатга ва иккилицкка сабаб бўлади-
лар. У олам эса кенг ва роҳатдир, иккиликсиздир. Сўз
унчалик юксак нарса эмас, унинг куч-қудрати чеклан-
ган. Қандай ҳам юксак бўлсин, ахир, унинг бор-йўғи —
сўз-ку! Муассир (таъсир қилувчи — траж.) ва илҳом
берувчи Ҳақдир. У (сўз — тарж.) эса — ўртадаги пар-
да. Ажаб, икки-уч ҳарфининг тўпланиши қандай қилиб
ҳаёт ва ҳаяжонга сабаб бўлади? Чунончи, бирорвга чин
дилдац, яхши сўзлар айтсанга, у севинади. Агар қўрс
гапирсанг-чи, ҳафа бўлади, аччиқланади. Аслида, икки-
учта калиманинг муҳаббат ва нафрат билан қандай
алоқаси бор? Ҳамма гап шундаки, инсоннинг кўзи Ол-
лоҳ Жамоли ва Камолини кўра оладиган ларажада
бўлмагани туфайли Яратганинг Ҳам сўзини сабаб ва
парда айлади. Нозик пардалар тийрак кўзасар узун-
дир. Пардалар орқасидан ҳукмлар берилади, сабаблар
яратилади. Ҳаётнинг сабаби — ион эмас. Улуғ Оллоҳ
уни бор-йўғи ҳаёт ва қувватининг военласи ўлароқ бор
этди. Ниҳоят, у (ион) жонсиз бир жисемдир. Ҷо инсон
ҳаётига эга эмас. (Чунки — тарж.) унда бир тириклик
бўлсайди, ҳамма нарсадан олдин ўзига ҳаёт бағиш-
ларди.

ФАСЛ. («Эй қардош! Сен тушунчасан. Сенда бу-
дан бошқа нима бўлса, сук ва асабдир») Мазкур байт-
нинг маъносини сўрадилар. Буюрдики: Сен маънога
эътибор бер, у — шахсий бир тушунчага ишора. Биз
уни кенгайтириш мақсадида тушунча (андиша) деб
атадик. (Бироқ — тарж.) бу — одамлар наздидаги ту-
шуңча эмас. Бизнинг «андиша» сўзидан тушунганимиз
ҳам шудир. Ушбу маънони яна ҳам содда ва умумий
тарзда тушунтиromoқчи бўлсак, «Инсон гапирувчи ҳай-
вондир» деймиз. Бу ерда нутқ (сўз) хоҳ яширин, хоҳ

ошкор бўлсин, тушунча демак ва ундан ташқариси ҳайвондир. Демак, инсон фикр ва тушуичадан ташкил тобига. Қолгани (айтилганидек — тарж.) суюк ва асабдир. Бу сўз — тўғри ва у қуёшга ўхшайди. Қуёш ҳамиша барҳаётдир ва ҳамма нарса унинг шарофати билан ўсиб-угаяди. Бироқ қуёш кўзга сиёмайди ва одамлар у туфайли тирик эканларини, инсанётганиларни билан ётказишидан қатъи назар, қуёш кўзга кўринади. Бу шунга ўхшайди: Қуёш ҳар замон кўкда портааб турган бўлса-да, нури (масалан — тарж.) деворни ёритмагунча, кўзга кўринмайди. Худди шундай, ҳарф ва сас ёсентаси бўлматунча, сўз қуёшининг порташи ҳам юзага ки майди. Ҳар доим мавжуд бўлса ҳам «Латиф ва кўринимас» (Куръон) дей буюрилганидек, Унинг кўриниши учун қуюқлик зарур. Биттаси: Оллоҳнинг ҳеч бир маъноси унга кўринмади ва илоҳий қадом ҳам унинг унни ҳеч қандай маъноси ифода қилмали. Ҳатто (унинг) ўзи ҳам бундан ажабланарди. Қачонки, унга Оллоҳ бундай қилади, уни амр этди ва буни ман қилди» дейишганидан кейингиша ўзига келди ва Оллоҳ қаломининг маъносини тушуни. Демак, Оллоҳнинг латофати ҳар нақадар мавжуд бўлиб инсон узра Ўз нурини сочса-да, Унинг амр ва таъқиқлар яратиш қудратини шарҳ қилимасалар, кўриш — англаш имконсиздир. Чувончи, асалнинг бир ўзини еёлмаган кинчилар уни бошқа егуликларга аралаштириб ейди. Бора-бора кўникилиб, улар қуввати ортарсан, асални ҳеч қандай воситасиз ея бошлайдилар. Биз ундан нутқининг ҳамиша порчи, латиф ва ҳеч қачон сўйимочи бир қубшиб эканини силиб олдик. Фақат сен қуёш зиёсини кўришини ва ундан завқ олишини учун моддий ҳамда қуюқ (яъни кўз кўра оладиган дараҷада аниқ — равshan — тарж.) бир воситага муҳтожсан. Ниҳоят, шундай бир ерга (мадомга — тарж.) эришасанки, унда сен ҳеч қандай воситасиз ҳам ўша нур ва латофатни кўурсан ҳамда унга кўникилиб, ҳеч тортинмасдан томоша қила бошлайдсан. Қувват оласан ва латофат дентизизида ажойиб турфа роҳлар ишга гароҳиб муносабатларга киришиасан. Ҳоҳ гапир, ҳоҳ гапирма, бу ажойиб нутқ ҳамма вақт сен билан бирга бўлади. Ҳатто ўйлаган пайтингда ҳам сени тарқ этмайди. Тушунчангда жон йўқлигига қарамай, нутқ мавжуд ва инсон гапиравучи ҳайвондир. Ҳайвонлик сенда ҳам бор. Жумладан, қанча яшасанг, нутқ

ҳам шунча фурсат сен-ла баробардир. Чуончи, ҳайвон-нинг кавш қайтариши унинг ҳайвонлиги намоён бўли-шига бир сабаб. Бироқ доимо кавш қайтаришга ҳожат йўқ. Худди шундай, нутқнинг ҳам сўз айтиши ва гапи-риши лозим бўлса-да, бу ҳамиша ҳам шарт эмас.

Инсоннинг уч ҳоли мавжуд. Биринчиси: У Оллоҳ-нинг атрофида парвона бўлмайди. Хотин, эркақ, бола-чақа, мол-дунёга ва тошу тупроқдан бўлган (нарсаларга) хизмат қиласди, уларга топинади. Иккинчиси: Инсонда билим ва маърифат ҳосил бўлади-да, Оллоҳдан бошқага сифинмайди. Учинчиси: Инсон иккинчи ҳолда яна-да илгарилайди ва сукут сақлайди. На Оллоҳ хизматини қилаётганини ва на қилмаётганини тасдиқлайди. У ҳар икки мартабанинг ҳам ташқарисига чиққан ҳисобланади. Ундан бу дунёда бирон сас эштиш — имконсиз. Унинг учун Оллоҳ на ҳозирдир ва на ғойиб, балки буларнинг ҳар иккаласини ҳам Яратгандир. Демак, Оллоҳ ҳузур (кўриниш, мавжудлик—тарж.) ва ғайбдан мунаzzaҳдир (покизадир — тарж.). Чунки агар ҳузур бўлса, ғайб бўлмаслиги, ғайб бўлса, ҳузур бўлмаслиги лозим. Ҳузурнинг ёнида ғайб бордир. Шунинг учун У ҳузур ва ғайб ила тавсиф этилмас. Бироқ зиддан зид майдонга келади. Зид зидни туғиши даркор. Чунки у ғайб ҳолида ҳузурни яратган бўлиши керак ва ҳузур ғайбнинг зиддидир. Ғайб учун ҳам изоҳ шундоқ. У ҳолда, зиддан зиднинг пайдо бўлиши тўғри эмас ва Оллоҳнинг ўзига ўхшаганини яратиши номувофиқликдир. Чунки Унинг жуфти йўқ, дейилган. Зоро, мумкин бўлса, ўхшашлик ўхшашини яратади. Ӯшанда афзаллик ноафзаллик бўлади. Айни замонда, ҳар бир нарса ўз нафсини яратиши талаб қилинади. Ҳолбуки, буларнинг ҳар иккалasi ҳам мумкин эмас. Модомики, шу ергача келдинг, тўхта ва тасарруф этма. Ақлнинг тасарруфи шу ерда тугайди: Денгиз соҳилга урилиб тўхтайди. Чунки бундан буён тўхтамак ҳам қолмас.

Барча сўзлар, билимлар, ҳунарлар ва санъатлар бу сўздан лаззат оладилар. Усиз на ишда ва на санъатда маза бор. Аммо бундан ғоя не? Билмайдилар ва билиш шарт ҳам эмас. Масалан, бир одам бой-бадавлат, сурув-сўрув от-қўйларга, ер-сувларга эга аёлга уйланмоқ иятида унинг подасини боқиб, ерини парвариш қиласа-да, завқни аёлнинг борлигидан олади. Чунки аёлсиз у буларнинг барчасидан совийди. Худди шундай, дунёнинг бутун ҳунарлари, илмлари ва ҳоказо ҳамма

нарсалари ҳаётни, завқни ҳамда ҳароратни орифнинг нуридан оладилар. Завқсиз улар учун ҳамма ёқ ўликка айланади.

ФАСЛ. Буюрдники: Авваллари шеър айтган пайти мизда бизни бунга ташвиқ ва тарғиб этиб турган бир ички туйғуни ҳис қиласидик. Энди бу туйғуларнинг таъсири сусайди, шунга қарамай, унинг асарлари ҳаинуз мавжуд. Оллоҳнинг одати шундоқдир. Ҳар нимаки туғилди, уни тарбия қилади ва бундан улуғ асарлар, ҳикматлар майдонга чиқади. Ботиш вақтида ҳам ўша тарбия ўшадир, қоимдир. У «Машриқ ва мағрибнинг ҳамда уларнинг ўртасидаги бор нарсаларнинг Парвардигоридир».¹ Маъноси: Оллоҳ туғилган ва ботган омилларни тарбия этади, демакдир.

Мутазила² дейдики: Амални яратган қул бўлганидек, ундан майдонга келган ҳар бир ишнинг яратувчиси ҳам яна қулдир. Ҳолбуки, бундай бўлмаслиги лозим. Чунки ундан майдонга келган ҳар амал ё ғолиб ақл, рух, қувват ва жисм каби олатлар воситаси иладир. Ёхуд воситасиз равишда юзага чиқади. Унинг воситалар билан амалларни яратувчиси бўлиши — иотўғри. Чунки у зәифдир. Демак, олат кўмагида амаллар яратувчиси ҳам бўлолмайди. Сабаб — олат унинг ҳукми остида эмас ва унингиз амаллар яратганинг бўлиши имконисиздир.

Олат йўқ экан, ундан бир иш ҳосил бўлиши ҳам мумкун эмас. Ниҳоят, очиқ-ойдин маълум бўляяптики, амаллар яратувчиси Ҳақдир, қул эмасдир. Узидан майдонга келган яхши ёки ёмон ишни қул муайян ниятда ва режа асосида амалга оширади. Бироқ ишнинг ҳикмати қул ўйлаганидек эмас. Балки шундайдир: Ишда ҳосил бўлган маъно, ҳикмат ва фойданинг нафи борйўғи ундан майдонга келган иш қадардир. Умумий фойдаларни ёлғиз Оллоҳ билади. Чунончи, сен охират ва дунёда яхши ном қозонмоқ ҳамда тинч бўлмоқ нияти билан намоз ўқийсан. Бироқ намознинг фойдаси сен ўйлаганчалик, яъни шу қадаргина эмас. Балки унинг ҳадсиз-ҳисобсиз фойдалари ҳам бўрки, булар сенинг тасаввурингга ҳам сиғмайди. Улардан фақат Оллоҳ-

¹ Қуръон, 26-суре, 28-соят.

² Мутазила — Бир томонни тутган, демакдир. Юнон фалсафасининг Исломиятга таъсиридан кейин майдонга келган мазҳаб — тарж.

гина бөхабардир. Қулии ишга йўллаган ҳам Удир. Кўринадики, инсон Оллоҳнинг қудрат қабзаси қўлида бир ёй кабидир. Оллоҳ уни истаган ишида қўллайди. Шунга кўра, ишларининг муаллифи ёй эмас, балки Ҳақдир. Ёй эса бор-йўғи олатдир, вўситадир. Лекин дунёнинг ўзи қарор беришда Ҳақдан ғофилдир. «Мен кимнинг қўлидаман?»— дея ўзидан хабар олган ёй нақадар буюк ва муқаддасдир. Қарори ва устуни ғафлат бўлган бу дунёга нима дейин?

Бироқтасини уйқудан уйғотганларида унинг ҳаракатларида дунёдан зерикиб совугани сезилади. Сен буни пайқамаяпсанми? Инсоннинг болалигидан шу вақтгача ўсиб-улғайиншининг боиси ғафлат-ку! Йўқса, ҳеч ким ҳеч бир замон ўсмасди. Ғафлат соясида ўсиб улғайгандан кейин эса Улуғ Оллоҳ истар-истамас уни заҳмат ва муроҷадалар бағрига ташлайди. Мақсад инсонни ғафлатдан юваб тозаламоқ. Шундан кейинги на киши у оламга ошино бўла боради. Инсоннинг вужуди гўнг йиғинига ўтишади. Бироқ бу гўнг йиғини азиздир. Чунки унда подшоҳнинг узуги бор. Инсоннинг вужуди — гўё буғдой қопи. Шоҳ унга: «Боғдойни қаерга олиб кетаяпсан, ахир унинг ичидаги менинг ҳиссам бор?» дея бақиряпти. Одам эса ҳиссадан ғофил ва буғдойга ғарқ бўлган. Агар ундан хабардор бўлса, қандай қилиб буғдойга илтифот кўрсатади? Шунинг учун ҳам сени суфлий (тубан, паст—тарж.) оламдан улвий (юксак, юқори—тарж.) ғламга тортган ҳар бир фикр ўчила ҳиссанинг ташқарига урган ақсидир. Агар инсон суфлий оламга майл билдиrsa, демакки, ундаги ҳисса пардалидир.

ФАСЛ. Биттаси: «Қози Иззадин сизга салом йўллади ва ҳар доим сизнинг яхшилигингиздан, хайрингиздан гапиради, сизни мақтайди»—деди. Мавлоно буюрдики: Кимки, бизни хайр-ла ёд этса, унинг ҳам ёди дунёда хайрли бўлсин! Кимки, бошқа бирор ҳақида яхши гап айтса, бу аслида, унинг ўзига тегишли ва у ўзини мадҳ этган бўлади. Масалан, уйн атрофини бўстонга айлантирган зот гулларга ҳар боқсанда, ўзини ризвондаги дек ҳис қиласди. Яхшиликни сўйлашга одатланган кишилар хайр ишлар қивлувчиларни ҳар хотирлаганди, гўё ёрни эсга олганидек севинади тар. Бирорининг ёмонлигидан гап очилиши билан уларнинг кўз олдига гўё илон ва чаён пайдо бўлади. Мадомики, сен ҳам кеча-ю кундуз гулу бўстонни, Эрам боғларини кўра оларкан-

сан, нечун тикон ва илонлар маконида дайдиб юрибсан? Барча одамларни севки, гулу гулзор аро бўлгайсан. Агар уларга душман кўзи билан қарасанг, ўзингни илону тиконлар қароргоҳига ташлаган бўлурсан. Ҳар кимни севган ва ҳар нимани хуши қабул этган авлиё буни ўзгалар учун эмас, балки ўз кўзларига чиркин, ёқимсиз ва жирканч хаёллар (Худо сақласин) келмасин, дея қиласидар. Мадомики, бу дунёда одамларни таҳайюл ва ёд этмак мутлақо зарурий ҳамда қочинилмас, экан, у ҳолда, жирканчу чиркин хаёллардан сақланмоқ учун инсонларни яхни васфлар-ла эслар. Чунки ҳалқ тӯғрисида қиласан ҳар бир шининг, уни яхшилик ё ёмонлик билан ёд этишинг сенга доирдир. Шунинг учун Улуғ Оллоҳ буюрадики: «Ким бирон яхни амал қиласа, ўзи учундир. Ким ёмонлик қиласа, ўз зиёнига қилур».¹ «Бас, ким (ҳаёти-дунёлик пайтида зарра мисқоличалик яхнилик қиласа,) Қиёмат кунида ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қиласа, уни ҳам кўрур».²

Биттаси: Улуғ Оллоҳ «Мен Ерда (Одамни) ҳалифа (ёрдамчи) қилмоқчиман»³— дея амр этади. Фаришталар: «Ерда бўзгунилик қиласиган, қонлар тўқадиган кимслини (ҳалифа) қиласамми? Ҳолбуки, биз ҳамду сано айтиши билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номинингни мудом пок тутамиз»⁴— дедилар. (Улар) Одам ҳали келмасдан (яратилмасдан—тарж.) олдин унинг фасодчи ва қон тўкувчи эканлигини қандай билдишлар?— дея сўради. Мавлоно буюредики: Бу ерда иккита парса бор: бирни— нақлий, иккинчиси — ақлий. Нақлийда: фаришталар лаъдни маҳфузда (ривоятга кўра: Оллоҳ оламларни яретишдан аввал бир лаъда ва бир қалам бор этди. Сўнгра қалам билан лавҳага ёзди—тарж.) бир қавм маѓонига чиқади, уларнинг бунақа сифатлари бор, дея, ўқидилар ҳамда боҳабар бўлдишлар. Ақлий: Фаришталар ақллари орқали (яратиллаётган—тарж.) қавмнинг ердан (тупроқдан—тарж.) бўлишини англадилар. Демак, улар (одамлар) шубҳасиз, ҳайвон бўлади ва албатта ҳайвон каби ҳаракат этади. Ҳатто улардаги маъно ва нутқдан қатъи назар, ҳайвонлики-

¹ Куръон, 41-сурә, 46-оят.

² Куръон, 99-сурә, 7—8-оятлар.

³ Куръон, 2-сурә, 30-оят.

⁴ Куръон, 2-сурә, 30-оят.

лари туфайли чор-ночор фасод чиқарадилар, қон тўка-
дилар. Чунки бу инсоннинг заруридир. Ўзга бир қавм
ҳам бу борада дейдики: Малаклар нуқул ақл ва хайр-
лидир. Уларнинг ҳеч қандай ишда ихтиёлари йўқ.
Худди инсон уйқуда экан, куфр ёки тавҳидга муносабат
билиролмаганидек, уйғоқ экан, фаришталар шун-
дайдирлар. Инсонларнинг эса ихтиёлари бор. Улар
нарсаларни истай оладилар. Ва ҳаммасини ўзлариники
бўлиши учун қон тўқадилар. Бу ҳайвон васфидир. Шун-
га кўра уларнинг (малакларнинг — тарж.) ҳоли инсон-
лар ҳолига зиддир. Демак, ўртада тил бўлмаса-да,
«Улар шундай дедилар» дея хабар бердилар. Чунки
масалан, шоир ёзадики: «Ҳовуз мен тўлдим, деди». Ас-
лида, ҳовуз гапирмайди. Лекин унинг тили бўлсайди,
шу ҳолда экан (сув тўлганда — тарж.) «Мен тўлдим!»
дерди.

Ҳар маслақда бир лавҳа бордир. Фаришта дунёнинг
ҳолини ва нима бўлажагини ўша лавҳадан ўқиб баҳо-
ли қудрат билади. Ўқигани амалга ошиши билан Улур
Оллоҳга бўлган илончи, ишқи ва үнда кечиши (маст-
лиги) яна-да ортади. Оллоҳ ғайбининг билувчилиги ва
буюклигига ҳайратланади. Ҳайрат эса сўзсиз ва жум-
ласиз разишда Үннинг зикри, тасбеҳи бўлади. Чунончи
бир дурадгор шогирдига: «Ушбу иморат учун шунча
ғишит, бунча ёғоч ва шу миқдорда тош, сомон кетади»
деди. Иморат битгандан кейин шогирд устозининг на-
қадар тўғри айтганини кўради — билади. Ва унга бўл-
ган ишончи янада кучаяди. Худди шундай улар ҳам
маша шу даражададир.

Биттаси шайхдан: «Мастафо шунчалик буюк бўл-
ганига ва у ҳақида «Сен бўлмасайдинг, фалакларни
яратмасдим» (Ҳадис) дейилганига қарамай, Оллоҳга:
«Эй Мұхаммаднинг Робби! Кошки, Мұхаммад бўлма-
сайди!» деди. Бу — қандай гап? — дея сўради. Шайх
буорди: «Сўз (ғикр — тарж.) мисол билан аёнлашади.
Мен ҳам бир мисол келтирай-да, сен тушунгин. Эшиг:
Фалоқ қишлоқда бир киши бир аёлга ошиқ бўлди.
Уларнинг чодирлари бир-бирига жуда яқин эди ва ҳар
доим баробар вақт ўтказишар, бир-бирларидақ қувват
олиб яшашарди. Узоқ йиллардан кейин Улуғ Оллоҳ
улгрни бойитди. Мол-қўй, ҳўқиз, от, олтин, турли-ту-
ман ўшёлар, хизматчи ва қуллар бағишлади. Бойлик-
лари ҳаддан ошгаңда, қишлоққа сифмай, шаҳар бор-
дилар. Ва ҳар бирни биттадан данғиллама сарой сотиб

олиб яшай бошладилар. Бироқ ҳар қанча ҳаракат қилишмасин, илгариги биргаликни, ширин дамларни қайтаролмадилар. Бир-бирининг ишқида пинҳона оҳ чекишарди. Ниҳоят, бу азоб ҳам ҳаддидан ошганда, фарёдлари Оллоҳга етиб борди ва секин-аста бойликлари озайишга бошлади. Кунлардан бир кун эса тамоман эски ҳолларига дўндилар. Шундан кейингина қишлоққа қайтишиб, яна ўша баробарлик ва завқ аро яшаб ўтдилар. Хўш, Пайғамбаримиз нечун: «Эй Мұҳаммаднинг Робби! Кошки, Мұҳаммад яратылмасайди!» деди? Чунки у Улуғ Оллоҳнинг вуслати ичра яшаётган эди. Худди балиқдек, раҳмат деңгизига кириб чиқаётганди. Бу дунёда ҳар қанча шуҳратга, буюклика, шоҳлика, пайғамбарлик мақомига эришган ва шунча саҳобаларга бош бўлишига қарамай эски ҳолини эслаши билан дерки: Кошки Пайғамбар бўлмасайдим, бу оламга келмасайдим! Чунки бу дунё— у мутлоқ висолнинг қаршисида бошдан оёқ юк, азоб ва заҳматдир. Барча билимлар, меҳнатлар ва қулликлар Оллоҳнинг буюклиги ва инояти қаршисида гўё бош этиб ҳурмат билан кетаётган (одамга) ўхшайди. Оллоҳга ҳурмат кўрсатишда бошингни срга қўймоқчи бўлсанг, уни атиги бир мартагина қўясан. Оллоҳнинг ҳақи ва лутфи сенинг борлиғингдан ва ҳурматингдан муқаддамдир. Чунки У сени майдонга келтирди, бор этди ва бандаликка, ҳурмат кўрсатишга истеъдодли қилди. Жумладан, сен ҳам Унга қулликдан гап очаяпсан, лоф этаяпсан. Қуллик ва хизмат гўё ёғоч ёки матодан қўғирчоқ ясад, Оллоҳдан: «Бу қўғирчоқлар менга ёқди, фақат уларга жон бағишлиамоқ — Сенинг ишининг. Агар бағишиласанг, тирилтирган бўласан, бағишиламасанг — фармон Сенингдир!» дейишга ўхшайди.

Иброҳим буюрдики: «Парвардигорим тирилтириб ўлдирадиган зотдир».¹ Намруд ҳам деди: «Мен (ҳам) тирилтираман ва ўлдираман»². Улуғ Оллоҳ унга мол-мулк бергани учун ўзини қудратли ҳисоблаб, ишини Ҳаққа ҳавола этмади. Балки: «Мен (ҳам) тирилтираман ва ўлдираман» деди. Мулкдан мақсад — билим. Улуғ Оллоҳ инсонга мен иш ва амал-ла ҳаёт бағишилайман, завқ пайдо қиласман, дея ишларини ўзига боғлаши учун

¹ Қуръон, 2-сурә, 258-оят.

² Қуръон, 2-сурә, 258-оят.

ақл ва назокат берди. Бу — У тирилтиради ва ўлдиради, дегани эмас.

Биттаси: буюк Мавлонодан сўради: «Иброҳим Намрудга: «Албатта, Оллоҳ қуёшни Машриқдан чиқаради».¹ Агар сен худолик даъвосида бўлсанг, бунинг аксинни кўрсат, деди. Бу — не ҳолки, Намруд Иброҳимни гал билан мот қилди. Чунки у (Иброҳим — тарж.) аввал айтган сўзини қўйиб, ўзга бир данил келтирди?».

Буюк Мавлоно буюрдики: Анавиларга ўхшаб сен ҳам вадирайпсан. Ахир, ҳар иккала мисол ҳам бирку! Уларнинг бир қанча маъноси бор. Бирин: Үлуг Сллоҳ сени йўқликтан она қорнида бор этди. Сенинг машриқинг — онаиг қорни. У ердан туғилдинг — чиқдинг, юксалдинг. Ва мозор мағрибида бўтдинг. Бу дегани «Тирилтиради за ўлдиради» демакдир. Агар сен қудрат соҳиби бўлсанг, болани мозор мағрибидан чиқарда, раҳим мағрибига элт, кўрамиз! Бешқа маъносин шу: тоат, мукоҳада ва юксак илмлар воситасида орифда ойдинлик (зиёлилик — тарж.), ўзидан кечини, завқ ва ҳузур ҳосил бўлади. Буларни тарк, этса-чи, завқ ҳам йўқолади. Демак, тоат ҳоли билан тарк этиши ҳоли ушинг машриқ ва мағриби ҳисобланади. Агар сен яратишга қодир бўлсанг, гуноҳ мағрибидан пайдо бўлган фасод ва ёмонликни ҳамда тоатдан туғилган ойдинлик ва роҳатни ҳозир, шу онда кўрсат. Кўрсатолмайсан! Чунки бу қулнинг иши эмас ва ҳеч қачон ҳеч бир қул бу ишнинг улдасидан чиқолмаган ва чиқолмайди. Сабаб: бу — Сллоҳнинг иши ва У қуёшини истаса гарбдан, истаса шарқдан чиқарди. «У тирилтирадиган за ўлдирадиган зотдир».²

Кофири ҳам мўмин ҳам уни тасбеҳ этади. Чунки Үлуг Оллоҳ кимда ким тўғри йўлдан юрса, тўғри яшаса, шариат за вали-ю избийлар тариқатларига кўра ҳаракатланса, унда ойдинлик, ҳаёт ва завқ ҳосил бўлажагидан хабар берган. Агар киши аксинча яшасани, ҳар турли балодларга гирифтор бўлиши ҳам билдирилган. Кимдир йўлларнинг бунисидан кетса, бошқаси унисини танлайди ва шу тарзда Оллоҳнинг ваъдаси қандай бўлса, ўшандай юзага чиқади. Демак, уларнинг ҳар иккиси ҳам Оллоҳни тасбеҳ этган ҳисобланади. Фақат икка-

¹ Куръон, 2-сурा, 258-оят.

² Куръон, 40-сурा, 68-оят.

ласи икки хил тил билан. Улар орасидаги фарқ нимадан иборат? Чунончи, ўғрилик учун ўғрийи дорга осинса, у (ўғри) мусулмонларга воиздир. Яъни бу демакдирки, кимда-ким ўғрилик қиласа, унинг ҳоли шудир. Тўғри ва ишончли бўлгани учун подшоҳ бошқа бир одамга зарбоф тўн ҳадя қилди. У ҳам мусулмонларнинг воиздир. Фақат ўғри ва зарбоф тўн соҳиби ўз тиллари билан ваъз этадилар. Сен улар орасидаги фарққа боқ!

ФАСЛ. Буюордикни: Қалайсан, хотиринг жамми? Чунки хотир жуда азиҳ нарсадир. У тузоққа ўхшайди. Туттиш учун тузоқ мустаҳкам бўлниши керак. Йўқса, ҳеч ишга ярамайди. Шунинг учун ҳам одамларга қаратилган дўстлик ва душманлик ҳаддидан ошмаслиги зарур. Чунки уларнинг ҳам тузоги синиши муқаррар. Мўътадиллик лозим. Дўстлик ҳам ҳаддан ошмаса — дуруст деганди, албатта, Ҳақдан бошқага бўлган дўстлик на зарда тутилади. Улуф Оллоҳ тўғрисида ҳеч қандай ифрот (чукур кетиш, ҳаддан ошиши — тарж.) тасаввурга сигмайди. Севги қанча қувватли бўлса, шунча яхшидир. Аммо ифрот нечун Ҳақдан бошқаси (яъни халқ — тарж.) учун мумкин эмас. Чунки халқ кўк қуббасининг асиридир. Кўк қуббаси дўнади. Жўмладан, халқнинг аҳволи ҳам дўнади; ўзгаради. Дўстлик ифротга борганди (ҳаддидан ошганди — тарж.) ҳамиша бўюклик ва саодатни истайди. Бу эса — имконсиз. Шунинг учун хотир паришон бўлади. Душманлик ҳам ифротга борганди, доимо ёмонлик ва баҳтесизликни хоҳдайди. Кўк қуббаси айланмоқда. Шунга кўра унинг (одамнинг — тарж.) ҳоли ҳам ўзгаради ва у баъзан кулса, баъзан йиғлайди. Инсоннинг ҳамма вақт бадбаҳт бўлиши мумкин бўлмагани учун уни хушламаган кишининг тинчи йўқолади. Фақат Оллоҳ севгиси оламларнинг барчасида, (ҳатто) коғирда, яхудию будпарастда ҳам яшириндир. Ахир инсон ўзини яратганини қандай қилиб севмасин? (У севади) фақат севгиси унда гизлидир. Чунки айрим тўсиқлар борки, пишқининг ошкор бўлиши — имконсиз. Қачонки, тўсиқлар ўртани бўшатади, севги юзага чиқади. Фақат борлиқлар эмас, ҳатто йўқликлар ҳам ўзларини бор этишини (Оллоҳдан — тарж.) умид қилиб яшайдилар. Йўқлик подшоҳ қаршисида сафтортган тўртта одамга ўхшайди. Уларнинг ҳар бири шоҳ менга бир мавқе беради дея кутади. Шу билан бирга, улар бир-бирларидан уяладилар. Чунки бирининг умиди бошқасиникига мувофиқ эмас. Шунинг учун

ҳам йўқлик Оллоҳ ҳузурида тизилиб тураркан: уларнинг ҳар бири «Мени бор эт!» дея, қолганлардан аввалроқ яратилишини истайди. Йўқликлар шундай экан, борлиқлар қандай бўлиши керак? «Мавжуд бўлган барча нарса ҳамду сано айтиш билан У зотни поклар. Лекин сизлар (эй инсонлар), уларнинг тасбеҳ айтишларини — поклашларини англамассизлар».¹ Бу сўзга ҳайрат этилмайди. (Чунки) йўқ бўлмаган ҳеч нарса йўқдирки, Унинг ҳамдини тасбеҳ этмасин. Ғариб бўлган нарса шудир.

ШЕЪР: (Қуфр ҳам, иймон ҳам сенинг йўлинигда: «У бирдир. Унинг шериги йўқдир»— деб югуриб елишади).

Бу уйнинг таъмали фафлатдан. Чунки оламдаги барча жисмларнинг ўсиши — фафлат меваси. Жўмладан, сенинг вояга етган шу жуссанг ҳам ундан. Фафлат — қуфр. Қуфр бўлмаса, дин бўлмайди. Чунки дин қуфрни тарк этмакдир. Демак, қуфр бўлсинки, инсон учдан воз кеча олсин. Шунга кўра, буларнинг ҳар иккиси ҳам бир нарса. Чунки улар бир-бirisiz йўқдир. Улар қисмларга айрилмайди. Яратганлари (холиқлари) ҳам бирдир. Агар Холиқлари бир бўлмасайди, айрилардилар, парчаланаардилар. Чунки ҳар бири бир бўлакни яратган ҳисобланарди. Шунга кўра, Яратган бир бўлгани учун Оллоҳ Бирдир. Унинг ўртоғи бўлолмайди.

Дедиларки: «Сайид Бурҳониддиннинг гўзал нутқи бор, лекин гап орасида Саноий шеърини кўп такрорлайди». Сайид буюрдики: Бу эътироz «Қуёш яхши, аммо бир айби — нури бор» дейишга ўхшайди. Саноий шеъридан мисол сифатида истифода этмакдан мақсад — фикрни ечиш, кўрсатиш. Ҳамма нарсани кўрсатган қўёшдир ва ҳамма нарса унинг зиёси туфайли кўринади. Қуёш нуридан мурод — нарсаларни кўреатиш. (Аммо) бу қуёш ишга яроқсиз нарсаларни кўрсатмоқда. Ишга яроқли нарсаларни кўрсатган қуёш ҳақиқийдир. Сиз ҳам жузъий ақлингиз нисбатида кўнгил қуёшидан билим зиёси олинг. Чунки бу ҳақиқат қуёшининг нури ва мажозидир. Сизга ошкор нарсалардан ўзга бири юз очса, билимингиз ортади. Ҳар бир устоздан ва дўстдан бирон нарса олишга интилиғ. Кўринадики, ҳақиқий қуёшдан бошқа яна бир қуёш бор. Унинг ёрдамида эса ҳақиқатлар ва маънолар камай этилади. Сен мамнун бўлган жузъий билим буюк билимнинг нуридир. «Улар

¹ Қуръон, 17-сурә, 44-оят.

(гўё) узоқ бир жойдан чақирилаётган кишилар кабидирлар¹. дея буюрилганидек, бу нур сени ўша буюк билим ва асос қуёши томон чорлайди.

Сен у илмни ўзингга томон тортқилаяпсан. У дейдик: Мен бу ерга сиғмайман, яхшиси, сен у ерга кел. Менинг бу ерга сиғишим — имконсиз, сенинг у ерга келишинг — мушкул. Имконсизни яратмоқ — имконсиз. Бироқ мушкулни яратмоқ имконсиз эмас. Демак, ёлғиз чора — сенинг файратинг ва меҳнатинг орқали буюк илмга қовуша одиш. Унинг бу ерга сиғишига эса мутлақо умид этма. Чунончи: бойлар Оллоҳ давлатидан мисқоллаб, тийинлаб тўплайдилар. Буни улар бадавлатлик нуридан бадавлатлик сифатини қозонмоқ учун қилиадилэр. Бадавлатлик нури дейдик: Мен у буюк бадавлатлик тарафидан сизни чорлаяпман. Сиз эса нега мени бу ерга тортасиз? Ахир мен сиғмайман-ку! Яхшиси, сиз келинг. Хулоса: Асл бўлган нарса натижадир. Натижа мақталсан! Бундай натижа илдизи—руҳоний боғда, танаси, шохлари ва мевалари (яъни нури) ўзга жойда бўлган серҳосил дараҳтга ўхшайди. Меваларни илдиз жойлашган боққа элтадилар. Чунки кўприк ўша ердадир. Агар аксинча бўлса-чи? Унда фзоҳирان «Субҳоналлоҳ!» ва «Ла илаҳа иллаллоҳ!» дейилса-да, илдизи бу дунёда бўлгани учун меваларни ҳам шу ёққа олиб келишади. Агар ҳар иккиси ҳам у (руҳоний—тарж.) боғда бўлса, нур устига нурдир.

ФАСЛ. Акмалиддин: «Мавлонога ошиқман. Унинг юзини қўришини шу қадар истайманки, ҳатто охират ҳам хаёлимга келмайди. Мавлононинг нафсини бу түшунчалар ва тадбирлардан озода, муnis кўраман. Унинг гўзаллигидан ҳаловат топаман. Сурати ва хаёлидан эса менда лаззатлар ҳосил бўлади»— деди: Мавлоно буюрдик: Охират ва Ҳақ унинг хаёлига келмаса ҳам, булар дўстликда шинҳондир. Ҳалифа ҳузурида бир раққоса соз ҷаларди. Ҳалифа дедики: «Санъатинг қўлларингдами?» Раққоса: «Оёқларимда ҳам бор»— деб жавоб берди. Чунки унинг қўлларидағи завқ оёқларидағининг бармоқларида гизли бўлганлигидандир. Шунга кўра, мурид ҳар нақадар охиратни ўйламаса-да, шайхни кўриш ва ундан айрилиш ҳиссини туйиш замирида ўша завқ бор. Фақат яшириндир. Кўздан ниҳондир. Масалан, бир киши ўглини севиб эркаларкан, оталик,

¹ Куръон, 41-сурә, 44-оят.

оқибатлилик, вафо, марҳамат, шафқат каби туйғуларни хаётига келтирмаса-да, буларнинг барчаси унинг меҳрида пинҳондир. Худди шамолнинг дараҳтда яширин бўлганидек. Хоҳ ерда ва хоҳ сувда бўлсин, агар унда шамол бўлмасайди, олов (унга) таъсир қиласди. Чунки шамол — оловнинг еми, ҳаёти. Ахир, кўрмаяпсанми, пуфламоқ оловни жонлантироқда? Дараҳт сундами, тупроқда, қаерла бўлмасин, олов унда яшириндир. Йўқса, у (дараҳт, ёғоч, — тарж.) сувнинг бетига қалқиб чиқмасди. Чунончи, сен гапираётган бўлсанг, бўнинг учун нафақат оғиз, томоқ, тил, ақл, бурун ва лаблар керак, балки жумладан, вужуднинг қолган аъзолари, қолаверса, табиятлар, фалаклар ва арконлар, оламни тутиб турган ҳадсиз-ҳисобсиз сабаблар ҳам зарурдир. Кейин сен Оллоҳнинг сифат ва зот оламига эришасан. Булардан қатъи назар, маъно сўзда кўринмайди ба майдонга чиқмайди.Faқат улар сўзда гизлидир. Инсон бенхтиёр кўнда бени-олти марта турли кўнгилсизликларга дуч келади. Ва бу инсоннинг эмас, балки бошқа (Оллоҳ)нинг ихтиёридаги иш ҳамда У инсонниш изорат қилади. Чунки ёмон бир қилғилик натижаси азобдир. Агар изорат бўйласа, бунинг жазосини ким беради? Инсон оқиз бўлишига қарамай, унинг табити: «Мен ўзга зотнинг ҳукми остидаман!» дея эътироф этишига монелик қилади. Ва инсон бунга қаноатланмайди. «Одамни ўз шаклу шамойилида яратди» (Ҳадис). Оллоҳ унга бандалик сифатига зид бўлган Улухийят (Оллоҳлик) васфини қарз сифатида қўйгандир. Инсон бошига қанча муштласа ҳам, ориятга айланган саркашликтан воз кечмаянти ва барча омадсизликларни тездагина унутяпти. Барибир, бу — фойдасиз. Қарзга берилган Улухийятни қайтариб бермасдан кетма-кет тушаётгани тарсакидан кутулиш мумкин эмас.

ФАСЛ: Бир ориф дедики: «Бироз ёзилайнин дея гўлахга бордим. У ерда бош ўтёқар янги хизматкорни мақтар, бу эса жон-жаҳди билан ишларди. Ориф бош ўтёқарининг шу сўзларини эшилди: «Агар ҳар доим шундай чаққон ишласанг, бир кун ўрнимни сенга бера-ман». Орифнинг кулгиси қистади ва ичидағи бир муаммонинг ҳал бўлганини хис этди. (Чунки) дунёдаги барча хўжайинлар қулларига нисбатан шундоқдир.

ФАСЛ. Биттаси: «Мунажжимлардан бири: Сиз кўриб турганингиз фалаклардан ва ер шаридан бошқа яна нимадир бор дея даъво қилаяпсан. Менинг кўз ол-

димда эса ҳеч нарса йўқ. Агар бўлса, кўрсатниг, деяпти» деди. Мавлоно буюрдики: Бу саволининг ўзи — янглици. Чунки «Қаердалигини кўрсатниг ва унинг жойи йўқдир» деяпсиз. Ҳўп, айтинг-чи, сизнинг эътирознигиз қаерда ва қандай жойда? Тилда эмас, оғизда, кўкракда эмас. Жумлани таҳлил қил, уни қисмларга, зарраларга ажратиб боқ-чи, уларда эътиroz ва тушунчани тополармикансан? Демак, тушунчанганинг тураг жойи йўқлигини тушундиги. Модомики, ўз тушучанг ерини биломадинг, Яратганинг қароргоҳини қандай биласан? Сенда минглаб тушупчалар ва ҳоллар намоён бўлмоқда, бироқ буларниг ҳеч бирни сенинг қўя ва ҳукминиг остида эмас. Агар улар ҳосил бўлган ерини билсанг, сен ҳам илова қила олардинг. Сенда ўтиш йўли бўлгани ҳолда, уларниг қаердан келиб қаерга кетаётганидан хабарсизсан. Ўз аҳволиниги билишдан ожиз бўлганинг ҳолда, Ҳолиқнингни (Яратганингни) қайдан биласац? Ахлоқсиз қайнининглиси бўлган бир одам: «(У) кўкда эмас» деди. Эй, кўпнак, кўкда эмаслигини қаердан биласан? Тўғри, сен осмонни қаричлаб ўлиадинг, қездинг, текширдинг. Бироқ уйнингдаги иомуссиз хотинни билмаганинг ҳолда, кўкин қандай биласан! Кўк, юлдузлар ва фалаклар тўғрисида бир-йкита гап эштибоқ сен ҳам оғзиңгга келганини қайтармаяпсан. Агар чиндан ҳам сенинг билимиш бўлсайди ёки кўкка томон бир қаричгина кўтаришсайдинг, бу лофларни айтмасдинг. Бу «Тангри осмоннинг устида экан» деган хуласага олиб қелмаслиги керак. Чунки у кўк ва конотининг ташқарисида бўлмаганидек, уларниг ичида ҳам эмасдири. Яъни кўк ва конот Уни эгаллаган бўлмай, У буларни қамрагандир.

Биттаси: «Кўк, ер, арии ва курси бўлмасдан аввал У қаерда эди?» деб сўради. Биз дедикки: Бу савол (ҳам) нотўғри. Чунки Оллоҳ Удир ва Унинг ери йўқдир. Сен ўзинингдаги нарсаларининг жойини билдингмики, Унинг ерини сўроқлайсан? Модомики, Унинг ери йўқ, у ҳолда, сенинг тушунчаларинг ва аҳволиниги жойи қандай қилиб тасаввур этилсин? Ниҳоят, тушунчани Яратган тушунчанинг ўзидан янада латифроқ бўлади. Масалан, меъмор ўзи солған иморатидан латифдир. Чунки у бунга ўхияни ва ўхшамаган мингларча уйнинг тарихини чиза олади. Демак, уларни қуришга ҳам қодир. Шунга кўра, меъмор бинодан азиз ва латифдир. Фақат лутф кўзга кўринмайди. У гўзаллик оламида

майдонга келажак ўйлар ва ишлар орқали юз кўрсатди. Нафас ҳам ёзда эмас, қишида кўринади. Чунки ёз ҳам нафас янглиғ латиф бўлгани учун (нафасни) кўз илғамайди. Йўқса, ёзда нафас олинмайдими? Худди шундай, сенинг ҳам барча маъно ва васфларинг латифдир, кўзга кўринмасдир. Фақат қандайдир иш восктасида юзага чиқади. Чунончи сендаги шафқат бир одамнинг гуноҳини кечирмагунингча пинҳондир. Худди шундай, инсондаги қаҳр ҳам қандайдир айборни ушлаб олиб калтаклаганда ўзини танитади.

Улуғ Оллоҳ ҳам фавқулодда лутфкор бўлгани учун ҳам кўзга кўринмасдир. Шунга кўра, Уер ва кўкни Ўз қудратини ва санъатини намоён қилиш билан яратди. «Ахир улар устларидағи осмонни — Биз уни қандай бино қилиб, (юлдузлар билан) безаб қўйганимизни ва унинг тешик-ёриқлари ҳам йўқ эканлигини кўрмадиларми?».¹

Менинг сўзим менинг қўлимда (ихтиёrimda — тарж.) эмас. Шундан хафаман. Чунки дўстларимга ваъз айтгим келади-ю сўзим менга бўйсунмайди. Хурсанд бўлган томоним Шуки, сўзим мендан юксакда ва мен унинг маҳкумиман. Чунки сўзни Оллоҳ айтса, у борган жойида ҳаёт баҳи этади. «Уни отган сен эмассан. уни Оллоҳ отди» (Куръондан) буюрилганидек, Оллоҳ камонидан отилган ўққа ҳеч қандай зирҳ бардош беролмайди. Севинчим — шундан.

Агар инсонни билимсизлик тарк этсади, у ёнарди, қолмасди. Шунга кўра, борлиқнинг баҳоси билимсизлик-ла мумкин бўлгани учун билимсизлик матлубдир (исталган, излаган — тарж.). Билим ҳам Оллоҳни билишга сабаб бўлганидан исталади. Демак, ҳар иккаласи бир-бирининг ёрдамчисиلىр ва барча зид нарсалар шундоқдир. Кеча кундузининг ҳам зидди, ҳам ёрдамчиси ҳисобланади. Чунки кеча доимий бўлсайди, ҳеч қандай иш майдонга келмасди. Ҳар замон кундуз бўлиши ҳам ўз навбатида, инсон аъзоларини ишдан чиқаради. Чунки кечаси истироҳат қилмасдан, кундузи сарфлаш мумкин эмас. Бироқ буларнинг барчаси ҳокимга кўра битта ишни бажараоятилар ва бир-бирлашибига зид эмаслар. Йўқса, кўрсатгин-чи, дунёда қай бир нарса нуқул ёмондирки, унда яхшилик бўлмасин ва

¹ Қуръон, 50-сурә, 6-оят.

қайси нарса фақат яхшидирки, унда ёмонлик бўлмасин? Чунончи, бир одам қон тўкмоқчи бўлди ва анчагина ёмоқ тадбирларни амалга оширди. Бироқ худди ана шу ёмон ишлар (тадбирлар) унинг одам ўлдиришига монелик қилса, хулоса шуки, улар яхшидир. Чунки ўлимнинг олдини олдилар. Шундай экан, яхшилик ва ёмонлик ажралмасдир, бир нарсадир. Биз мажусийлар билан мунозара қилганимизда, улар: «Икки Тангри бор: бири яхшиликни, иккинчиси эса ёмонликни яратади» дедилар. Биз жавоб бердик: Сен ёмонликсиз бир яхшиликни кўрсатганини, биз ёмонлик ва яхшиликни яратган икки худони эътироф этайлик. Бу — имконсиз. Чунки яхшилик ёмонликдан айро эмас. Модомики, бу — шундоқ, демак, улар орасида ҳеч қандай фарқ йўқ. Кўринадики, иккита яратувчи ҳақидаги гап лофdir. Биз сени «Шунга ишонмоғинг шарт!» дея мажбурламаймиз. Фақат: «Аҳволнинг бундай эмаслигига қандай амин бўлдинг?» деймиз. Эй кофирча, Оллоҳ буюрадики, «Улар ўзларининг улуғ бир Кунда — барча оламлар бутун оламлар Парвардигори ҳузуринда тик туриб (ҳисоб-китоб берадиган Қиёмат) Кунида қайта тирилгувчи эканликларини ўйламайдиларми?».¹ Шундан кейин ҳам сенда биз айтганиларни ўйлаб кўриш фикри туғилмадими? Шунинг учун ҳам кофирларни: «Сенда биронта ҳам истак майдонга келмадими? Нечун эҳтиёт бўлмадинг ва бизни истамадинг?» дея айблайдилар.

ФАСЛ. «Абу Бакр намози, рўзаси ва садақаси билан қолган Асҳобдан афзал қўрилгани йўқ, балки қалбидаги иймони туфайли мукаррам бўлди» (Ҳадис).

Яъни Абу Бакрнинг устунилиги, унинг бошқаларга инебатан кўп намоз ўқигани ёхуд рўза тутганидан эмас, балки унинг Оллоҳга бўлган муҳаббати ва Оллоҳнинг унга бўлган иноятидандир. Қиёматда намозни, рўзани, садақани... ҳамма-ҳаммасини тарозига қўярлар, фақат муҳаббат тарозига сифмайди. Англашиладики, асл бўлган нарса — муҳаббат. Ўзингда муҳаббат ҳис этишинг ҳамона унинг қувватланиши пайндан бўл. Чунки ҳаракатда баракат бор. Йўқса, сармоядан айриласан. Ер белкурак билан ағдарилади ва у ўз бағрида ўсимлик ўсишига тайёр ҳолга келади. Йўқса, у қотади, яроқсизга чиқади. Сен тупроқдан тубан, ундан қийматсиз эмассан. Агар ўзингда пайдо бўлган бирон истакни ҳис эт-

¹ Қуръон, 83-сурा, 4—5-оятлар.

санг: «Бу келиб кетишининг ҳеч бир фойдаси йўқ» дега. Сен ҳаракат қил, фойда эса ўзидац ҳосил бўлғуси. Одамнинг дўконга боришининг фойдаси уйнинг эҳтиёжи қондирилишидир. Оллоҳ ризқ беради. Бироқ уйда ўтириб ризқни кутган кини ундан бенасиб қолгуси. Бола йиғлайди. она сут беради. Агар: «Инглазининг фойдаси йўқ» дея индамаса, боланинг оч қолини — муқаррар. «Руку ва сажданинг қандай нафи бор?» дейишлик ҳам шунга ўхшайди. Агар сен амирнинг олдида тиз чўкиб таъзим бажо келтирсанг, у ҳам сенга марҳамат қилади. Бироқ ушбу марҳамат амирининг гўшти ёки терисида эмас. Чунки у ўлгандан кейин ҳам гўшт ва тери ўз ўрнида қолади. Демак, амирдаги мазкур туйғу кўринмасдир. Гўштесиз ва терисиз қилинган хизматининг кўрилмаслиги эса жуда табинидир. Агар у нарса гўшт ёки терида пинҳон бўлмасайди, Абу Жаҳл ва Мустафонинг ўртасида ҳеч қандай фарқ қолмасди. Зоҳираи, сағир ва соғнинг қулоғи бир хил. Аммо бири кар, иккичиси эшигади. Эшигини қобилияти соғ одамда ишондир, кўзга кўринмасдир. Демак, асл бўлган нарса — иноят. Сен бир Амирсан, сенинг иккита хизматкориг бор. Бири сен учун тинмай меҳнат қиласа, иккичиси дангасалик этади. Бироқ меҳнатсевардан кўра ишёқмас хизматкорга муҳаббатинг кўпроқ эканини кўрзалимиз. Чунки иноятга ҳукм этилмас. Масалан, жума кунини ҳам қолган кунлардан устун қилди. Чунки «Оллоҳнинг щундай ризқлари бордирки, улар лавҳи маҳфузда ёзилган руҳлардан бошқадир. Қул уни жума куни истасин» (Ҳадис). Ажабо, жума куни нима хизматлар қилдики, қолган кунлар буни уддалай олмадилар? Гап шундаки, унга иноят воқе бўлгандир. Агар бир кўр: «Мени кўр яратдилар. Бунда менинг айбім йўқ» дегани билан заҳмати енгиллаб қолмайди. Кофирлар куфр азоби ичрадир, бироқ чуқурроқ ўйлаб қарасак, ушбу азоб ҳам айни иноятдир. Чунки у роҳат ичра кўмилган пайтида Оллоҳни унугдади. Азобланаётгандага эса хотирлайди. Жаҳанинам кофирларнинг масжидидир. Чунки улар ўша ерда Оллоҳни ёд этадилар. Уларнинг билимсизлик пардалари йиртилади ва Оллоҳнинг борлигини тасдиқлаб: «Ё Раб! Ё Раҳмон! Ё Ҳақ!» дея йиғлаб-сиқташади. Шунга қарамасдан, тузалишлари билан яна ғафлат пардалари ҳосил бўлади. Оллоҳни эса йўқотадилар. Ҳолбукни, ғам-ғусса чекаркан, Оллоҳни зикр этардилар. Энди эса, қачонки, ҳузр-ҳаловат етганда, Оллоҳ улар

нинг эсларидан чиқди. Шунинг учун ҳам Оллоҳ Ўзини доимо ёдлаб туришлари учун уларга азоб-уқубатни рабо кўради. Чунки Оллоҳ оламни, кўкни, ерни, қуёшни ва ойни, сайёраларни, яхшилик ва ёмонликни, Ўзини зикр (тасбех) этишларини, Ўзига бандалик қилишларини кўзлаб инсонни яратгандир. Кофирлар ҳузурга қовушишлари билан ўз вазифаларидан ғофил қоладилар. Шунга кўра, жаҳаннам улар учун доимий ёдномадир. Мўминларнинг мashaққат чекишларига эса ҳожат йўқ. Чунки улар роҳат ичида бўлганда ҳам азобни унутмайдилар. Масалан, ақлли бола төвонига теккан бир калтак зарбини ҳеч қачон унутмайди. Фақат аҳмоқларгина жазони эсдан чиқарадилар. Худди шундай, ақлли от учун бир қамчи кифоя. Аҳмоқ отга эса кетма-кет ватинимиз қамчи урини керак бўлади. Ҳатто бундай от инсонни ташишга лойиқ эмас. Унга гўйг юклаш лозим.

ФАСЛ. Қулоқнинг бир нарсани такрор-такрор эшишини кўриш ҳукмига ўтади. Чунончи, кишига унинг ўз ота-онасидан туғилганини доимо айтиб, эслатиб келишиған ва у бунга ишонади. Яъни эшитгани унинг учун ҳақиқат ҳукмими олгандир. Энди унга: «Сен улардан туғилмадинг» дейишса, инонмайди. Худди шундай, сен ҳам Макка ва Боғод тўғрисида кўп эшитгансан. Модомики, биронтаси чиқиб: «Бу шаҳарлар йўқ» деб қасам ичса ҳам, энди ишонмайсан. Чунки сенинг такрор-такрор эшитганинг кўриш ҳукмига тенг бўлгандир. Бир инсоннинг сўзи ҳамманинг оғзида бўлса, у бир шахс эмас, балки юста шахедир. У берган битта хабар ҳам юз минг хабар ўрнига ўтади. Сен бунга ҳайронсан. Зоҳир (дунё) шоҳи ҳар нақадар бир киши бўлса ҳам юз мингта одамга баробардир. Агар юз мингта одам бирон нарсага айни хил қиймат берса, арзимасдир, унинг бир сўзи эса мингнинг ўрнини босади. Зоҳирда (дунёда) шундай бўлгандан кейин руҳлар оламида ҳам шундоқдир. Сен оламни ҳар қанча айланган эсангда, Унинг учун бўлмагани туфайли зимманги яна бир карра айланмоқ юки тушди. Чунки «Ерни айланниб сайру саёҳат қилинглар, сўнгра (пайғамбарларни) ёлғончи қилгувчиларнинг оқибати қандоқ бўлганини кўринглар».¹ Сенинг сайринг Унинг учун эмас, балки пиёз ва саримсоқ учун эди. Ва булар мақсадга айланниб сенинг кўз олдингда парда янглиғ тортилганди. Масалан, бозорда

¹ Куръон, 6-сурा, 11-оят.

биронтасини астойдил қидираётган бўлсанг, ўзгаларни кўрмайсан. Кўрсанг ҳам, улар сенга хаёл бўлиб туюлади. Ёки керакли масалани китобдан излаётганингда, қолган масалаларга мутлақо эътибор бермай ўтасан. Шуннинг учун ҳам сенинг бундан бошқа бир мақсадинг (ниятинг) бўлиши ҳамда унинг ёди билан яшаб, қолган нарсаларни кўрмаслигинг керак эди.

Умар замонида жуда кексайиб қолган бир одам бўларди. Шу қадар қариб кучдан қолганники, фарзанди (қизи) уни сут билан боқарди. Умар қизга: «Бу замонда сен каби ўз отасига ҳақи ўтган бола йўқдир» деди. Қиз: «Тўғри, аммо мен ва отам ўртамида бир фарқ бор. Яъни у мени ўстириб вояга етказган, боламга бирон корҳол бўлмасин, дея кечалари ёнимда титраб ўтириб чиқкан. Ўз навбатида мен ҳам отамга хизмат қиласяпман. Бироқ заҳматлардан қутилишини истаб, Оллоҳдан унга ўлим тиласяпман. Отами мен учун босган титроғи менда йўқ. Нима қиласяйинки, мен отам учун титрай олмаяпман?»— деб жавоб берди. Умар: «Бу аёл Умардан зиёда фоқиҳдир» (фиқҳ билимдени — тарж.) (Ҳадис) дея буюрди. Яъни мен кўринишга қараб ҳукм бердим, сен эса ўзни (моҳиятни, асосни — тарж.) сўйладинг. Нарсанинг асосини билган киши фоқиҳдир. У ҳақиқатни айнан ва аниқ-равshan билади. Ажабо, Умарнинг ўзи ишлар ва сирлар ҳақиқатини билмайдими? (Билади.) Бироқ асҳобнинг табиати шундайки, улар ўзларини кичик ҳисоблаб, бошқаларни улуғлайдилар. Талай одамлар борки, уларнинг ҳузурга таҳаммулларни йўқ, аксинча, ҳоллари ғайбда яхши бўлади. Масалан, куннинг бутун ойдинлиги қуёйдан. Лекин киши кун бўйи қуёшга қараб ўтиrsa, кўзи қамашади, ҳеч бир иш қилолмайди. Шунга кўра, унинг бошқа бир иш билан машғул бўлиши дурустdir. Кўз қуёшга боқмаслик борасида ғайбатда ҳисобланади. Худди шундай, бетобнинг олдида ширин таомлардан гап очиш, унинг қувват ва иштаҳасини орттиради, ҳаяжонлантиради. Аммо таомларнинг олдида бўлишилик унга зарар беради. Кўринадики, ҳақни талаб қилишда ишқ ва титроқ лозимдир. Кимдаким титрамаса, унинг титраганларга хизмат этиши вожиб бўлади. Дараҳт танасидан мева битадими? Чунки титроқ шоҳларнинг учидадир. Аммо тана шоҳларга қувват беради ва мева воситасида болта заҳридан сақланади. Дараҳт танасининг титраши фақат болта орқали бўлиши мумкинлигидан унинг

титрамагани маъқулроқдир. Шунга кўра, у титраганлар хизматини адо этган бўлади.

Чунки у Муинуддинидир (дин ёрдамчisi — тарж.) Айн тепасига бир мим илобаси билан Айнуддин Муинуддинга айлангандир. Яъни камол бир илова билан нуқсонга дўнгандир ва биргина Мим (M) ҳарфининг ортиқчалиги қусурни келтириб чиқарган. Чунончи, беш бармоққа бир бармоқ қўшилиб оз кўпга айланганига қарамай, бу ҳол қўл учун нуқсондир. Аҳад-камол, Аҳмад эса ҳануз камол мақомида эмас. Ундан ҳам мим (M) ҳарфи чиқиши билан Аҳмад ҳам камол (Аҳад) топгуси. Яъни Ҳақ ҳамма нарсани меёрида яратгандир. Уларга бирон нарса илова қилдингми, тамом, камол қусурга айланади. Бир сони барча сонларда мавжуддир ва усиз ҳеч қайси сон йўқдир.

Сайийд Бурҳониддин фойдали нарсаларни буюрар эди. Бир аҳмоқ одам унинг гапини бўлиб: «Бизга назири эшитилмаган бир сўз айт» деди. Сайийд Бурҳониддин дедики: Агар сен беназирсан, кел сенга беназир бир сўз сўйлай. Сен ўзингдан бир мисолсан ва бу—сен эмассан. Шу турган шахсинг сенинг соянгдир. Чунки бирор ўлганда: «Фалончи кетди» дейишади. Агар у бу бўлса, у қайга кетди? Демак, сенинг ташинг ичининг мисоли экани маълум бўлди. Сенинг зоҳирингга қараб ботининг тўғрисида хулоса чиқарадилар. Кўзга кўринган ҳамма нарса қуюқдир (қалиндир). Масалан, ёзда кўринмаган нафас қишида кўринади. Чунки, совук қалиндир.

Набий Оллоҳ қудратини кўрсатиши ва даъват-ла халқни уйғотиши керак бўлади. Бироқ унинг бир кишини истеъодод мақомига эриштириши шарт эмас. Чунки бу — Оллоҳнинг иши. Ҳақнинг икки сифати бор: Қаҳр ва меҳр (лутф). Пайғамбарлар булатнинг ҳар иккаласига ҳам мұяссар бўлгандир. Мұминлар меҳрга, коғирлар эса қаҳрга сазовор бўлган. Иймон ва куфр соҳиблари ўзларини набийларда кўрадилар ва ўз овозларини улардан эшитиб оладилар. Киши ўзининг борлигини инкор этмайди. Шунинг учун ҳам набийлар умматига: «Биз сизмиз, сиз эса бизсиз. Ўртамиизда бегоналик йўқ» дейишади. «Бу — менинг қўлим» деган одамдан далил талаб қилинмайди. Чунки қўл унга боғли бўлган парчадир. Ҳолбуки, «Фалончи менинг ўғлим» дегандан эса шоҳид истайдилар. Чунки фарзанд ундан айрилган парчадир.

ФАСЛ. Баъзилар: «Севги ҳурмат ва хизматни талаб қилади» дейишган. Бу — хато.

Тўғриси — севилганинг орзуси ҳурмати ва хизматини истайди. Агар маъшуқ ошиқнинг хизматида бўлишни хоҳласа, табиийки, хизмат қилинади. Агар истасаса, хизмат бўлмайди. (Лекин) хизматни адо этмаслик севигига зид нарса эмас. Чунки ошиқнинг ўзи хизмат этмаса-да, унинг севгиси хизматдадир. Ва асл бўлган ҳам севгиdir. Агар енгчувалиб қолса, бу қўл ҳаракати нағиқасидир. (Аммо) қўл қимирлаганда, енгнинг ҳам ҳаракатланиши мутлақо шарт эмас. Чунончи, бир киши кенг жубба ичидаги ҳаракатланганда, жуббанинг ҳам ҳаракатланиши зарур бўлмайди. Лекин жубба қимирлаганда, ичидаги одамнинг ҳаракатсиз қолганлиги имконсиздир. Баъзилар жуббани уни кийган киши деб, енгини қўли деб ўйладилар. Шалвар почасини эса оёққа йўядилар. Аслида-чи, бу «қўл» ва «оёқ» бошқа бир қўл ва оёқнинг енги-ю почасидир.

Амир келди. Бизни тўплади ва кетди. Бу асаларининг бол за мумни йиғиб қўйиб, ўзи учиб кетишига ўхшайди. Чунки арининги вужуди унинг бақоси учун шарт эмас. Ота-оналаримиз ҳам худди ана шу асалари кабидирлар. Улар ҳам истагани (ошиқни) исталган (маъшуқ) билан бирлаштирадилар ва ўзлари учиб кетадилар. Улуғ Оллоҳ уларни асал ва мўм тўпламакда восита қилгандир. Улар кетгандан кейин мум, бол ва боғбон қолади. Буларнинг ўзлари бўстондан ташқари чиқолмайдилар. Чунки ташқари — чиқса бўладиган бир жой эмас. Улар бўстоннинг бир бурчагидан иккинчи бурчагига аранг бориб-келиб турадилар. Бизнинг вужудимиз асалари сандигига ўхшайди. Сандиқдаги мум-ва бол Оллоҳнинг ишқидир. Ота-оналар—асалари. Ва восита сифатида боғбондан тарбия оладилар. (Чунки) сандиқни ясаган боғбондир.

Улуғ Оллоҳ асалариларга ўзга бир шакл берган. Улар ўз ишларига **мувофиқ** **кийингандир** ва у оламга кетаркан, уст-бошларини яна ўзгартирадилар. Чунки у ерда асаларилардан бутунлай бошқа иш ҳосил бўлади. Фақат шахс ўша шахсадир. Аввал ким эса, ҳозир ҳам ўшадир. Бу — шунга ўхшайди: Жангга кетаётганда киши ҳарбий кийимларни кияди ва қўлига қурол олади. Уруш тугаши ва тинч кунлар бошланиши билан эса у бутунлай бошқа кийимларга эҳтиёж сезади. Чунки у ўзга бир иш билан машғул бўлади. Бироқ унинг шахси .

аввалгисидир, ўзгармагандир. Фақат сен уни бурунги кийимда қўрганинг учун ҳар хотирлаганингда ўша шаклда тасаввур этасан. Агар у юз марта жийим алмаштирса-да, ҳол айнидир. Биттаси узугини йўқотди. Бу орада узукни олиб кетган бўлишларига қарамай, у одам ўша жойда айланаверди. Бу билан у «Мен шу ерда узугимни йўқотдим», демоқчи бўлади. Улиб кетган бир яқини қабри атрофидаги айланниб, ҳеч нарсадан хабарсиз бўлган тупроқни ўлиб тавоғ этиш ҳам шунга ўхшайди. Яъни бу демакдирки: «Мен узукни шу ерда йўқотдим, уни қачон жойига элтиб қўйишади?».

Улуғ Оллоҳ шунчалик санъат қўрсатиб, қудратини изҳор этди ва ҳикмат-и Илоҳий учун иккι руҳни бир жасадда бирлашитирди. Агар инсон жасад билан бир таҳза баробар қолса, қўрқади. Улуғ Оллоҳ қалбни қўрқитмоқ ва қўрқувни тозаламоқ учун уни бир нишон қилғандир. Шу тарзда мозор ваҳшатидан ва қора тупроқдан одамлар қалбida қўрқув пайдо бўлишини истайди. Масалан, карvon талангани жойга белги сифатида иккичу тошни териб тикка қилиб қўядилар. Бу демакдирки: «Бу ер таҳликал!» Мозорлар ҳам таҳликали жойни қўрсатувчи худди ана шундай аломатлардир. Қўрқув одамлар қалбларига таъсир этади. Бироқ унинг ҳаракат шаклида кўринишига ҳожат йўқ. Чунопчи, «Фалончи сендан қўрқади» десалар, у кинидан бирон ҳаракат содир бўлмасданоқ, қўнглингда унга иисбатан бир илиқлик уйғонади. Агар: «Фалончи сендан ҳеч-да ҳайиқмайди» десалар-чи, сен уни ёмон кўра бошлайсан. Бу чопишдир. Ва у қўрқувнинг асари ҳисобланади. Бутун дунё чопмоқда. Бироқ ҳар кимнинг чопини ўзига яраша бўлади. Яъни инсонники бошқача, руҳники бошқача ва ўсимликники бошқачадир. Руҳнинг чопини одимсиз ва аломатсиз бўлади. Узум ҳам рагб олиб пишгунча неча-неча йўлларни босади. Фақат чопнилар кўз-ла кўрилмайди, ҳисела топилмайди. Бироқ чопганлиги туфайли бир мақомга эришгани маълум бўлади, холос. Масалан, сувга шўниғиб юзага чиқмай сузган одам кўзга кўринмайди. Фақат илқисдан бирон жойдан бошини чиқарса, бу ерга келгунга қадар сув остидан қанча юргани аёнлашади.

ФАСЛ. Дўстларнинг қалбida шундай аломат борки, улар ҳеч бир дори-дармөн билан кетмайди. На уй, на саёҳат ва на таом улар жонларига аро киради. Бироқ «Дўстнинг юзи хастанинг шифосидир» дегаклариди.

дек, дўстнинг юзини қўриш бетобга дармон бўлади. Бунинг қуввати шу даражадаки, ҳатто мунофиқ ҳам мўминлар даврасида ўтиrsa, уларнинг дўстлиги таъсирида мусулмон бўлади. «Иймон келтирган зотларга йўлиққанларида: «Биз ҳам иймон келтирдик»,¹ дедилар. Ақлли одамнинг қўлида ҳатто тупроқ каби жисмлар ҳам гўзаллашади. Шундай экан, мўмин-ла мўминнинг сұхбатига эътибор бер-чи, улар қандай асарлар майдонга келтиради? Жузъий нафс ва муҳтасар ақлнинг сұхбатидан жамодод (жисмлар-тарж.) ҳам шундоқ мартабага эришди. Буларнинг ҳаммаси жузъий ақлнинг кўланкасидир. Инсонни кўланкасидан унинг нима эканлиги қиёс этилади. Энди сен кўклар, ой ва қуёш ҳамда ернинг етти қаватининг майдонга келиши учун қандай ақл ва битим лозим бўлганини қиёсла. Ер ва осмон орасидаги барча нарсалар ҳамда бутун борлиқлар куллий ақлнинг соясидир. Ақл-и жузъийнинг сояси инсонга муносиб шаклда бўлгани каби борлиқлардан иборат бўлгани ақл-и куллнинг сояси ҳам шунга мунофиқдир. Оллоҳ авлиёлари бу кўклардан бошқа осмонларни да мушоҳада этганлар. Фақат уларни кўз билан кўриб бўлмайди ҳамда авлиёлар наздида улар уфоқ ва ҳақиридирлар. Шунинг учун ҳам авлиёлар уларга оёқ босиб ўтиб кетгандир.

Жон вилоятларида қандай кўклар бордирки, улар бу дунё кўкларига ҳокимдирлар.

Кўпчилик орасида бир кишининг мазкур хусусиятни қозониши ва оёғини Зуҳал юлдузига қўйиши нақадар ажабланарли бир ҳолдир.

Бизнинг ҳаммамиз тупроқ жинсидан бўлмаганимизми? Фақат Оллоҳ бизда бир қувват пайдо қилгандир ва унинг шарофати билан ўз жинсимиз орасида афзал бўлдик. уни ўз тасарруфимизга олдик ва у ҳам бизда тасарруф этди. Шу вақтда уни истаган томонимизга олиб борамиз. Баъзан сарой қурамиз, баъзан эса коса ясаймиз. Ва уни гоҳ қисқартирсак, гоҳ узайтирамиз. Аслида, биз ҳам ўша тупроқ жинсидан эдик, фақат Улуғ Оллоҳ берган қувват соясида бошқалардан устун бўлдик. Худди шундай, бизнинг орамиздан ҳам кимнидир Оллоҳ юксалтиради ва биз унинг қаршисида жамодга (жисмга—тарж.) айланамиз. У бизда тасарруф этар, аммо бизнинг бундан хабаримиз бўлмагани ҳолда, унинг

¹ Қуръон, 2-сурा, 14-оят.

хабари бордир. Бунга нечун ажабланиш керак? Хабарсизлик деганда, биз бутунлай ғофилликни назарда тутаётганимиз йўқ. Ҳатто бир нарса ҳақидаги ҳар-хил хабарлар ҳам ўзга бир нарсадан хабарсизлик, демакдир. Тупроқ-да жамод бўлишига қарамай, ўзига Улуғ Оллоҳ томонидан берилган ҳамма нарсадан воқифдир. Йўқса, қандай қилиб сувни қабул қиласди, ўсимликларни боқиб ўстиради? Агар инсон бирон ишга жиддий киришиб, доимо у билан машғул бўлса, унинг бу соҳадаги билимдонлиги қолган соҳалардан ғофиллиги, демакдир. Аммо бизнинг ушбу ғофилликдан қасдимиз тамомий гафлат эмас.

Мушукни тутмоқчи бўлдишару ишнинг уддасидан њеч чиқолмадилар. Қунлардан бир кун мушук қуш ови билан машғул экан, уни ушладилар. Демак, дунё ишларига бутунлай ғарқ бўлмаслик, бир нарсага боғланмаслик ва бироз мўътадил ҳаракат этмак лозим. Аммо зинҳор у тойиб кетади, бу синиб битади, дея нарсага ружу қўймаслик керак. Муҳими— хазина зарап кўрмасин. Агар булар синса, алмаштириш мумкин. Ҳудо кўрсатмасин, у синса-чи? Уни ким алмаштиради. Масалан, сенинг турли-туман матоларинг бўлса, мушкул аҳволга тушиб қолганингда, уларнинг қайси бирини оласан? Албатта, матоларнинг ҳаммаси ҳам керакли, лекин сен вазиятдан келиб чиқиб, хазинанинг энг нафисини танлайсан. Чунки бир дона инжу ва лаъл парчаси билан ҳар хил қиммат-баҳо нарсаларни қўлга киритиш мумкин. Бир дараҳт мевалари орасида бир дона ширин мева пишди. Гарчи у дараҳтнинг бир бўлагидир. Бироқ Улуғ Оллоҳ уни мазали қилмак учун бутунидан афзал этган бўлиши керак. Чунки қолган мевалар у берган шириналликдан маҳрумдирлар. Кўринадики, мазалилик воситасида парча бутунидан устун бўлди ва дараҳтнинг маъноси, моҳияти ҳолига келди.

Бир одам: «Менинг шундай ҳолим борки, унга Муҳаммад ҳам, «Оллоҳга энг яқин бўлган фаришта (ҳам) сиғмайди». деди. Ғалати! Қулнинг бир ҳоли бўлади-ю унга Муҳаммад сиғмаса! Муҳаммаднинг ҳам ана шундай ҳоллари озмиди, сен каби мискинлик уларга сиғмасин? Масхарабоз қайғули подшоҳни хурсанд қилмоқчи эди. Шоҳ эса сувга қараб ўтираверди. Ниҳоят, масхарабоз: «Сувда нимани кўриб қолдингки, кўзинингни ундан узмайсан?» деб сўради. Шоҳ: «Бир номуссизни кўраяпман» деб жавоб берганди, масхарабоз деди: «Қу-

лнгиз ҳам кўр эмас, шоҳим!» Худди шундай, сенда ҳатто Муҳаммад ҳам сиғмаган ҳол бўлади-ю Муҳаммадда бўлмайдими? Аслида, сендаги ҳол унинг бара-котидан эмасми? Чунки барча хайр-эҳсонни дастлаб унинг бошидан сочдишар. Ва Муҳаммаддан бошқаларга тарқалди. Улуғ Оллоҳ бутун сочқиларни сенинг устинингга сочдим, дея буюрганда, Муҳаммад: «Солиҳ қуллар устига!» деганди.

Оллоҳнинг йўли жуда қўрқинчили, тўсиқли ва қорли эди. Биринчи ўлароқ, жонини хатарга ҳўйнб от сурган ва йўлни ёриб ўтган у бўлди. Ҳар кимнинг бу йўлдан юра олиши унинг раҳнамолиги ва инояти соясида мумкиндири. Йўлни дастлаб у топгани ва ҳар жойга: «Бу тарафга кетманг, адашасиз, Од ва Самад қавмидек маҳв бўласиз. Бу ён эса мўминларнинг қутулиш йўлидир» дея аломат-белгилар қўйгани туфайли «Очиқ оят—аломатлар бордир»¹ дея буюрилганидек, бутун Қуръон шунинг баёнидадир. Яъни йўлтарда ингоратлар тикланган. Агар уни бирон кимса йиқмоқчи бўлса, қолганлар қаршилик кўрсатишлари мухакқақдир. Сен эса Муҳаммаднинг йўлбошчи эканини ниҳоят, бил! Чунки нимаини бўлмасин, аввал Муҳаммадга учрамасдан бизга келмайди. Масалан, сен бир жойга бормоқчи бўлсанг дастлаб ақл раҳбарлик қиласди.

Инсон — ғофил. Ғақат бошқалар ундан ғофил эмас. У ҳолда, дунё ишларида жиддий ва қувватли бўлиш билан бирга, ишнинг ҳақиқатидан ғофиллик лозим. Ҳамда ҳалқнинг эмас, балки Ҳақнинг ризосини талаб этиш зарур. Чунки ризо, севги ва шафқат одамларга қарз сифатида берилгандир.

Оллоҳ буюрадики: Оллоҳ истамаса, ҳеч қандай ҳузур-ҳаловат бўлмайди. Барча сабаблар, неъматлар, озиқ-овқатлар ва ҳоказолар бўлишига қарамай, азобуқубат ва заҳмат ичра қолиш мумкин. Шу нуқтаи наzarдан, сабаблар Оллоҳ қўлида бир қаламдир, қалами ҳаракатга келтириб ёзган Оллоҳдир. У истамагунча, қалам қимирламас.

Сен қаламга қараб: «Бунга бир қўл лозим» дея қўлни қўрмаяпсан. Қаламдан қўлини ажратяпсан. Кўрганинг қайди-ю, деганинг қайди! Улар эса ҳамиша қўлни қўрадилар ва: «Бунга бир қалам керак» дейдилар. Чунки қўлнинг гўзаллигига чўмилиб, инжалигидан завқ

¹ Қуръон, З-сурә, 97-оят.

зларкан, қаламин кўришга уларнинг таҳаммуллари бўлмайди. Сен эса қаламни кўриш шавқига берилниб, қўлни ўйлашга фурсат ёполмайсан. Яъни сен учун арпа нони ширин бўлганидан буғдой нонга аҳамият бермайсан. Улар эса буғдой нон турганда, арпа нонни қандай истасилилар? Низоят, Оллоҳ сенга ерда бир завқ берганни учун кўкини хоҳламайсан. Ҳолбуки, ҳақиқий завқнинг маконин кўкдир. Ер унда тирик. Шундай экан, кўкдагилар сени қандай қилиб хаёлларига келтиренлилар?

Шунинг учун сен ҳам завқ ва лаззатларни сабаблардан билма. Чунки маъни сабабда қарз сифатидан маънируддир. Зарар ва фойда Үндандир. Модоминзи, шундек, у ҳолда, нега сен сабабларга ёнишиб олдинг?

Сўзининг хайрлиси далолати кўп бўлганидир ва энг яхши сўз гўп бўлгани эмас, балки фойдалисидир.

Дедики: «У — Оллоҳ Бирдир».¹ Кўринишдан гарчи бу суранинг сўзлари оздир, бироқ узун бўлган «Бақара»² сурасиган ифода ва баён ишқин назаридаи устуни.

Иуҳ (пайғамбер) роса минг йил динга даъват қилиди ва бор-йўғи қирқ куни унга бўйинеиди. Мустафонинг даъват вақти ва қанча одамнинг унга штоат этганлиги — месалум. Үндан зуҳр этган авлийлар сонининг саъдига стини ҳам мушкул. Шу ҳолда, қиймат оз ёки кўпликда эмас, балки ифода ва баёвдадир.

Баъзиларга оз сўз кўпдан кўра кўпроқ фойдали бўлур. Чунончи, ҳаддэн зини қизиб чарсаллаб турган тандирга яқинлашиб бўлмагаи ҳолда, заиф бир чироқдан мингларча фойда олиш мумкин. Демак, мақсад фойдадир. Шундайлар ҳам борки, уларга кўришнинг ўзи — кифоя. Сўз улар учун зааралидир.

Ҳиндистонлик бир шайҳ улуг бир зотин кўрмоқ ниятида Табризга йўл олди. Етиб келиб, хонақоҳ эшигига яқинлашганда; ичкаридан сас келди: «Орқага қайт! Сен учун хайрли бўлгани шу ёрга қадар келишининг эди. Агар шайхни кўрсанг, бу сенга фақат зарар бўлади».

Оз, лекин фойдали бўлган сўз ёниб турган чироқнинг ёнмаган бошқа бир чироқни ўниб кетишинга ўҳшайди. Чунки бу унга етарлидир, муддаоси шудир ва у ҳосил бўлгандир.

Набий-ўзининг кўринишни эмас. Кўриниши унинг оти. Набийнинг ўзи эса ишқ ва муҳаббатдир! Боқийдир!

¹ Қуръон, 112-сурा, 1-оят.

² Қуръон, 2-сурা.

Худди солиҳнинг туяси каби. Унинг фақат юзигина туядир. Набий ўлмас ишқ ва севгидан иборатдир.

Биттаси сўрадики: «Нечун минорада фақат Оллоҳга сано айтмай, Муҳаммадни ҳам эслайдилар?» Унга дедиларки: «Муҳаммаднинг ҳамди Оллоҳнинг саноси эмасми?» Чунончи, бир одамнинг: «Оллоҳ подшоҳга ва менинг подшоҳга йўл топишимида ёрдамчи бўлганга узун умр берсин!» дейиши аслида шоҳнинг мадҳидир.

Бу набий: «Менга бирон нарсангизни; ё жуббангизни ёки молнингизни беринг, эҳтиёжим бор» демоқда. У сенинг жуббангни нима қиласди? Гал шундаки, набий кийимингни қўёш нурининг сенга тегиши учун истамоқда. Куръонда: «Оллоҳга қарзи ҳасана беринглар!» дейа буюрилганидек, у сенинг юқингни енгиллатмоқчиидир. Лекин у фақат мол ва жубба истаганий ўй, чунки сенга булардан бошқа нарсалар ҳам берилгандир. Масалан, илм, фикр, нуқтаи назар... Бу билан демоқчи бўладики: «Кўрининшингни, ақлингни, фикрингни... ҳамма ҳаммасини менга сарф эт. Ахир, молу дунёнгни мен берган олатлар-ла қўлга киритмаганимидинг?» Шу тарзда, у ҳам қушлардан, ҳам тузоқдан садақа истамоқда.

Қўёшнинг олдида ечина олсанг, яна яхши. Чунки бу қўёш одами қорайтирмайди, қайтага оқартиради. Ҳеч қурса, кийимингни енгиллатки, қўёш тафтизи сезасан. Ахир сен нордонга кўнинкансан, энди ширинни ҳам татиб кўр.

ФАСЛ. Дунёда пешона тери билан ўрганилган ҳар илм ва баданлар илми ўлимдан кейин ҳосил бўлса, динлар илмидир.

Ана-л Ҳақ илмини билмак баданлар илми, Ана-л Ҳақ бўлмак эса динлар илмидир. Худди шундай, чироқ нурини ва тафтини кўрмоқ баданлар илми, уларда ёнмоқ эса динлар илмидир. Кўрилган ҳар бир нарса динлар илми бўлса, билимнинг ўзи илм-и бадан ҳисобланади. Сен дейсанки: Мутлоқ бўлган нарса назар ва кўрмак, қолгани хаёл илмидир. Масалан, бир меъмор мактаб қуриш ҳақида ҳар қанча таҳайюл этса ва бу иш савоб бўлса-да, ундан бўлгани — фақат хаёлдир. Қачонки, мактаб биноси қад кўтаради, хаёл ҳақиқатга дўнади. Хаёл билан хаёлнинг ҳам фарқи бор. Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алининг хаёли саҳобалар хаёлидан устуницадир. Чунончи бир меъмор ва оддий одамнинг иморат тўғрисидаги хаёллари бирдек эмас. Яъни меъморнинг хаёли ҳақиқатга яқин. Бироқ ҳақиқатлар оламида ҳам

назар билан назар ўртасидаги фарқ бор. Зулмат ва нурдан бўлган етти юзтадан парда бор, дейиншади. Хаёл оламига тегинши нарсаларнинг бари зулмат пардаси ва ҳақиқатлар оламидан бўлганларнинг ҳаммаси нур пардасидир. Фақат хаёл бўлган зулмат пардалари ўта латиф эканлиги учун ўртасидаги фарқ кўринмайди. Муаззам ва терен тафовутга қарамай, ҳақиқатлардаги фарқ ҳам англзашилмайди.

ФАСЛ. Дўзахийлар жаҳаннамда экан, дунёдагидан кўра кўпроқ мамнун бўладилар. Чунки дўзахда улар Оллоҳдан хабардордир. Дунёда эканликларида эса ғоғил әдиллар. Оллоҳдан хабардор бўлишдан тотлироқ нарса йўқ. У ҳолда, бир иш воситасида Оллоҳ лутфига муассар ва Үндан боҳабар бўлиш учун дунё исталади. Йўқса, дунё жаҳаннамдан гўзалроқ бўлгани учун эмас. Мунофиқлар дўзах тубига отилаjakлар. Улар иймонли бўлни имконига эга бўла туриб, куфрга енгилганлари учун Оллоҳдан боҳабар бўлгунга қадар азоб чекадилар. Ҳолбуки, кофирнинг ҳузурига иймон келмаган ва үнинг куфри ҳам эзиф. Шунга кўра, енгил бир азоб билан ҳам Оллоҳни танийди.

Дўзак эгалари жаннат эгаларига: «Бизларга ҳам сұйдан ё Оллоҳ сизларни баҳраманд қўлган нарсалардан тўкинглар» дея нидо қиладилар.¹ Улар шароб ва озиғ-озқат истаяпти, деб ўйламанг. Уларнинг мақсади биз эришган файздан баҳраманд бўлишдир.

Қуръон бир келинга ўхшайди. Рўмолини олганинг билан у сенга юзини кўрсатмайди. Еки у турфа хил юзларда кўринини қудратига эга. Агар сен пардани очмай, бораб унинг даласида сидқидилдан хизмат этсанг ва ризосини истасанг, мутлақо сенга юзини кўрсатажайдир.

Оллоҳ аҳлини излаки «Бас, (солиҳ) бандаларим қаторига киргин ва Менинг жаннатимга киргин!»² дея букоғилганидек, муродингга етурсан. Улуғ Оллоҳ ҳар кимга сўз айтмайди. Дунё шоҳлари ҳар тўкувчи билан гаплашмайди. Балки вазир ва ноиб тайин этадики, булај подшоҳ сари йўл кўрсатурлар. Оллоҳ ҳам бир қулини сайлайди. Кимда-ким Оллоҳни қидирса, унинг ҳузури; бўрсин. Барча пайғамбарлар шу иш учун келгандир. Улардан ўзгалар йўл-кўрсатмас.

Қуръон, 7-сурा, 50-оят.

² Қуръон, 89-сурा, 29—30-оятлар.

ФАСЛ. Сирожиддин: «Бир масала сўйлади, ўзимга дард бўлди» деди. Буюрдики: Сени сўйламакка кўймаган малакдир. Ҳар нақадар сен уни кўрмасанг-да, шавқ, нафрат ва алам ҳиссини тўйганинг онда, билки, у муваккилдир (бировни ўзига вакил этиб олган—тарж.). Масалан, сувда юрганингда бир томонда гуллар, бошқа томонда эса тиконлар бортигини сезасан. Аслида сен уларни кўрмайсан, бироқ сув остидағи гулзорнинг мавжудлиги рўйи-ростдир. Буни ёиждоний дейишади ва бу ҳиссий бўлгандан равшанроқдир. Чунончи, очлик, чаңқоқ, ғазаб ва севинч янглиғ ҳислар беши туйғу билан пайқалмайди. Бироқ кўрингандардан яхшироқ маълумдир. Чунки агар кўзингни юмсанг, мажус сарсани кўрмайсан. Лекин ҳар қандай ҳийла билан ҳам очикдан қутулиб бўлмайди. Ҳудди шундай, иссиқ ва созуқ, ширин ва аччиқ ҳам кўзга кўринмайди. Фақат кўрингандан кўпроқ ва хўпроқ зодирдир. Сен нега вужудга боқаяпсан? Ахир, сен усиз ҳам машҳудсан ва ҳар замон усизсан. Кечаси уйқу билан, кундузи, иш билан машғулсан. У билан эса ишининг йўқ. Модомики, иш—бундоқ, яъни бир соат ҳам вужудга вақт ажратмаяпсан, нега яна унинг учун титраб-қақшайсан? Сен қаерда-ю вужуд қаерда? «Сен ҳам водийда, мен ҳам водийда». Вужуд улкан бир адаштирувчиидир. Сен уни ўлди деб ўйладинг ва у ўлди (шундоқми?) Ҳей (Оллоҳим!)... Сенинг вужуд-ла қандай алоқанг бор? У буюқ кўзбўямашибир. Ҳатто Фиръавнининг сеҳгарлари ҳам озгина билib қоагантари учун вужудларини фидо қилдилар. Улар вужудиз ҳам қонм (мавжуд—тарж.) эканликларини кўрдилар. Вужудининг улар билан ҳеч бир муносабати йўқ эди. Ҳудди шундай, Иброҳим, Исмоил ва қолган барча анбиё-ю авлиёлар ҳам воқиф бўлганлари ҳамона вужуднинг бори-йўғидан кечдилар.

Ҳажжож афюн ичиб, бўшини эшикка сувб: «Қимирлатманг, бошим тушиб кетади» деб бақиради. У шу ҳолда бошини гавдасидан айри, эшикка эса бирлашган деб ўйларди. Бизнинг ва халқнинг ҳолимиз ҳам шундоқ, яъни вужудга боғлимиз ва у билан қонмиз, деб биламиз.

ФАСЛ. «Оллоҳ инсонни ўз сурати асосида яратди» (Ҳадис) Инсонлар доимо мазҳар (ўзини кўрсатувчи нарса—тарж.) қидирадилар. Баъзи аёллар ўранандир ва ўзларини қанчалик қидирилганини (исталганини—тарж.) синамоқ учун юзларини очадилар. Ҳудди уста-

рани синаганинг каби. Ошиқ севгилисига: «Мен ухламадим, овқат емадим, сенсиз ёндим, қайдим» дейди. Бунинг маъноси шудир: «Сен бир мазҳар изляпсан ва у менман. Сен мазҳарга маъшуқлик сотаяпсан. Олимлар ва санъаткорлар ҳам ҳамиша мазҳар қидирадилар. «Мен яшиғин хазина эдим, билинмоқ истадим» (Ҳадис) деб буюрилганидек, «Инсонни ўз сурати асосида яратди» (Ҳадис). Унинг ҳукмлари барча одамларда зуҳр этди. Чунки уларнинг ҳаммаси Оллоҳининг соясидир ва бу сояси сөзибига ўхшайди. Агар беш бармоқ очилса, сояси ҳам очилади, эгилса-чи, у ҳам эгилади. Шұнга күра, ҳақкын қидирған бир исталған ва сезилғанин хоҳлайдики, ҳамма унинг дўсти, севгилиси ва итоаткори бўлишини орзу этади. Ҳамда душманларига душман, авлиёларига дўст бўлишини ҳам унутмайди. Ниҳоят, Сулафнинг ҳаммаси Оллоҳ кўрсатган ҳукмлар сифатларидир. Союмизнинг биздан хабари йўқ бўлишига қарамай, биз улардан воқифдирмиз. Лекин Оллоҳ, билинининг қаринисида бизнинг хабаримиз хабарсизлик, демақдир. Шахснинг ҳамма қирралари унинг соясида аже этмайди. Ҳудди шундай. Оллоҳнинг барча сифатлари ҳам бизда тўла-тўқис намоён бўлмайди. Факат айримларигина кўринадики, «Айтинг: Руҳ ёлғиз Парвардигорим биладиган иншлардандир. Сизларга жуда оз илм берилгандир»¹ деб буюрилган.

ФАСЛ. Исодак сўралдики: Эй Оллоҳнинг руҳи! Дунё ва охиратда қай бир нарса энг буюк ва энг мушкулдир. Йи со жавоб ўлароқ: «Оллоҳнинг ғазабидир» деди. Яна сўрадилар: «Инсонни бундан нима қутқаради?» Жавоб берди: «Ўз ғазабини енгиш ва шиддатини ютиши» (Қуръондан). Пўл — шу бўлиши керак. Нафс шикоят этмоқчи бўлганда, инсон унинг аксини қилади, яъни шукrona келтиради ва шу қадар муболағалайдики, натижада, қалбида севги майдонга келади. Чунки ёлғондан шўр қилмак Оллоҳдан мұҳабbat истамакдир.

Буюк Мавлоно шундай буюради: «Махлукдаш шикоят Холиқдан шикоятдир» (Қуръондан). Сенга қарашни қилингган душманлик ва сақланган кин гизлидир. Ҳудди оловдек. Масалан, сачраган бир учқунни кўрсанг, тезда сўндирики, келган жойига — ўқликка дўнсин. Агар унга бошқа бир жавоб топмоқчи бўлсанг, учқун оловга айланади, адамдан келар. қайтармоқ эса

¹ Қуръон, 17-сурә, 85-оят.

азобдир. «Ёмснликни энг гўзал сўзлар билан дафъ қил!»¹ ки, икки томондан душманни бартараф қилган бўласан. Бири шудир: Душман сенинг теринг ё гўнтиңг эмас, балки ёмон тушунчаңгидир. Узлуксиз адо этилган дуо кучи билан ундан қутилиш мумкин. Иккинчиси, қалбингда мағрифат этиш васфи пайдо бўлиши билан сенга қарши қилинган ёмонловнинг ёлғон экани ошкор бўлади. Яъни у янглиш кўргандир. Модомники, сени бўлганинг каби кўрмадими, демак, ёмонланган унинг ўзидир, асло сен эмас. Ённи ёлғончилигининг майдонга чиқишидан баттарроқ ҳеч бир нарса кишини уялтирмайди. Кўринадики, сен шукр ва мақтov билан унга оғу бераяпсан. Чунки у сенинг нуқсонингни кўрсатса, сен унинг камолини намойиш этмоқдасан. Чунки сен Оллоҳнинг севгилисисаи. «Оллоҳ яхшилик қилувчиларни севади» (Куръондан) — дея буюрилганидек, Оллоҳ томонидан севилган кам бўлмайди. Уни шу қадар мақтаки, дўстлари: «Ажаб, бизга душман бўлдимики, у билан бунчалар яқинлашибди?» дея саросимага тушсинлар.

ШЕЪР: (Давлат соҳиби бўлсалар ҳам соқолини назокат билан юл. Агар осий бўлсалар, бўйинларига ҳукм билан ур.) Оллоҳ бизни бу йўлда музaffer айласин!

ФАСЛ. Оллоҳ ва қул ўртасидаги парда бор-йўғи ана шу иккитадан иборатдир. Қолган пардалар улардан ҳосил бўлади. Булар: соғлиқ ва мол. Соғлом инсон: «Қани Оллоҳ? Мен кўрмаяпман!» дейдии. Ҳолбуки, бирон жойи оғриб қолса: «Оҳ, Оллоҳ! Воҳ, Оллоҳ!» дея бошлайди. Шунда унинг сири ва сўзи Оллоҳ билан бирлашади. Чунки соғлиқ — унинг пардаси, Оллоҳ эса оғриқнинг остида ниҳон экани кўрилади. Инсон мол ва насиби борлигида орзуларининг сабабларини тайёрлайди. Кечаю кундуз у билан шуғулланади. Фақирлик келар-келмас, иродаси згифлашади ва Оллоҳнинг атрофидаги айланиб қолади.

(Менга сени мастилик ва фақирлик келтирди. Мен сенинг мастилик ва фақирлигининг қулиман!)

Улуғ Оллоҳ Фиръавнга тўрт юз йиллик умр, молмулк, шоҳлик ва унинг бошқа ҳар турли орзулари адосини насиб этди. Шунга қарамасдан, булар уни Оллоҳ ҳузуридан узоқлаштирган пардалар эди. Аммо «Ҳақни эсламасин», деган ниятда унинг истаклари рӯёбга чи-

¹ Куръон, 23-сурә, 96-оят.

қарилгани йўқ. Фиръавнга ҳатто бир бошоғриги ҳам берилмади.

(Ниҳоят), бир кун сен ўз муродинг-ла банд бўл ва бизни хотирлама, кечанг хайрли бўлсин!— деди.

Сулаймон сенинг мулкингдан тўйди. Айюб балодан тўймади.

ФАСЛ. Буюрдики, инсон нафсида шундай бир нарса борки, ҳайвонларда йўқдир, дейишади. Аммо бу — инсон улардан ёмон, дегани эмас. Балки шундайдир: Инсондаги ёмон феъли — ҳўй, нафс ва баҳтсизлик мавжуд бўлган яширин жавҳардандир. Фақат феъллар, баҳтсизликлар ва ёмонликлар жавҳарнинг пардаларига айланган. Жавҳар қанча гўзал ва буюк бўлса, парда ҳам шунга ярашадир. Барча ёмонликлар жавҳар пардасининг воситаси ва парданинг кўтарилиши — имконсиз. Шунга қарамасдан, улкан мужоҳадалар сўнгидаги мумкиндир. Мужоҳидлар ҳар-хил. Мужоҳаданинг энг буюги — бу дунёдан юз ўғириб, Оллоҳга йўналган ёронга қўшилмоқ ва аралашмоқдир. Мужоҳада яхши ва тўғри бир дўст билан юзма-юз ўтиришдан мушкургроқ эмас. Чунки уларни кўрмак нафснинг эриб йўқ бўлишидир. Шунинг учун ҳам илон қирқ йил инсонни кўрмаса, аждарҳога айланади, дейишади. Қаергаки, катта бир қулф оссалар, сиљгилки, у ерда нафис ва қимматли нарса бордир. Жумладан, қаердаки, парда қалин ва мустаҳкам бўлса, ўша ердаги жавҳар яхшироқдир. Чунончи, хазина устида илон ётади. Бироқ сен унцинг хунуклигига эмас, дафинадаги нафис нарсаларга боқ!

ФАСЛ. Севгилим дедники: Фалончи нима билан яшайди?

Қушлар билан қанотлари ва ақллilar-ла уларнинг ҳиммат қанотлари орасидаги фарқ нимадан иборат? Фарқ шудир: Қушлар қанотлари воситасида ҳар тарафга учадилар. Ақллilar эса ҳиммат қанотлари билан ўз жиҳатларидан (томонларидан) учадилар. Ҳар отнинг бир бошпанаси бор. Оллоҳ ҳаммасидан яхшироқ билгувчиидир!

Бу Асрори Жалилнинг таҳрири Муқаддас мақбарада, Жума куни, муборақ Рамазон ойининг тўртинчи сида, 751-санада ниҳоясига етди. Фани бўлган мен — унинг сўзини яхши айласин!

Баҳоуддин Мавдонийлу-Одилиййу-с-Сароний, Оллоҳ унинг сўзини яхши айласин!

Омин! Эй оламнинг Робби!

Мавлоно Жалолиддин Румий

ИЧИНГДАГИ ИЧИНГДАДИР

Таржимон *Улутбек Абдуеаҳоб*
Муҳаррир *АЗИЗ САНД*
Бадиий муҳаррир *Муҳаммад САЛОМ*
Мусаввир *Нодир САЛОМ*
Саҳифаловчи *Н. ТЕХТАЕВ*
Муҳаррир *АЗИЗ САНД*

Босмахонага берилди. 29.01.97. Босшга рухсат этилди. 12.05.97. Би-
чими .84×108^{1/2}. Юқори босма. Адабий гарнитура. Ішлари босма та-
боги. 10.08. Нашр табоги. 9.75. Буюртма № 4007. Жами 3000 нусха.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Матбуот қўмитасининг «ЁЗУВЧИ»
нашиёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

ДИЛШОД ҚИЛЧНИНГ «ТУРОНДОТ» хусусий корхонаси. Тош-
кент, Вахш кўчаси, 21.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Матбуот қўмитасининг Биринчи
Тошкент босмахонасида чоп этилди. Сағбон кўчаси,, 1-берк кўча,
2-йй.